

Flori Bruqi - Moderniteti në letrat shqipe

FLORI BRUQI

**MODERNITETI
NË LETRAT SHQIPE**

Tiranë

Titulli : Moderniteti në letrat shqipe
Autori : Flori Bruqi
Redaktor : Izet Duraku
Recenzent : Rexhep Shahu
Ballina & arti grafik : BoV Desing
© Të gjitha të drejtat janë të autorit
ISBN: 978-9928-4297-6-6

Shtëpia botuese : Klubi i Poezisë, Tiranë
e-mail : klubipoezis@yahoo.com
Telefon : +355 682076965
+355682460417

Shtypshkronja : Vision Print Prishtinë

Tiranë, 2016

STATUSI I SHKRIMTARIT SOT

Jorge Francisco Isidoro Luis Borges do t'i mjaftonte vetëm një fjali për ta dhënë mrekullisht thelbin e dinjitetit: "Individ dinjitoz është ai që ia del të jetë në paqe me veten dhe me të tjerët".

Thënia e njohur e Immanuel Kantit se "Individi pa dinjitet s'mund të prodhojë vepra dinjitoze", duket që u përket atyre postulateve që s'vjetrohen kurrë, pavarësisht konotacioneve që mund të fitojë fjala "dinjitet" në kohërat moderne apo postmoderne.

Në Fjalorin e Gjuhës Shqipe, përmes një shprehje fare pak dinjitoze, jepen dy shpjegime të fjalës "dinjitet": 1. Tërësia e vlerave morale të

njeriut a të një grupi njerëzish (nderi, krenaria etj.); vetëdija që ka njeriu a një grup njerëzish për këto vlera e për të drejtat e veta në shoqëri dhe nderimi i tij për vetveten; shfaqja e jashtme e kësaj vetëdije dhe e këtij nderimi.

Dinjiteti kombëtar

Dinjiteti i njeriut (i familjes, i ndërmarrjes, i institutit). Me (pa, plot) dinjitet. Ngre (ul, fyen, merr nëpër këmbë) dinjitetin. S'ka pikë dinjiteti. Flet (sillet) me dinjitet. 2. Cilësia e mirë a vlera e lartë e diçkaje që e bën atë të çmohet. Me dinjitet artistik. Vepër plot dinjitet.

A ka dinjitet shkrimtari i sotëm shqiptar?

Jo pa dhimbje, derisa flas edhe për veten më duhet të përgjigjem (zë-ulët): "Jo".

Si për ta ngushëlluar veten dhe kolegët e mi, po shtoj se problematika në fjalë, domethënë "dinjiteti i humbur i shkrimtarit" duket së është një shqetësim mbarë-kombëtar çka lidhet, me siguri, me "dinjitetin e humbur" të vetë letërsisë.

Sipas studiuesit Ridvan Dibra "Konsumizmi i shfrenuar, triumfi i imazhit, realitetet elektronikë, ekspansioni i medias etj. duket se vërtet ia kanë lëkundur letërsisë dinjitetin e dikurshëm".

(Në parantezë, gjithherë e kam fjalën për autorë dhe letërsi serioze, që rreken t'u rezistojnë kohërave dhe ndërrimit të përvitshëm të modave).

Amerikani, Joseph H Bloom njëri ndër emrat më të lavdishëm të kritikës letrare bashkëkohore, shprehet plot dhimbje: “Talentet e mëdha janë shurdhuar një herë e mirë nga realiteti i medias amerikane.

Kush mund t’i rivalizojë me parodi lajmet e televizorit, gazetës dhe fjalimet e qeveritarëve?

Realiteti amerikan është më grotesk dhe më qesharak se cilado parodi, sado e mirë qoftë...”. (Kur realiteti amerikan paraqitet i tillë, imagjinojeni tonin, të dashur miq).

Të dënuar të përballen e të jenë pjesë e një realiteti të tillë, disa prej shkrimtarëve shqiptarë bashkëkohorë (post-modernë që të gjithë!) duket se kanë zgjedhur rrugën më të lehtë e më të shkurtër: e kanë hequr nga vetja e tyre dinjitetin, sikur ai të ishte zorrë qorrë a diç tjetër e panevojshme.

Kujt i është shitur dinjiteti?

Së pari, pikërisht asaj për të cilën kanë nevojë më shumë. Asaj që të bën të njohur e “person publik” edhe pse mund të kesh botuar vetëm dy-tre tekste të dyshimtë. Asaj që të bën të famshëm e delirant, deri edhe në ëndrra me Nobel. Asaj “lubie” që për ta shuar urinë e vet të përditshme, “gëlltit çorbën” e gatuar prej lloj-lloj grafomanësh e sharlatanësh. Domethënë medias.

Argumente?

– Shikojeni paraqitjen e shkrimtarëve nëpër gazeta ditore, ekranet televizivë: herë fodullë e herë kinse shpërfillës, teksa për hir të pranisë mediatike dëshmohen të gatshëm të debatojnë e diskutojnë për lloj-lloj argumentesh e problematikash jashtë fushës së dijeve të tyre, domethënë jo letrare.

(Para disa ditëve , një poet i lakuar bashkëkohor fliste plot kompetencë për avantazhet e centraleve atomikë).

– Lexuesi i pasionuar i lexon intervistat apo auto-intervistat e tyre nëpër faqet kulturore të përditshmeve tona: megalomani e neveritshme, vetëmburrje e vetëvlerësime foshnjarake, mungesë e plotë etike, modestie e qytetarie.

(“Kur flet libri, autori duhet të heshtë”, përsëriste para pak kohësh postulatën e njohur të filozofit gjerman me origjinë polake Friedrich Wilhem Nietzsche:” Merrni pjesë në promovimet për çdo libër të botuar: seanca të bezdisshme hipokrizie mes “miqsh të gotave dhe të femrave” e që fill të nesërmen media e unshme i bën publike.

– Shfletoni librat e botuar: foto autorësh delirantë e me pamje profetike (kujtesë: post-modernizmi nuk e pranon autorin-profet), shënime entuziaste në kapakët e pasmë, që do ta skuqnin nga turpi edhe vetë Xhejms Xhojsit (James Joyce) për shembull etj.

Shkrimtari bashkëkohor shqiptar (përsëri u kërkoj ndjesë përjashtimeve) duket i etur për njohje e famë, qoftë edhe për një “filxhan lavdi”.

Dhe këtë lavdi (i yshtur, si duket, edhe nga ndonjë rast pararendës) kërkon ta arrijë sa më shpejt e më lehtë, duke e konsideruar punën e tij kryesore, domethënë punën e mundimshme me tekstin letrar, si punë të dorës së dytë. Kurse parësore për të bëhen:

1. paraqitjet e vazhdueshme mediatike në gazeta dhe televizionet tona ;

2. pjesëmarrjet nëpër lloj-lloj mitingjesh e festivalesh letrarë anë e kënd Kosovës, Shqipërisë, Maqedonisë dhe Globit;

3. radhitja e sa më shumë çmimeve të fituara (jo pak të dyshimtë e fiktivë) etj.

Këtë situatë sipas Ridvan Dibrës “ në thelb tragjikomike – të letrave tona pas viteve 1990, e “favorizojnë” edhe dy mungesa extra, tipike shqiptare:

1. Mungesa thujse e plotë (uluritëse kjo mungesë!) e kritikës letrare, e cila, kuptohet nëse do të ekzistonte, mund t’ia dilte (ndoshta?) t’i “ulte gjelat që këndojnë majë togut të tyre plehut” dhe të nxirrte në pah vlerat e mirëfillta letrare-estetike.

2. Mungesa e plotë e organeve të specializuara letrare, estetike e kritike (me siguri, duhet të jemi i vetmi vend në botë me një mungesë të tillë!), ku shkrimtarët mund të botonin,

diskutonin e debatonin mes vedi dhe jo të silleshin si futuristët e para 100 viteve, duke i mbajtur mëri njëri-tjetrit e duke u zënë me grushte klubeve”, thotë Dibra.

E megjithatë, humbjen e dinjitetit ndër shkrimtarë nuk e justifikon asnjë mungesë apo situatë, sado të pafavorshme qofshin ato. Sepse pasojat kanë filluar të duken. Gjithnjë e më shumë po shtohen zërat (dashakeqë e nostalgjikë), që rreken t’ia mohojnë çdo vlerë letërsisë shqipe të pas viteve 1990, duke e vendosur bile në rrafshe krahasuese me realizmin socialist.

Gjithashtu, të gjitha sjelljet që përmenda më sipër e që dëshmojnë mungesë dinjiteti nga vetë shkrimtarët shqiptarë, ftohin dhe largojnë edhe më lexuesit seriozë.

Dhe besoj që një dukuri e tillë bëhet e dhimbshme sidomos për ata shkrimtarë të përkushtuar, që kanë dhënë e vazhdojnë të japin vlera të qëndrueshme e të spikatura letrare (Ismail Kadare, Dritëro Agolli, Fatos Kongoli, Fatos Kongoli, Eshref Ymeri, Bardhyl Londo, Xhevahir Spahiu, Fatos Arapi, Zija Çela, Visar Zhiti, Fatmir Terziu, Skënder Buçpapaj, Mujë Buçpapaj, Izet Duraku, Përparim Hysi, Agron Shele, Amiko Kasaruho, Fatime Kulli, Raimonda Moisiu, Rexhep Shahu, Albana Nexhipi, Zef Pergega, Edmond Tupja, Ema Andrea, Elona Tabaku, Rasim Bebo, Ferida Ramadani-Zmijani, Vullnet Mato, Mimoza Hysa, Ligor Shyti, Flutura Aça, Jerida Kulla,

Eljan Tanini, Fran Ukcama, Linditë Ramushi Dushku, Rami Kamberi, Raimonda Maleçka, Vjollca Tiku Pasku, Riza Lahi, Andi Meçaj, Lisjana Demiraj, Kabil Bushati, Rexhep Qosja, Azem Shkreli, Ali Podrimja, Ibrahim Rugova, Ramiz Kelmendi, Din Mehmeti, Adem Gashi, Flora Brovina, Qerim Ujkani, Reshat Sahitaj, Naim Kelmendi, Skënder Zogaj, Shyqri Galica, Rushit Ramabaja, Migena Arllati, Kadrush Radogoshi, Dibran Fylli, Mehmet Kajtazi, Anton Pashku, Ruzhdi Baloku, Sejdi Berisha, Halil Haxhosaj, Iljaz Prokshi, Akil Koci, Adem Zaplluzha, Nebih Bunjaku, Musa Ramadani, Mehmet Kraja, Zejnullah Rrahmani, Bilall Maliqi, Bedri Zyberaj, Shefqet Dibrani, Nazmi Rrahmani, Xheladin Çitaku, Xheladin Mjeku, Begzad Baliu, Zeqir Fazliu, Agim Desku H. Berisha, Mentor Thaqi, Musa Jupolli, Esat Loshaj, Hydajet Hyseni, Rexhep Ferri, Gëzim Ajgeraj, Makfire Maqedonci-Canolli, ...etj).

E përsëris se dinjiteti i shkrimtarit bashkëkohor paraqitet problematik edhe ndër shoqëritë tjera më civile se e jona.

Porse aty nuk mungojnë edhe aktet e qëndresës e të sfidës. Sa për ilustrim, po përmend vetëm dy shembuj.

Shkrimatri i famshëm çek Milan Kundera (01.04. 1929) ka më shumë se 33 vjet (1982) që nuk jep intervista, i bindur tashmë në hipokrizinë dhe artificialitetin që ato, shpeshherë, përmbajnë në vetvete.

Kurse novelisti amerikan Thomas Ruggles Pynchon (08.05.1937-), njëri prej zërave më interesantë të narratives bashkëkohore amerikane (natyrisht post-modern!), ka publike vetëm një foto të hershme në internet, kurse gazetarët që i kërkojnë intervista, i përzë me të shara.

Jam i bindur se ithtarët e post-modernes mund t'i konsiderojnë si donkishoteskë këto raste, duke shtuar se statusi i shkrimtarit ka ndryshuar dhe nuk është si ai i para 100 viteve.

Por nuk e besoj që ka pasur, ka dhe do të ketë ndonjë epokë, kur statusi i shkrimtarit përcaktohet nga bjerrja e dinjitetit të tij.

Nga shkrimtarët e pas viteve 1990, përveç një letërsie cilësore e ndryshe, (vepra të tilla nuk mungojnë) kam pritur e besuar edhe në akte dinjiteti e qytetarie, duke iu kundërvënë kësisoj pararendësit famëkeq realizëm socialist, që u shqua pikërisht për mungesë dinjiteti e qytetarie.

Nëse fillimet dukeshin premtuese e shpresëdhënëse, tashti e pohoj me dhimbje se ndihem i zhgënjyer.

Thjesht ndërrim diktaturash, më duket. Nëse dje dinjiteti i shitej apo i falej diktaturës komuniste, sot i shitet apo i falet "diktaturës mediatike". Kurse vitet 1930, ku mund të gjenim jo pak modele dinjiteti e qytetarie edhe ndër shkrimtarë, duken gjithnjë e më të largët.

Mediat dhe televizionet tona ngrenë pyetjen: Sa dhe si vlerësohen shkrimtarët dhe poetët në Kosovë, Shqipëri, Maqedoni, Kosovë Lindore, dhe a kanë ata një lloj statusi?”

Hedhja e këtij “asi” në tryezë, në mos qoftë thjesht sa për të fituar një emision a një intervistë në TV tona apo gazete, më shumë, duket se është njëfarë ndihme që media jep që shoqëria të kuptojë diçka më shumë se ç’ndodh dhe ç’pretendohet në këtë kohë dhe në këtë klimë të përgjithshme “mosvëmendjeje ndaj shkrimtarit, librit dhe leximit”.

Ndonëse vetë do të këshilloja që mediat tona elektronike, të shkruara etj., në vend të pyetjeve retorike, të krijojnë më shumë hapësirë, duke shtuar fletë apo kohë televizive për letërsinë, përsëri grishem t’i përgjigjem kësaj pyetjeje, që në të vërtetë edhe para përgjigjes sime ka njohur qindra përgjigje e rrugëzgjdhje të mbetura në rrafsh konstatimi dhe utopie.

E formuluar në kohë, pra “sa dhe si vlerësohet shkrimtari sot” kjo pyetje të bën të mendosh përmes opozicioneve dje-sot, këtu-atje, Lindje-Perëndim, si dy modelet ku shkrimtari vendoset përballë shoqërisë dhe pret që ajo të reagojë me vlerësim, shpërfillje apo thjesht të hyjë në komunikim të natyrshëm.

Për të qenë të besueshëm duhet të kujtojmë edhe atë fazë të jetës krijuese ku shkrimtarët e

Lindjes (përfshi këtu edhe shkrimtarët shqiptarë nga Kosova dhe Shqipëria) u krekoseshin shkrimtarëve të Perëndimit se kishin gjithçka falas dhe të garantuar: shërbim mjekësor falas, arsimim falas, shtëpi falas, studio falas, piano, penela e bojëra, pushime dhe leje krijimtarie të garantuar një herë në vit dhe botime të sigurta, njëlloj si dhe honorarët.

Njëra anë e balancës, duket haptazi, qe plot. Ana tjetër e balancës kishte vetëm një njësi, himnizimin e kësaj parajse e cila përmes letërsisë së ideologjizuar, më shumë se përmes vetë indologjisë, bëhej jo vetëm e besueshme, por e dashur dhe e ëndërruar, duke krijuar edhe në mungesë lirie të shprehuri idiolatrinë mbi “statusin shoqëror të shkrimtarit”.

Të gjerët shkrimtarë të Perëndimit!

Ndiheshin të dëbuar nga kjo parajsë! Atyre u mungonte, siç dhe u mungon statusi. Por modeli i shkrimtarit të Lindjes tanimë ka rënë dhe ka mbetur vetëm ai i shkrimtarit përballë një shoqërie vlerash përfshi këtu edhe ato të tregut.

Të mësuar me atë gjendje, falsiteti më shumë sesa vërtetësie, iluzioni më shumë sesa serioziteti, shkrimtarët shqiptarë, sidomos pjesa më e madhe e atyre që i kanë jetuar të dy kohët, por jo pak edhe nga ata që krijimtarinë e kanë nisur pas viteve 1990, ndihen keq dhe ankohen për mungesën e statusit shoqëror (kupto shtetëror).

Këtë “nostalgji për status” ata kërkojnë ta paguajnë jo vetë, por t’ua paguajë shoqëria e cila prej tyre jo rrallë etiketohet si turmë lexuesish të padenjë, që gati-gati nuk i meriton shkrimtarët e saj të mëdhenj. Por në vend të presin që dikush të bëjë diçka për ta, shkrimtarët nuk mund të jenë të kënaqur me gjendjen mazokiste të rënies së lirë që po pëson “esnafi” i tyre.

Ankesat për mungesë statusi dhe vëmendjeje tingëllojnë si një vetëlinçim publik. Kjo për faktin e thjeshtë se “esnafi” i shkrimtarëve, sipas atyre që shoh e dëgjoj çdo ditë, për mua rezulton se është më i përfaqësuari në Shqipëri e më pak në Kosovë.

Shkrimtarët (ose të ngjashmit) prej vitesh i gjemë këshilltarë në Presidencë, në Kryeministri, në Ministri të Arsimit, Ministri të Kulturës, e në të tjera ministri që nuk kanë lidhje me kulturën. Ata i gjejmë drejtues institucionesh kulturore, anëtarë bordesh ku miratohen strategji, projekte, politika e tekste për lexim.

Ata janë pjesë e kryesive dhe kolegjiemeve të medieve tona. Janë dhe kanë qenë parlamentarë, ministra, profesorë, dekanë, rektorë profesorë e gjer tek mësues të thjeshtë. Ata janë pra të kudondodhur.

Studiuesi Arian Leka thotë “Atëherë kujt ia kërkojnë shkrimtarët “statusin” dhe përse u duhet ai? Kujt i adresohen dhe a nuk e kuptojnë se

ndodhen para pasqyrës sa herë që flasin për statuse shkrimtarësh dhe mungesë vëmendjeje nga shoqëria e cila pret t'i shohë ata sa më pak të rreshtuar nën modelin shkrimtarë të të gjitha llojeve bashkohuni”?

Në sesionin letrar të FNP “Drini poetik”, që mbahet çdo here më 8 e 9 qershor në Prishtinë-Prizren- ka krijuar hapësira multimediale që kanë të bëjnë me çështje të procesit letrar po aq edhe me raportet e letërsisë me realitetin ideologjik nën diktaturë dhe më vonë, me një kohë të re ku shkrimtari e humbi pozitën mbështetëse të mecenatit shtetëror i cili ishte njëfarësoj edhe “porositësi” i veprës së artit.

Letërsia shqipe nuk ka pasur fatin e letërsive të tjera. Shtrohet pyetja”.

Po nëse shkrimtari “vdes” në momentin që libri është në duar të lexuesit”, Fatos Kongoli jep këtë përgjigje: “Unë jetoj me një libër derisa sa e përfundoj së shkruari. Mendoj se kur botohet, ai nuk është më imi.” Por ai e shikon të arsyeshme rishikim e një vepre gjatë ribotimeve. Kjo është diçka që ai vetë e ka bërë.”

Dhe kur bëhet fjalë për rishikimin e veprave dhe korrigjimet e asaj që ke shkruar edhe dyzet vjet përpara, një shembull për t’u komentuar është shkrimtari Ismail Kadare i cili në një deklaratë të tij pohon se kjo lidhet me procesin letrar në kushtet e mungesës së lirisë së shkrimtarit.

Unë kam parasysh atë çka Ismail Kadare ka thënë në një intervistë se gjella e burgut paskesh dalë më e mirë për një numër arsyes.

“Nuk e kam kuptuar se çfarë ka dashur të thotë Kadare. Gjella e burgut që ha tjetri gatuhet më mirë apo gjella e burgut që ha vetë.”, shton shkrimtari Visar Zhiti.

Si kanë ndryshuar shijet e lexuesit?

Ajo që ne quajtmë liri ka ndryshuar jo vetëm për krijuesin, por dhe për lexuesin. Tashmë shkrimtarët tanë janë një hap me lexuesin evropian.

Ne Kosovë, Shqipëri etj., jemi fatlum në krahasim me mjaft vende të tjera sepse kemi më shumë lexues.

Shkrimtari Zija Çela thotë “Nuk besoj se do të kem shpëtuar pa ndonjë kompromis të këtij lloji, për një fragment apo një fjalë të shkruar. Një shembull: si vjen letërsia. Në vitin ‘84 kam qenë në Kukës dhe kam shkruar një roman, “Burrat nuk dalin nga lufta”.

Po të botohen sot katër recesionet e saj kohe, është krejt ndryshe.

Përfundimi i recesioneve dhe i redaksisë ishte “Sipas Zija Çelës burrat kanë dalë nga lufta”, nuk quhej më një roman dekadent. Në vitin ‘90 ka qenë një kohë e ethshme për të botuar shkrime të cilat nuk ishin botuar, aq më tepër të dokumentuara me recesione.

Kuptova se ai që ishte kundër këtij botimi, tani isha unë, sepse kishin kaluar vite dhe nëse ideologjia është afatshkurtër, beteja estetike është e përjetshme. Standarti gjithmonë krijon më shumë hapësirë për komunitetet, por e ngushton hapësirën e individit.

Thelbi i një shkrimtari është individualiteti i tij, që të jetë i ndryshëm nga të tjetër. Nëse censura në vendin tonë tashmë është lënë mbrapa, ajo që nuk lihet mbas është autocensura.

Gara me veten është preferenca ime. Por mund të them se e kemi ende të mangët kulturën e leximit, kuptohet se faktorët mund të jenë të natyrshëm. Ruajtja e kulturës së leximit është e domosdoshme.

Natyrisht që ndryshimi është shumë i madh. Por ka dhe një ndryshim tjetër që e sfumon këtë ndryshim, pasi njeriu e krijon lirinë brenda vetes.

Mund të jesh i burgosur dhe mund të jesh i lirë në mendime. Mund të jesh i lirë, por je i burgosur pasi nuk mendon ashtu siç duhet. Në këtë kuptim dhe para dhe pas nëntëdhjetës shkrimtarët kanë pasur privacionet e tyre. Madje mund t'u ketë kushtuar shumë shtrenjtë.

Kjo situata paradoksale në sistemet diktatoriale ku ndodh që të lindë letërsi më e madhe se në sistemet e lira.

Letërsia nuk është thjesht produkt shoqëror, produkt i një sistemi, por është produkt i një grupi individual.

Pra vepra e një shkrimtari mbetet pavarësisht sistemit, thotë Çela dhe shton: "Këtu janë dy gjëra krejt të ndryshme.

Nuk mund të bëhet krahasimi sepse tirazhet e atëhershme i botonte shteti dhe shteti i blinte. Në kuptimin që vërtet mund të botoheshin librat në njëzet mijë kopje, por shumicat i blinin prapë bibliotekat.

Autori nuk paguante gjë, dhe merrte vetëm një honorar simbolik.

Ndërsa sot, për ata libra që shiten, kemi një shtije reale. Kjo nënkupton faktin se i boton shtëpia botuese dhe i blen publiku.

Si kanë ndryshuar shijet e lexuesit?

Lexuesi është i informuar, vërtet nuk botoheshin shkrimtarë bashkëkohorë kontemporanë, por letërsia e madhe botohej dhe atëherë sepse botoheshin klasikët Homeri, Servantesi, Shekspiri, Tolstoi, etj. Janë shkrimtarët që formojnë shijet, por mungonte pjesa më e madhe e letërsisë.

Këta autorë e formonin shijen atëherë, e formojnë dhe sot. Kur flasim për shije të mirëfillta, mund të themi se dhe sot kërkohen këto botime. Kërkohet gjysma e modernistëve, ajo pjesë që mungonte.

Por në rast se sot kërkohen shkrimtarë të një letërsie komerciale, atëherë kjo është një gjë tjetër sepse ndodh në të gjithë botën.

Nuk është shija e vërtetë, shija e mirëfilltë. Vërtet Daniele Steel në të gjitha vendet shitet me miliona kopje, por është një letërsi e ditës, një letërsi kalimtare etj.

Dhe krejt në fund theksojë se ka shkrimtarë që nuk kanë bërë kompromise. Të gjithë e kanë bërë kompromise , për pjesë të vogla të cilat duhet të hiqnin apo duhet të shtonin, por e kanë bërë.

Kohë më pare në një intervistë për Radio Radicale, radio kombëtare dhe politike në Itali ambasadori i Bashkimit Evropian në Tiranë, Ettore Sequi shprehet lidhur me nismën e tij në dialogun me shkrimtarë, artistë, filozofë të cilët ndajnë me ambasadorin pikëpamjet mbi integrimin evropian të Shqipërisë.

Duke iu referuar bashkëbisedimit me shkrimtarin e mirënjohur shqiptar, Ismail Kadare, Sequi shprehet se i ka mbetur në mendje shprehja e shkrimtarit ku thotë: “Evropa është shteti natyral i Shqipërisë, i vetmi shtet! Kështu besoj se kjo gjë është pak a shumë perceptimi i të gjithë shqiptarëve. Shqipëria është një vend shumë filo-Evropian.”

Lidhur me personazhin e dytë që ambasadori do të ftonte në bashkëbisedim, Sequi nuk jep një emër konkret por shprehet se do të jetë

“një personalitet jo shqiptar dhe shumë i njohur në botën globale.”

I pyetur nga gazetari Artur Nura se a ka dialog mes palëve politike në vendin tonë, ambasadori i kujton politikanëve shqiptarë se “dialog nuk simbolizon monologë të ndryshëm të palëve.”

Duke iu referuar integritit të Shqipërisë në Bashkimin Evropian, diplomati thotë se “Ballkani dhe në zë të veçantë Shqipëria është duke bërë shumë progres, megjithëse me një seri vështirësish.”

Ambasadori flet edhe për raportet dhe interesat, përgjegjësinë e BE-së për zgjerimin e saj me Ballkanin dhe veçanërisht Shqipërinë.

Ismail Kadare që është një evropian i bindur i botës shqiptare, por që është edhe shkrimtari më i mirë shqiptar, ndoshta edhe në dimensione Ballkanike dhe jo vetëm.

Midis të tjerësh, ka qenë së fundi edhe në listën e shkurtër të konkurrentëve të Çmimit Nobel për letërsinë.

Kështu pra, më duhet të them se pata idenë e këtij dialogimi për të arritur të kuptoja se çfarë një personazh domethënës mendon në lidhje me Evropën dhe të ardhmen Europiane të Shqipërisë.

Kështu kam dashur të shpjegoj dhe dua të shpjegoj, për shembull në intervistën me Kadarenë

në mënyrë të kthjellët, se çfarë në fakt, presin shqiptarët nga Evropa.

Një frazë nga ky bashkëbisedim më ka mbetur thellësisht në mendje, Kadare më tha: Evropa është shteti natyral i Shqipërisë, i vetmi shtet! Kështu besoj se kjo gjë është pak a shumë perceptimi i të gjithë shqiptarëve. Shqipëria është një vend shumë filo-Evropian.

Kadare është një shqiptar europian. Ai jeton si në Tiranë ashtu edhe në Paris, por unë besoj që na nevojitet të dimë se cili do të jetë personi i dytë që do të vazhdojë këtë dialog me ju?

Sugjerojë publikisht që politikanët tanë, nuk duhet të kenë një diplomë formale universiteti, por duhet të kenë edhe njohuri minimale në lidhje me filozofinë politike perëndimore, pra të njohin minimalisht veprat e Tomas Hobbes, John Lock, (François-Marie Arouet) Volterit dhe Jean-Jacques Rousseau, apo Konrad Adenauer, Alice De Gasperi, Robert Schuman, Altiero Spinali, vizionarët e historisë që frymëzuan Bashkimin Evropian.

Markezi thotë “ s’kam dashur që librat e mi të kenë fatin e sanduiçeve. Letërsia e sanduiçeve është letërsia rozë e një gjuhe fakirfukareshë dhe të shterpët. Letërsia e madhe, ku bën pjesë edhe Hrabali, s’ka asnjë lidhje me të. Për mua ka dy lloj letërsie.

Letërsia e fabulës dhe letërsia e stilit. Tek kjo e dyta fabula është thjesht një pretekst. Tek Hrabali

i gjejmë të mpleksura të dyja. Duhej ruajtur kjo veçori e veprës së tij. Pastaj ç'është përkthyesi tjetër, në mos po fjalë?

Volteri, Borges dhe Pamuk ftillojnë se te secili prej nesh ekzistojnë dy, ose më shumë qenie të tjera. Kësisoj unë s'kam pse të mos ta besoj që ekziston një Hrabal i hedhur nga dritarja me të shtatë macet e tij, por edhe një tjetër që mund ta ketë vrarë veten i lodhur prej vanitetit njerëzor...

Prishtinë, 19.05.2015

GJERGJ FISHTA - HOMERI SHQIPTAR

(më thuaj të vajtoj apo të këndo)

Ky është vargu më tragjik në përmbledhjen Mrizi i Zanave, njëra nga kryeveprat e Gjergj Fishtes i cili i përmbloodhi lirikat në dy libra: Mrizi i Zanave dhe Vallja e Parrizit. Në librin e parë përfshihen vjershat atdhetare, kurse në të dytin vjershta më tepër me temë fetare. Te Mrizi i Zanave autori i këndon atdheut në disa variante: si dashuri deri në adhurim, si ankth e klithmë dhe si trashëgimi morale. Të gjitha këto shkrihen në një lirikë personale. Fishta i ngazëllyer, i këndon Shqipërisë me një ton burrëror, i këndon gjuhës shqipe dhe flamurit kombëtar.

Që në fillim të librit Mrizi i Zanave, takohemi me disa poezi kushtuar Shqipërisë, dhe ndryshe nga rilindasit tjerë, të cilët i drejtoheshin atdheut ky e përdor emrin konkret “Shqipëri”. Fishta në fillin ndalet te përshkrimi gjeografik i Shqipërisë, duke i përshkruar fushat, luginat, lumenjtë, malet me pyje, bjeshkët me shkëmbij e kullota, njësoj siç vepronte Naimi te Bagëti e bujqësi. Fishta i këndon një shteti etnik, ose më mirë thënë një gjysmë shteti politik dhe Fishtës nuk i mbetet gjë tjetër, por i drejtohet zanës “më thuaj të vajtoj apo të këndo”. Ky është vargu më tragjik në përmbledhjen Mrizi i zanave. Thuajse në të gjitha poezitë kushtuar Shqipërisë, Fishta e paraqet Shqipërinë si një “mbretëreshë” e cila e mban kokën lartë, karshi shteteve tjera të Ballkanit dhe këtë përparësi ia ka caktuar e kaluara, luftërat e pandërprera për liri.

Nga përshkrimi i bukurisë mahnitëse e Shqipërisë, Fishta kalon tek ana shpirtërore, te virtytet e popullit shqiptar. Sipas Fishtës, shqiptari nuk duron mbret dhe kral të huaj. Kur mbaron kjo valë e himnizimit të Shqipërisë, Fishta kalon te vlerat tjera kombëtare, te gjuha amtare që është një dhuratë tjetër e shtrenjtë. Atë e krahason me këngën e zogut të verës, me freskimin e blerimit të prillit, me valën ledhatuese të bregut të detit, mirëpo kjo gjuhë kaq e ëmbël, kaq e mirë dhe e dliërë, siç thoshte Naimi, ajo di të jetë e sertë edhe si gjëmimi i rrufeve, si shtërngata e detit, apo si ajo e

tërmetit. Fishta u bën thirrje të gjithë shqiptarëve që t'i dalin zot kudo qofshin ato, në malësi apo në qytete, në gjirin e natyrës apo në peisazhin urban, gjuha shqipe nuk meriton të nëpërkëmbet, sepse atë na e kanë lënë trashëgimi, me këtë gjuhë ka komanduar Skëndërbeu, andaj edhe Fishta e do njësoj gjuhën dhe atdheun e bashkë me këto edhe flamurin kombëtar, me zemër e mendje e dashuron Shqipërinë, madje për Shqipërinë mendon edhe natën. Ai ndjehet i dëshpëruar për një hile që i bëhet popullit shqiptar nga forcat evropiane, andaj zëri i tij shndërrohet në kushtrim, me klithma dhe parandjenjë se, e humbëm Janinën, shkoi Manastiri, Dibra dhe e thërret popullin që të ngrihet në këmbë, t'i dalin zot flamurit kombëtar. Në mbrojtje të atdheut Fishta i fton edhe të vdekurit, sepse edhe ata nuk duan të jenë indiferent ndaj copëtimit të Shqipërisë. Pëmbledhja Mrizi i Zanave përmbyllet me poezinë Lulja e vyshkur, një krijim poetik me vlera shumë, por kritikën letrare e ka vënë në dilemë se: kjo poezi a është ndonjë poezi filozofike, meditative, apo është poezi dashurie. Nëpërmjet kësaj poezie pasqyrohen raportet mes qiellit dhe tokës, jetës dhe vdekjes. Këtu kemi tri shkallë të kohës: e kaluara, e tashmja dhe e ardhmja. Motivi është harrimi, si të dënohet harrimi dhe medikamenti më shërues është puna. Njeriu lind jeton dhe vdes, mirëpo puna ose vepra vazhdon edhe pas vdekjes. Kjo është porosia e poezisë.

Kryevepër e lirikës së Fishtës konsiderohet pothuaj njëzëri nga njohësit e tij "Mrizi i zanave". Ai e ndante lirikën e tij në dy lloje: atdhetaret dhe të përshpirtshmet ose ato të jehonës së shpirtit.

Nëse e gjithë krijimtaria e Gjergj Fishtës është quajtur përmendore e gjallë e gjuhës shqipe, poezia e tij "Gjuha shqype" mund të quhet lirika më e bukur që i është kushtuar asaj në krejt poezinë tonë. Krahasimet e njëpasnjëshme, me thelb metaforik sublim, që shkallëzohen drejt ngjitjes e bëjnë atë krijim himn të përkryer.

Nëse sublimiteti i poezisë së mësipërme realizohet nëpërmjet shprehjeve delikate të brishta e flladitëse, ky tipar në poezinë "28 Nanduer 1913", "Nji gjamë desprimit", "Surgite mortui", "Emancipimi i kombit shqiptar" etj., realizohet përmes vrullit të papërmbajtur, përmes ashpërsisë ngjethëse, përmes thirrjeve dhe kushtimeve luftarake. Poezia "Nji gjamë desprimit" është një gjëmë e një klithmë që akuzon agresionin e Malit të Zi të 16 prillit 1914 ndaj Shkodrës dhe viseve tona veriore. Poezia "Surgite mortui" që fajëson Evropën për të gjithë tragjeditë që po i ndodhnin Shqipërisë, e cila s'ka marrë ende frymë nga varfëria pesëshekullore turke, ishte shembull i ashpërsisë së skajshme të stilit të Fishtës ku nuk kursehen përbuzjet, sharjet neveritëse, sarkazma, grotesku, ku u bëhet apel luftarak të gjallëve dhe të vdekurve, varreve dhe djepave.

Në lirika filozofike ai trajton çështje të përgjithshme të jetës e të botës. Ndër më të realizuarat janë "Burrnia", "Kataklizmi i rruzullimit", "Një lule vjeshtet", "Gurrave të Jordanit" etj. Në poezinë "Burrnia" me një plastikë të përsosur, me një ndërtim të saktë klasik, ndeshen jeta dhe vdekja. Epërsia absolute është në anën e vdekjes, e cila zotëron çdo mjet për ta asgjësuar bukurinë fizike të natyrës dhe të njeriut. Në të kundërtën lirika "Katalikizmi i rruzullimit", ndonëse ka thelb filozofik, fillesën dhe misionin e ka të natyrës etike, morale. Në emër të së mirës së përdhosur, të së bukurës së shkelur, ai nxit gjithë forcat kaotike, me qëllim që të rivendosë harmoninë mes përbërësve të rruzullit dhe, njëkohësisht në harmoni gjithë rruzullin në Gjithësi. Në poezinë "Nji lule vjeshtet", me njëmbëdhjetërrokësha të bardhë, poeti ankohet për vdekjen, ngrihet në mbrojtje të idealit të së bukurës, së mirës, së dobishmes. Në odën "Gurrave të Jordanit" në strofa safike ai e përjeton me dhembje të kaluarën që vete e nuk kthehet më, por mbresën, ia ka lënë të pashlyeshme njerëzimit, si vetë rrjedha e ujit që, ndonëse është e përjetshme, sipas dukjes, në të vërtetë rinohet, ndërron paprerë.

Ndër lirikat e buta shquhen "Mbi vorr t'Anton Xanonit" që i afrohet lirikës së llojit intim të shoqërisë e miqësisë për nga fryma e qortimit, e lavdërimit, e mirëkuptimit mes heroit lirik dhe

bashkëbiseduesit. Lirikë e mallit universal, për atdheun, nënën, mjediset intime, vatrën familjare, fëmijërinë e rininë është "I dëbuemi".

Më 1907 Fishta botoi pa emër përmbledhjen e parë satirike "Anzat e Parnasit" e cila u ribotua më 1928 dhe 1942, e pasuruar. Studiuesit hamendeshin nëse Fishta është më i madh si epik, lirik, ose si satirist. Sidoqoftë ai mbetet satiriku më i madh i letërsisë sonë.

Satira e tij u tregua e pamëshirshme ndaj veseve të kohës. Pa kompromis, ai goditi dukuritë e shëmtuara negative dhe mbartësit e tyre, cilëndo që qenë ata. Këto vese e dukuri ai nuk i luftonte vetëm brenda individit, por në rrafshin e gjithë shoqërisë kombëtare. Ai nuk fal askënd që të abuzojë me postin që mban dhe të zhvatë financën kombëtare, të marrë ryshfete, të bëjë veprime prej kopuku e dallkauku, të trajtojë Atdheun si çiflikun e tij, si tapet për karrigen e tij.

Në radhë të parë ajo është satirë kundër tradhtarëve, atdhemohuesëve, parazitëve të kombit.

Në radhë të dytë është satirë kundër elitës zyrtare dhe veseve klasore të saj. Këtu Fishta na shfaqet si realist i fuqishëm. Vepra artistike më e përkryer artistikisht e Fishtës mbahet "Palokë Cuca", (1912), bashkë me "Gomarin e Babatasit" (1913) që e botoi me pseudonimin Gegë Toska, janë dy kryeveprat e satirës sonë. "Palok Cuca"

është poema e heroit komik. Në thelb, Fishta mbron me këtë vepër shkollën kombëtare. Ai stigmatizon e neverit atë kategori të caktuar njerëzish, që nëpërmjet klerit italian u italianizuan në atë masë, sa që ndihen inferiorë ndaj kulturës dhe gjuhës italiane, aq sa ta quajnë poshtëruese gjuhën amtare. Nga njësia e familjes Fishta zgjeron rrethin e objektit të satirës së tij në njësinë e shoqërisë, duke e shndërruar veprën në tablo të të gjithë shoqërisë. Për të tallur, përqeshur e goditur Fishta gjen mjetet shprehëse më të përshtatshme. Këtë e realizon përmes fabulës së shtruar në trajtën e tregimit poetik. Një ngjarje të caktuar ai e shtjellon me hollësi, e shqyrton nga të gjitha këndet, duke zbërthyer të gjitha mangësitë, shëmtitë, të këqijat që burojnë prej saj dhe infektojnë, sëmurin atmosferën shoqërore e kombëtare.

Konkretësia e mjediseve përmes detajizimeve, gjer në hollësitë më intime e më të turpshme, shndërrohet në qëllim artistik në vetvehte. Përgjithsimet artistike të fuqishme realizohen me një gjuhë të gjallë, plot kolorit.

Përmes një qesëndie që gërryen ngadalë e qetë, në mënyrë të shkallëzuar ai vë pranë në të njëjtin tekst mjedisin konservator, primitiv, arkaik, me atë pseudomodern, pseudoqytetërues të kohës, duke zbuluar anët e shëmtuara të tyre.

Ngjyrimet më popullore satirike, formulat më të spikatura vihen pranë krahasimeve e metaforave nofka, pranë situatave krahasuese e

metaforike fyese. Fjalët e shprehjet e huaja, krahas fjalëve shqipe, si kudo në satirën e tij, krijojnë një atmosferë gjuhësore satirike të veçantë. Sidomos kontrastet mes barbarizmave orientale e atyre oksidentale. Ai vëren se si shartohen në një pemë pa rrënjë të kategorisë mediokre të pseudoelitës, aziatizmi me oksidentalizmin e rrejtshëm: te folurit e personazheve është edhe mjeti më demaskues i kategorive njerëzore që ata përfaqësojnë.

Kritika është shprehur me të drejtë se këtu, më shumë se kudo gjetkë, realisti e ka tejkaluar romantikun e klasicistin, satirikun, epikun e lirikun.

"Gomari i Babatasit", u botua në situatë që përkonte me beteja të ashpra politike rreth formës që do të merrte organizimi i ardhshëm shtetëror. Kritika fishtjane me ashpërsinë e saj, që nuk fal askënd, lëshoi mbi kokat e deputetëve, ministrave, gjithfarë zyrtarëve të kohës, talljen, fyerjen, sharjen, nëmën e mallkimit, ironinë, sarkazmën, satirën. Nën moton "Populli i falë ata që e mendojnë por nuk ka për të falë ata që e rrejshëm", ai shpartallon klikën zyrtare, të cilën i vetmi ideal që e bashkonte, ishte marrëveshja e tyre me gjithë mjetet që u kishte dhënë pushteti në dorë, të zhvatnin trupin dhe shpirtin e shtetit të mjerë të sapofromuar dhe ta linin me turpe e shëmtitë jashtë, ndaj syve të botës. Poeti Babatasi arkeolog, njeriu i kthyer në gomar e anasjelltas, muzeu formal, injoranca që ka veshur petkun e dijes, së qytetërueses, mjedisi i trashëguar anadollak që

belbëzon me gjuhën "oksidentale", janë mjetet më efikase përmes të cilave Fishta arrin të nxjerrë në pah kontrastet që kthenin në regresin më poshtërues shoqërinë. Klika që kërkonte të majmej dhe populli që më kot shpresonte, njeriu që s'dilte dot prej thelbit të vet prej gomari, që ngul këmbë në të vjetrën dhe nuk bën asnjë hap drejt të resë, drejt qytetërimit. Fishta gris pa mëshirë fasadën, që dëshiron të krijojë burokracia shtetërore e sapolindur. Një shtet që po formohet nuk mund të durojë në themelet e veta zhvatës makabër, shtinjakë, hipokritë e servilë. Ai prek ato plagë, që më vonë shoqërisë shqiptare iu bënë pjesë e natyrshme biologjike e qënies, iu bënë sëmundje, pa të cilat nuk e kuptonte dot ekzistencën e vet. Duke e kuptuar që atëherë rrezikun, poeti nuk e ruan aspak gojën, përmes fjalorit dhe vizioneve më lakuriqe, të zhveshura nga çdo paragjykim, bën autopsinë e saktë të shoqërisë që po lindte me vese fizikee shpirtërore, nga më fyeset për një komb që krejt ndryshe e meritonte t'i shpërblehej gjaku dhe munda mbinjerëzor, që i kishte kushtuar së ardhmes së vet.

Një vend të vëllimshëm në krijimtarinë e Fishtës zë dramaturgjia. Ai shkroi drama, drama lirike (melodrama) dhe tragjedi. Në dramën dhe tragjeditë konflikti është i ndjeshëm. Tonet që i përshkrojnë janë ato heroike. Personazhet dhe karakteret arrihen të skaliten. Në dramën lirike dialogu është më tepër mjet organizues i jashtëm

sesa element ndërtues i brendshëm që t'i japë mundësi zhvillimit të veprimeve dhe ashpërsimit të konflikteve. Përsa i përket mjeshtërisë artistike, zotërojnë po ato cilësi që i mishëron edhe krijimtaria poetike. E gjithë dramaturgjia e Fishtës është e shkruar në vargje. Tema e atdhedashurisë është në qendër të pjesës më të madhe të veprave: në dramën "Odisea" dhe "Kthimi i Ulisit në Itakë", në dramën lirike: "Shqiptari i qytetnuem", "Shqiptarja e qytetnueme", "Jerina ose Mbretëresha e Lulevet", e sidomos tragjedinë "Juda e Makab", e cila çmohet si vepra më e mirë dramaturgjike e Fishtës. Tema biblike, e pastrimit shpirtëror të njeriut në luftë me veset për hir të virtyteve dhe të amshuesmërisë së qenies njerëzore është në qendër të dramave lirike. "Baritë e Betlemit", "Luigj Gonzaga". Tema e padrejtësive shoqërore është në qendër të tragjedisë "Hajria" ku mbizotëron realizmi, fryma demaskuese ndaj klasave të pasura.

Një lëndë prej qindra faqesh përmban proza e Fishtës. Është një prozë e frymëzuar, ku lirizmi krejt natyrshëm ndërthuret me humorin, satira me groteskun. Shtresat e fjalorit janë më të larmishmet. Bashkëjetojnë fjalët, shprehjet, ndërtimet sintaksore krahinore me arkaizmat, barbarizmat, zhargonet, me fjalët e shprehjet e latinishtes, të gjuhëve moderne, perifrazimet, citimet etj., etj. E pasur në llojet e lëvrimit është publicistika. Për patetikën e fuqishme, argumentin,

kritikën shëndoshëse si dhe stigmatizuese dallohen shkrimet me temë shoqërore.

Në shënjestër ai vë dembelizmin, përtacinë, indiferencën e shtetasve të shtetit të ri shqiptar, por edhe lakminë ndaj kolltuqeve, grykësinë ndaj privilegjeve, prirjen regresive ndaj aziatizmit si dhe imitimin banal ndaj perëndimore. Ai bënte thirrje që në krye të shtetit të vinë njerëz të kulturuar, atdhetarë, vizionarë largpamës të shtetit e të kombit. Fishta është edhe polemist i fuqishëm, ai polemizon me pena të shtypit vendës si dhe me ato të letrave të huaja. Merr në mbrojtje kulturën, dinjitetin, pastërtinë shpirtërore të kombit. Në polemikat nuk mungon kurrë argumenti bindës autentik, si dhe shoqërimi i tyre me argumente nga filozofitë e ndryshme, shkencat shoqërore e natyrore, por edhe vërshimet patetike ku shpotit, tall e dermon pa mëshirë kundërshtarin. Të njohura janë dhe ligjëratat e Fishtës, ku mbizotëron fryma solemne dhe argumentuese.

Publicistika

Për vlera të rralla artistike, për frymën objektive e shkencore, shquhet prova eseistike e Fishtës. Një model i përkryer në llojin e vet është reportazhi. "Një udhëtim në Turkinë e re". Njohës i thellë i botës shqiptare, adhures i saj gjer në kult paraqitet ai në parathënien kushtuar "Kanunit të Lekë Dukagjinit" të Shtjefën Gjeçovit. Njeri me

kulturë të gjerë e pasione të mëdha na shfaqet në esetë për Gëten, për arkitekturën, muzikën etj.

Në trashigimninë e tij kanë mbetur edhe qindra faqe të epistolarit, dorëshkrime të ndryshme.

Fishta duke qenë njohës i latinishtes, greqishtes së vjetër, italishtes, frengjishtes, gjuhëve sllave, në disa prej të cilave edhe krijoi, duke qenë njohës i përkryer i shqipes që flitej në viset e Veriut, si dhe i traditës letrare shqiptare që nga Budi e Bogdani, dha shembullin e tij se si mund të sillen në kulturën vendëse thesaret shpirtërore të njerëzimit. Të freskëta e transparente janë përkthimet nga poezia e Silvio Pelikos, Aleksandër Manxoni, Metastazios etj. Shembull për përkthyesit e Homerit, përgjithsisht të poezisë antike e asaj klasike mbetet Kënga V (fragment) e "Iliadës", përkthyer prej tij. Frymën e lashtësisë heroike, madhështinë e heronjve dhe të betejave ai i mishëron në kompozitat burimore të shqipes, në fjalët e ralla të të folmeve të saj, në brumin e gjallë të shqipes. Tepër kërkues e i saktë është edhe në përkthimet e Kanconiereve të Petrarkës. Fishta përshtati në shqip edhe komedinë "i sëmuri për mend" dhe "Dredhitë e Patukut" të Molierit, përshtatje që shquhen për kolorit e pasuri gjuhësore.

Me veprën e tij të gjerë dhe komplekse Fishta pasuroi ndjeshëm në radhë të parë poezinë, por, gjithashtu, letërsinë tonë dhe kulturën në

përgjithësi. Vepra e Fishtës ndikon gjithnjë në zvillimin e letërsisë me vëllimshmërinë e saj, me llojshmërinë e gjinive, me pasurinë e mjeteve të shprehjes, me autencitetin e saj. Ajo ka meritën e veçantë të ketë prekur terrene që deri atëherë, dhe më vonë mbetën të paprekura në letërsinë tonë. Ai ka, gjithashtu, meritën tjetër se kultivoi për herë të parë edhe me mjeshtëri të lartë shtresa gjuhësore të gjalla deri atëherë të pashfrytëzuara. Prandaj ndikimi i tij në letërsinë tonë është i madh ei shumllojshëm.

"Lahuta e Malësisë", me 30 këngë, rreth 17.000 vargje është quajtur nga shumë studiues "Iliada" shqiptare, është vlerësuar si i vetmi epos kombëtar i letërsisë sonë, madje edhe si epos i Ballkanit. Si vepër epike që është, megjithatë "Lahuta e Malësisë" nuk ka një subjekt të mirëfilltë qendror, rreth të cilit të vërtiten ngjarjet, rrethanat, personazhet përftyrimet. Nëse do të kërkonim një hero qëndror të veprës, ai do të ishte heroi anonim, populli. Unitetin e veprës në të vërtetë, e krijon një personazh që, herë vihet në plan të parë, herë është i nënkuptuar. Është Fati i Shqipërisë, jo më me këtë emër si në poemat e tjera epike si "Skënderbeu i pafat" i Jeronim De Radës, "Historia e Skënderbeut" të Naim Frashërit etj. Këtu Fati i Shqipërisë qëndron prapa simbolit mitologjik "Ora e Shqipërisë". Dhe, sipas besimit shqiptar, rrotull kësaj ore, grupohen orët e fiseve, bajrakëve, trojeve, orët e shtëpive, së fundi, orët e çdo

luftëtari, të çdo shqiptari. Këto krijojnë ansamblin më simpatik të personazheve në grupin e personazheve mitologjike dhe përgjithësisht në vepër meqë përcjellin edhe mesazhin madhor të mbijetesës së shqiptarit dhe të kombit të tij, pavarësisht nga befasitë më tragjike të çfarëdo kohe që mund të vijë. Në unitetin e veprës ndikojnë drejtpërdrejt edhe zanat, ndër të cilat njëra përcakton unitetin formësor të veprës. Kjo është Zana shqiptare që ka kuptimin e Muzës së "Iliadës" të Homerit. Në pikëpamje të rolit që luan në poemë, përbën binom me Orën e Shqipërisë. Në këtë grupim bëjnë pjesë edhe kuçedrat, dragonjtë, lugetërit, hijet etj., etj.

Ngjarjet e poemës kanë një shtrirje kohore prej dy brezash njerëzore. Ato fillojnë më 1858, kur Mali i Zi i nxitur nga Cari i Rusisë, kërkon të zaptojë tokat tona. Filli i poemës mbaron kur është shpallur pavarësia e Shqipërisë dhe Konferenca e Londrës ka vendosur copëtimin përgjysmë të këtyre trojeve. Kobi, kështu ekziston në poemë, në të njëjtin binom me Fatin.

Fishta bën njëfarë grupimi të këngëve, sipas kronologjisë historike të ngjarjeve. Kështu, kemi disa cikle këngësh, kemi ndërmjet tyre edhe këngë që qëndrojnë disi më vete, por që luajnë rolin e rrugëkalimit nga njëri cikël në tjetrin. Në pikëpamje të leximit të veprës ato përkohësisht e shkëputin lexuesin nga terreni historik real dhe e çojnë në sfera fantastike. Cikli që hap poemën është ai për

Oso Kukën - pesë këngët e para. Ngjarjet vazhdojnë pothuaj njëzet vjet më vonë, të ndërmjetësuar nga këngët "Dervish Pasha" dhe "Kuvendi i Berlinit". Këto dy këngë japin atmosferën që ishte në dëm të fatit tonë kombëtar. Cikli vijues, që zë hapsirën më të madhe në poemë, është ai i Lidhjes Shqiptare të Prizerenit. I vetmi personazh qendror i ngjarjeve të ciklit është nga pala armike, Mark Milani i Malit të Zi. Krahastij, shfaqet nxitimthi figura e Kralj Nikollës. Cikli strukturohet në disa nëncikle. Nëncikli i parë (tre këngë) ka në qendër Çun Mulën. Pas ekspozesë që bën kënga "Kulshedra" vjen nëncikli prej pesë këngësh që sjell skena masive të përmasave vigane. Nëncikli vijues ka në qendër Tringën para dhe pas vdekjes. Ngjarjet, pas një pushimi tjetër prej tridhjetë vjetësh, vijnë me kryengritjet e Pavarësisë. Këngët përmbyllëse pothuaj janë të pavarura nga njëra-tjetra. Kënga e fundit "Konferenca e Londonit", është në vend të epilogut të poemës.

Studiuesit e ndryshëm janë përpjekur të gjejnë pikëtakime mes "Lahutës së Malësisë" dhe "Iliadës" së Homerit, sidomos në atmosferën që i zotëron dy poemat. Ata kanë krahasuar personazhet që kanë tipare të përbashkëta, skenat e ngjarjeve etj. Por përfundimi i tyre ka qenë se poema homerike, përveçse model i largët, ku është bazuar poeti, me poemën fishtjane kanë të përbashkët përkatësinë ballkanike. Në të vërtetë këto lidhje i bën më të qëndrueshme një burim i

mirëfilltë i eposit të Fishtës me eposin tonë legendar, kryesisht me thelbin e këtij eposi, ciklin e kreshnikëve.

Konflikti në poemë, në mes shqiptarëve dhe sllavëve, mes dy kombeve arsyetohet si një konflikt natyror, me prejardhje nga gjeneza, në vargun e famshëm, proverbial "n'mni t'shoshokit kemi le". Megjithatë, poeti bën thirrje që të shmanget ky fatalitet i pashmangshëm. Zoti n'qiell e na mbi tokë/ por gjithnji vllazën e shokë. Sidoqoftë, tensionon skajshëm ngjarjet, duke i dhënë "Lahutës së Malësisë" trajtën e një eposi dramatik krejt original nga eposet e kombeve të tjera, me trajta kryesisht tregimtare. Është në mes të dy palëve urrejtja patologjike jo vetëm mes njerëzve, por edhe mes qenieve mitologjike përkatëse, mes natyrës, dukurive natyrore etj. çfarë e bën të pamundur që të pushojë a të prehet së luftuari shpirti i asnjërës racë, qoftë për një çast të vetëm.

Te "Lahuta e Malësisë" urrejtja ndërmjet ky kampeve armike është plazma ngjitëse e poemës. Ajo vë në marrdhënie grupimet e personazheve. Në radhë të parë dy grupimet më të mëdha, që përcaktojnë frymën realisto-fantastike të poemës: grupimin e personazheve historike nga njëra anë dhe grupimin e personazheve fantastike, të përfytyruara ose mitologjike. Duke pasur të dy grupimet të drejtën për të hyrë natyrshëm në çdo ngjarje, në çdo mjedis a rethanë, të bisedojnë bashkë, të grinden, të rrihen, të luftojnë, të

besatohen, të urrehen e të dashurohen, edhe në realitet ato u përkasin, shkrihen në një të vetëm. Realiteti mitologjik, qiellor s'është aspak më hyjnor se sa realiteti i jetës së përditshme. Realiteti njerëzor, gjithashtu s'është aspak më tokësor se sa i përfytyruar e i fantazuar, se sa realiteti i largët i paprekshëm, mitologjik, qiellor. Një familjaritet krejt malësor , krejt i natyrshëm zotëron mësimin të personazheve mitologjike dhe grupimit të personazheve historike. Ora e Shqipnisë krijon marrëdhënie krejt njerëzore, gati prindërore me Ali Pashën e Gucisë kur është çasti që po luhet me fatin e kombit. Zana e madhe është simotër e përhershme e poetit, i jep trimëri, i jep shpirt për të ndjekur zhvillimin e ngjarjeve, si poeti, uron, mallkon, prandien. Po kështu, orët e tjera, sipas emrave të fiseve ose zanat e tjera sipas emrave të maleve. Familjariteti tipik i kësaj natyre krijohet në këngën Zana e Vizitorit që shquhet edhe për vlerat e rralla artistike.

Poeti kujdeset që personazhet historike të veprës ti vendosë në binom me personazhet mitologjike. Zakonisht, këta janë shëmbëllesa të njëri-tjetrit. Tiparet e njërës palë pasqyrohen te tjetra palë. Bukuria, fisnikëria, dliresia e Tringës pasqyrohen tek Zana e Vizitorit dhe ndërsjelltas. Zana e Vizitorit, zanë shqiptare, ndërkohë është në konflikt me Zanën e Durmitorit, zanë malazeze, nxitëse e Mark Milanit ndaj shqiptarëve. Në fund të luftimeve zana e huaj ngelet robinë te varri i

Tringës duke realizuar edhe hakmarrjen për simotrën shqiptare. Vetë natyra, përbërësit e saj do të ishin një grupim tjetër personazhesh po aq njerëzorë sa edhe dy grupimet e tjera. Autori, ndonëse e hedh vështrimin herë pas here nëpër gjithë trojet shqiptare, skenën e ngjarjeve e kufizon në malësitë e Veriut. Qendër simbolike të zhvillimit të ngjarjeve, siç e pohon mendimi i studjuesve, është Shkodra. Megjithatë ai nuk bie në religjionalizëm. Ai, siç thotë profesor Eqerem Çabej, përdor njësinë e fisit për të dhënë njësinë e kombit. Tek fisi janë pikëzuar tiparet e kombit, tiparet e racës. Kjo i jep veprës përmasat kombëtare dhe universale.

Vargu me të cilin është ndërtuar poema është tetërrokshi i poezisë popullore të epikës historike të Veriut. Ai arrin që në këtë varg të sjellë me dhjetra personazhe, secili prej tyre krejtësisht i individualizuar, me tipare krejtësisht të vetat, që nuk mund të largohet nga kujtesa e lexuesit. Ai, po ashtu, individualizon me dhjetëra beteja, me dhjetëraskena betejash madhështore, ku secila prej tyre pikturohet me ngjyrat e dritat e veçanta, për t'u dalluar qartësisht nga moria që e rrethon.

Fjalori i Fishtës, pjesa më e madhe e të cilit nuk është përdorur më parë në veprat letrare aq më pak në poezi, me fjalë të panjohura, me arkaizma, solecizma, me fjalë kompozita, shpesh të ndërtuara prej tij sipas gjedheve burimore, arrin të krijojë jo vetëm figura pamore, por edhe dëgjimore.

Rima është një ndër dukuritë më thelbësore të poemës. Aty shprehet edhe qëndrimi ideoemocional i poetit. Rimat herë janë të përputhura, herë të alternuara ose të kryqëzuara etj.

Ritmet, gjithashtu, janë shumtrajtëshe, varësisht nga vendet ku bëhen pushimet e vogla ose të mëdhatë gjatë leximit, ku në pikëpamjet sintaksore mbarojnë pjesët e fjalive ose fjalitë. Fishta përdor në mënyrën e tij përsëritjet në fillim, në mes ose në fund të vargut, refrenet, përsëritjet e teksteve të plota, citimet nga kryeveprat e folklorit, rendin e përmbysur të fjalëve etj. Dialogët e shpejtë, sentencat filozofike, përbetimet, lutjet, urimet, mallkimet, sharjet e ashpra, pasthirrmat, pyetjet retorike, pyetjet në përgjithësi krijojnë larmi ritmesh, larmi gjendjesh shpirtërore të lexuesit.

Ritmin e shprehjes së shprehësisë artistike, të leximit e përcakton fuqimisht figuracioni. Hiperbola është mjeti kryesor i eposit fishtjan, por një hiperbolë sa fantastike aq edhe realiste. Fantastike për përmasat zmadhuese të tiparit ose efektit të tiparit, realiste për konkretësinë e tyre.

Karakteristik është krahasimi, sidomos krahasimi i gjatë, shpesh i ndërlikuar me disa krahasime e të tjera në përbërje të tij, që zotëron tekste të tëra këngësh. Gjithashtu, metafora përdoret me origjinalitet me nëntekste të shumfishta të folklorit.

I papërsëritshëm në krejt letërsinë tonë është përdorimi i eufemizmave me efekte artistike, herë përkëdhelëse, adhures, e himnizues, herë paditës, i ashpër, e makabër. Eufemizmi funksionon në vend të emrave të perëndive, qenieve mitologjike, por edhe të personazheve kryesore të grupimit historik. Epiteti ka gjithnjë ngarkesa metaforike, është pjesmarrës në krahasime ose hiperbola. Animizmi dhe personifikimi sikurse dendur prozopopea janë mjetet më efikase të drejtpeshimit fishtian në mes të realitetit tokësor, të zbritur në rrafshin më intim e më konkret tokësor. Disa ndër këngët më të përkryera të poemës si "Kulshedra", "Te ura e Sutjeskës", "Zana e Vizitorit" etj. janë një manifestim pothuaj marramendës i të gjitha llojeve të figurave stilistike. Dhe i gjithë ky univers artistik i realizuar me tetërrokëshin e famshëm fishtjan!

Gjergj Fishta, lindi në fshatin e vogël Fishtë të Zadrimës më 23 tetor 1871. Jetën e filloi si barë. Por shumë shpejt, kur ishte 6-vjeçar zgjuarsia e tij i bie në sy famulltarit të fshatit, i cili e dërgon Fishtën në Seminarin Françeskan të Shkodrës. Më 1880, kur hapet seminari në Troshan, ai vijon në këtë shkollë. Këtu ai shfaq trillin poetik. Më 1886 dërgohet për studime në Bosnjë. Vitin e parë e kaloi në Guçjagorë afër Travanikut. Mësimet filozofike i mori në kuvendin e Sutidkës, ndërsa ato teologjike në kuvendin e Livnos. Të kësaj kohe janë edhe

"Ushtrimet e para poetike". Më 1893 i kreu studimet shkëlqyeshëm.

I formuar në periudhën e Rilindjes sonë kombëtare, poeti ynë Gjergj Fishta është një nga vazhduesit më autentikë dhe të drejtpërdrejtë të saj, shprehës i idealeve atdhetare dhe demokratike në kushtet e reja që u krijuan në shekullin e njëzetë. Mënyrat e pasqyrimit të jetës, në krijimtarinë e tij, janë vazhdim i natyrshëm i teknikës letrare të Rilindjes, ku mbizotëron romantizmi, realizmi dhe klasicizmi. Deri më 1899 Fishta shkruan me alfabetin shqip të françeskanëve. Në janar të atj viti ai bëhet bashkthemelues dhe pjestar aktiv i shoqërisë "Bashkimi", të cilën e drejtoi poeti atdhetar Preng Doçi. Me alfabetin e kësaj shoqërie u botuan edhe krijimet e Fishtës të kësaj periudhe. Më 1902 emërohet drejtor i shkollës françeskane në Shkodër gjer atëherë e drejtuar nga klerikë të huaj. Menjëherë ai fut gjuhën shqipe si gjuhë mësimi në këtë shkollë. Arrin të botojë këngët e para të "Lahutës së Malësisë", kryevepër e poezisë epike shqiptare, më 1904. Më 1907 boton përmbledhjen satirike "Anzat e Parnasit", më 1909 përmbledhjen lirike "Pika voëset" më 1913 "Mrizi i Zanave".

Shpejt Fishta u afirmua si poet dhe si atdhetar. Më 1908 ai mori pjesë në Kongresin e Manastirit si përfaqësues i shoqërisë "Bashkimi". U zgjodh Kryetar i Kongresit dhe drejtoi punën e Komisionit të Alfabetit.

Shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë ai e kishte pritur me entuziazëm të veçantë, por Luftën Ballkanike dhe Konferencën e Ambasadorëve me një brengë të madhe. Shkodra, qyteti i tij, të cilin kërkonte ta aneksonte Mali i Zi, ishte në duart e fuqive ndërkombëtare. Brenga dhe entuziazmi duken në poezitë, por edhe në shkrimet publicistike që boton në revistën "Hylli i dritës", revistë letrare-kulturore, të cilën e themeloi në tetor 1913 dhe u bë drejtor i saj. Nën pushtimin austriak boton gazetën "Posta e Shypnisë" (1916-1917), më 1916 themelon, bashkë me Luigj Gurakuqin, Komisinë letrare që kishte për qëllim krijimin e gjuhës letrare kombëtare.

Mbarimi i Luftës së Parë Botërore përkon me pjekurinë e plotë të personalitetit të Fishtës si poet, si intelektual, si politikan atdhetar. Nga fillimi i prillit 1919 dhe gjatë vitit 1920 është sekretar i përgjithshëm i delegacionit shqiptar në Konferencën e Paqes në Paris. Në dhjetor 1920 zgjidhet deputet i Shkodrës. Në prill 1921, në mbledhjen e parë të parlamentit shqiptar zgjidhet nënkryetar. Si nënkryetar i Parlamentit kreu veprimtari të dënuara politike. Merr pjesë në Revolucionin e Qershorit 1924. Përndiqet pas rikthimit të Zogut në Shqipëri. Vitet 1925 e 1926 i kalon në Itali. Ndërkohë, krijon, boton e riboton pareshtur. Të kësaj kohe janë edhe pjesa më e madhe e dramave, dramave lirike, tragjedive etj. Pas kthimit në Shqipëri nis etapa e fundit e

krijimtarisë së Fishtës. Kësaj etape i vë vulën përfundimi e botimi i plotë i "Lahutës së Malësisë", (1937).

Për veprimtarinë poetike, arsimore, atdhetare e fetare Gjergj Fishta mori nderime të ndryshme. Më 1931 Greqia i jep dekoratën "Foenix". Më 1939 Italia e bën anëtar të Akademisë së saj.

Vdiq në Shkodër më 30 dhjetor 1940.

VEPRA

Poezinë e parë Fishta e botoi në "Albania", më 1899, me pseudonimin E popullit. Gjatë veprimtarisë së dendur botuese, e cila, përveçse në librat u publikua edhe në 15 gazeta e revista të kohës brenda edhe jashtë vendit, veprimtaria e tij përfshin 40 vite të jetës, ai përdori 24 pseudonime.

Si krijues Fishta, në radhë të parë ishte poet. Përkushtimin më të madh e pati ndaj epikës. "Lahutës së Malësisë", veprës së jetës, ai i kushtoi 40 vjet punë. Ndërsa vepra tjetër epike "Moisi Golemi dhe Deli Cena" u botua jo plotësisht në shtypin periodik. Tonet e madhërishme heroike, burimësia e papërsëritshme e përfytyrimeve, shqiptarësia në dhënien e mjediseve, heronjve, rrethanave që kanë bërë që Fishta, si epik të quhej "Homer i Shqipërisë". Ndërthurjet e ndryshme të mitologjisë me realitetin, ashpërsia e stilit , mendimi i fuqishëm filozofik, dramaciteti i veprës

kanë bërë që Fishta të krahasohet në këtë lëmë me Gëten e Danten.

Kryevepër e lirikës së Fishtës konsiderohet pothuaj njëzëri nga njohësit e tij "Mrizi i zanave". Ai e ndante lirikën e tij në dy lloje: atdhetaret dhe të përshpirtshmet ose ato të jehonës së shpirtit.

Nëse e gjithë krijimtaria e Gjergj Fishtës është quajtur përmendore e gjallë e gjuhës shqipe, poezia e tij "Gjuha shqype" mund të quhet lirika më e bukur që i është kushtuar asaj në krejt poezinë tonë. Krahasimet e njëpasnjëshme, me thelb metaforik sublim, që shkallëzohen drejt ngjitjes e bëjnë atë krijim himn të përkryer.

Nëse sublimiteti i poezisë së mësipërme realizohet nëpërmjet shprehjeve delikate të brishta e fladitëse, ky tipar në poezinë "28 Nanduer 1913", "Nji gjamë desprimit", "Syrqite mortui", "Emancipacioni i kombit shqiptar" etj., realizohet përmes vrullit të papërmbajtur, përmes ashpërsisë ngjethëse, përmes thirrjeve dhe kushtimeve luftarake. Poezia "Nji gjamë desprimit" është një gjëmë e një klithmë që akuzon agresionin e Malit të Zi të 16 prillit 1914 ndaj Shkodrës dhe viseve tona veriore. Poezia "Surgite mortui" që fajëson Evropën për të gjithë tragjeditë që po i ndodhnin Shqipërisë, e cila s'ka marrë ende frymë nga varfëria pesëshekullore turke, ishte shembull i ashpërsisë së skajshme të stilit të Fishtës ku nuk kursehen përbuzjet, sharjet neveritëse, sarkazma, grotesku,

ku u bëhet apel luftarak të gjallëve dhe të vdekurve, varreve dhe djepave.

Në lirika filozofike ai trajton çështje të përgjithshme të jetës e të botës. Ndër më të realizuarat janë "Burrnia", "Kataklizmi i rruzullimit", "Një lule vjeshtet", "Gurrave të Jordanit" etj. Në poezinë "Burrnia" me një plastikë të përsosur, me një ndërtim të saktë klasik, ndeshen jeta dhe vdekja. Epërsia absolute është në anën e vdekjes, e cila zotëron çdo mjet për ta asgjësuar bukurinë fizike të natyrës dhe të njeriut. Në të kundërtën lirika "Katalikizmi i rruzullimit", ndonëse ka thelb filozofik, fillesën dhe misionin e ka të natyrës etike, morale. Në emër të së mirës së përdhosur, të së bukurës së shkelur, ai nxit gjithë forcat kaotike, me qëllim që të rivendosë harmoninë mes përbërësve të rruzullit dhe, njëkohësisht në harmoni gjithë rruzullin në Gjithësi. Në poezinë "Nji lule vjeshtet", me njëmbëdhjetërrokësha të bardhë, poeti ankohet për vdekjen, ngrihet në mbrojtje të idealit të së bukurës, së mirës, së dobishmes. Në odën "Gurrave të Jordanit" në strofa safike ai e përjeton me dhembje të kaluarën që vete e nuk kthehet më, por mbresën, ia ka lënë të pashlyeshme njerëzimit, si vetë rrjedha e ujit që, ndonëse është e përjetshme, sipas dukjes, në të vërtetë rinohet, ndërron paprerë.

Ndër lirikat e buta shquhen "Mbi vorr t'Anton Xanonit" që i afrohet lirikës së llojit intim të

shoqërisë e miqësisë për nga fryma e qortimit, e lavdërimit, e mirëkuptimit mes heroit lirik dhe bashkëbiseduesit. Lirikë e mallit universal, për atdheun, nënën, mjediset intime, vatrën familjare, fëmijërinë e rininë është "I dëbuemi".

Më 1907 Fishta botoi pa emër përmbledhjen e parë satirike "Anzat e Parnasit" e cila u ribotua më 1928 dhe 1942, e pasuruar. Studiuesit hamendeshin nëse Fishta është më i madh si epik, lirik, ose si satirist. Sidoqoftë ai mbetet satiriku më i madh i letërsisë sonë.

Satira e tij u tregua e pamëshirshme ndaj veseve të kohës. Pa kompromis, ai goditi dukuritë e shëmtuara negative dhe mbartësit e tyre, cilëndo që qenë ata. Këto vese e dukuri ai nuk i luftonte vetëm brenda individit, por në rrafshin e gjithë shoqërisë kombëtare. Ai nuk fal askënd që të abuzojë me postin që mban dhe të zhvatë financën kombëtare, të marrë ryshfete, të bëjë veprime prej kopuku e dallkauku, të trajtojë Atdheun si çiflikun e tij, si tapet për karrigen e tij. Në radhë të parë ajo është satirë kundër tradhtarëve, atdhemohuesëve, parazitëve të kombit. Në radhë të dytë është satirë kundër elitës zyrtare dhe veseve klasore të saj.

Këtu Fishta na shfaqet si realist i fuqishëm. Vepra artistike më e përkryer artistikisht e Fishtës mbahet "Palokë Cuca", (1912), bashkë me "Gomarin e Babatasit" (1913) që e botoi me pseudonimin Gegë Toska, janë dy kryeveprat e satirës sonë. "Palok Cuca" është poema e heroit

komik. Në thelb, Fishta mbron me këtë vepër shkollën kombëtare. Ai stigmatizon e neverit atë kategori të caktuar njerëzish, që nëpërmjet klerit italian u italianizuan në atë masë, sa që ndihen inferiorë ndaj kulturës dhe gjuhës italiane, aq sa ta quajnë poshtëruese gjuhën amtare.

Nga njësia e familjes Fishta zgjeron rrethin e objektit të satirës së tij në njësinë e shoqërisë, duke e shndërruar veprën në tablo të të gjithë shoqërisë. Për të tallur, përqeshur e goditur Fishta gjen mjetet shprehëse më të përshtatshme. Këtë e realizon përmes fabulës së shtruar në trajtën e tregimit poetik. Një ngjarje të caktuar ai e shtjellon me hollësi, e shqyrton nga të gjitha këndet, duke zbërthyer të gjitha mangësitë, shëmtitë, të këqijat që burojnë prej saj dhe infektojnë, sëmurin atmosferën shoqërore e kombëtare. Konkretësia e mjedisëve përmes detajizimeve, gjer në hollësitë më intime e më të turpshme, shndërrohet në qëllim artistik në vetvehte.

Përgjithsimet artistike të fuqishme realizohen me një gjuhë të gjallë, plot kolorit.

Përmes një qesëndie që gërryen ngadalë e qetë, në mënyrë të shkallëzuar ai vë pranë në të njëjtin tekst mjedisin konservator, primitiv, arkaik, me atë pseudomodern, pseudoqytetërues të kohës, duke zbuluar anët e shëmtuara të tyre. Ngjyrimet më popullore satirike, formulat më të spikatura vihen pranë krahasimeve e metaforave nofka, pranë situatave krahasuese e metaforike fyese.

Fjalët e shprehjet e huaja, krahas fjalëve shqipe, si kudo në satirën e tij, krijojnë një atmosferë gjuhësore satirike të veçantë. Sidomos kontrastet mes barbarizmave orientale e atyre oksidentale. Ai vëren se si shartohen në një pemë pa rrënjë të kategorisë mediokre të pseudoelitës, aziatizmi me oksidentalizmin e rrejtshëm: te folurit e personazheve është edhe mjeti më demaskues i kategorive njerëzore që ata përfaqësojnë. Kritika është shprehur me të drejtë se këtu, më shumë se kudo gjetkë, realisti e ka tejkaluar romantikun e klasicistin, satirikun, epikun e lirikun.

"Gomari i Babatasit", u botua në situatë që përkonte me betejat të ashpra politike rreth formës që do të merrte organizimi i ardhshëm shtetëror. Kritika fishtjane me ashpërsinë e saj, që nuk fal askënd, lëshoi mbi kokat e deputetëve, ministrave, gjithfarë zyrtarëve të kohës, talljen, fyerjen, sharjen, nëmën e mallkimit, ironinë, sarkazmën, satirën. Nën moton "Populli i falë ata që e mundojnë por nuk ka për të falë ata që e rrejnë", ai shpartallon klikën zyrtare, të cilën i vetmi ideal që e bashkonte, ishte marrëveshja e tyre me gjithë mjetet që u kishte dhënë pushteti në dorë, të zhvatnin trupin dhe shpirtin e shtetit të mjerë të sapofromuar dhe ta linin me turpe e shëmtitë jashtë, ndaj syve të botës. Poeti Babatasi arkeolog, njeriu i kthyer në gomar e anasjelltas, muzeu formal, injoranca që ka veshur petkun e dijes, së qytetërueses, mjedisi i trashëguar anadollak që

belbëzon me gjuhën "oksidentale", janë mjetet më efikase përmes të cilave Fishta arrin të nxjerrë në pah kontrastet që kthenin në regresin më poshtërues shoqërinë. Klika që kërkonte të majmej dhe populli që më kot shpresonte, njeriu që s'dilte dot prej thelbit të vet prej gomari, që ngul këmbë në të vjetrën dhe nuk bën asnjë hap drejt të resë, drejt qytetërimit. Fishta gris pa mëshirë fasadën, që dëshiron të krijojë burokracia shtetërore e sapolindur. Një shtet që po formohet nuk mund të durojë në themelet e veta zhvatës makabër, shtinjakë, hipokritë e servilë. Ai prek ato plagë, që më vonë shoqërisë shqiptare iu bënë pjesë e natyrshme biologjike e qënies, iu bënë sëmundje, pa të cilat nuk e kuptonte dot ekzistencën e vet. Duke e kuptuar që atëherë rrezikun, poeti nuk e ruan aspak gojën, përmes fjalorit dhe vizioneve më lakuriqe, të zhveshura nga çdo paragjykim, bën autopsinë e saktë të shoqërisë që po lindte me vese fizikee shpirtërore, nga më fyeset për një komb që krejt ndryshe e meritonte t'i shpërblehej gjaku dhe munda mbinjerëzor, që i kishte kushtuar së ardhmes së vet.

Një vend të vëllimshëm në krijimtarinë e Fishtës zë dramaturgjia. Ai shkroi drama, drama lirike (melodrama) dhe tragjedi. Në dramat dhe tragjeditë konflikti është i ndjeshëm. Tonet që i përshkrojnë janë ato heroike. Personazhet dhe karakteret arrihen të skaliten. Në dramat lirike dialogu është më tepër mjet organizues i jashtëm

sesa element ndërtues i brendshëm që t'i japë mundësi zhvillimit të veprimeve dhe ashpërsimit të konflikteve. Përsa i përket mjeshtërisë artistike, zotërojnë po ato cilësi që i mishëron edhe krijimtaria poetike. E gjithë dramaturgjia e Fishtës është e shkruar në vargje. Tema e atdhedashurisë është në qendër të pjesës më të madhe të veprave: në dramën "Odisea" dhe "Kthimi i Ulisit në Itakë", në dramën lirike: "Shqiptari i qytetnuem", "Shqiptarja e qytetnueme", "Jerina ose Mbretëresha e Lulevet", e sidomos tragjedinë "Juda e Makab", e cila çmohet si vepra më e mirë dramaturgjike e Fishtës. Tema biblike, e pastrimit shpirtëror të njeriut në luftë me veset për hir të virtyteve dhe të amshuesmërisë së qenies njerëzore është në qendër të dramave lirike. "Baritë e Betlemit", "Luigj Gonzaga". Tema e padrejtësive shoqërore është në qendër të tragjedisë "Hajria" ku mbizotëron realizmi, fryma demaskuese ndaj klasave të pasura.

Një lëndë prej qindra faqesh përmban proza e Fishtës. Është një prozë e frymëzuar, ku lirizmi krejt natyrshëm ndërthuret me humorin, satira me groteskun. Shtresat e fjalorit janë më të larmishmet. Bashkëjetojnë fjalët, shprehjet, ndërtimet sintaksore krahinore me arkaizmat, barbarizmat, zhargonet, me fjalët e shprehjet e latinishtes, të gjuhëve moderne, perifrazimet, citimet etj., etj. E pasur në llojet e lëvrimit është publicistika. Për patetikën e fuqishme, argumentin,

kritikën shëndoshëse si dhe stigmatizuese dallohen shkrimet me temë shoqërore.

Në shënjestër ai vë dembelizmin, përtacinë, indiferencën e shtetasve të shtetit të ri shqiptar, por edhe lakminë ndaj kolltuqeve, grykësinë ndaj privilegjeve, prirjen regresive ndaj aziatizmit si dhe imitimin banal ndaj perëndimore.

Ai bënte thirrje që në krye të shtetit të vinë njerëz të kulturuar, atdhetarë, vizionarë largpamës të shtetit e të kombit. Fishta është edhe polemist i fuqishëm, ai polemizon me pena të shtypit vendës si dhe me ato të letrave të huaja.

Merr në mbrojtje kulturën, dinjitetin, pastërtinë shpirtërore të kombit. Në polemikat nuk mungon kurrë argumenti bindës autentik, si dhe shoqërimi i tyre me argumente nga filozofitë e ndryshme, shkencat shoqërore e natyrore, por edhe vërshimet patetike ku shpotit, tall e dermon pa mëshirë kundërshtarin. Të njohura janë dhe ligjëratat e Fishtës, ku mbizotëron fryma solemne dhe argumentuese.

Fishta duke qenë njohës i latinishtes, greqishtes së vjetër, italishtes, frengjishtes, gjuhëve sllave, në disa prej të cilave edhe krijoi, duke qenë njohës i përkryer i shqipes që flitej në viset e Veriut, si dhe i traditës letrare shqiptare që nga Budi e Bogdani, dha shembullin e tij se si mund të sillen në kulturën vendëse thesaret shpirtërore të njerëzimit. Të freskëta e transparente janë

përkthimet nga poezia e Silvio Pelikos, Aleksandër Manxoni, Metastazios etj. Shembull për përkthyesit e Homerit, përgjithsisht të poezisë antike e asaj klasike mbetet Kënga V (fragment) e "Iliadës", përkthyer prej tij. Frymën e lashtësisë heroike, madhështinë e heronjve dhe të betejave ai i mishëron në kompozitat burimore të shqipes, në fjalët e ralla të të folmeve të saj, në brumin e gjallë të shqipes. Tepër kërkues e i saktë është edhe në përkthimet e Kanconiereve të Petrarkës. Fishta përshtati në shqip edhe komedinë "i sëmuri për mend" dhe "Dredhitë e Patukut" të Molierit, përshtatje që shquhen për kolorit e pasuri gjuhësore.

Me veprën e tij të gjerë dhe komplekse Fishta pasuroi ndjeshëm në radhë të parë poezinë, por, gjithashtu, letërsinë tonë dhe kulturën në përgjithësi.

Vepra e Fishtës ndikon gjithnjë në zvillimin e letërsisë me vëllimshmërinë e saj, me llojshmërinë e gjinive, me pasurinë e mjeteve të shprehjes, me autencitetin e saj. Ajo ka meritën e veçantë të ketë prekur terrene që deri atëherë, dhe më vonë mbetën të paprekura në letërsinë tonë. Ai ka, gjithashtu, meritën tjetër se kultivoi për herë të parë edhe me mjeshtëri të lartë shtresa gjuhësore të gjalla deri atëherë të pashfrytëzuara. Prandaj ndikimi i tij në letërsinë tonë është i madh e shumëllojshëm.

"Nuk ka kenë Fishta për ne; jo vetëm një poet kombtar epik, lirik, dramatik e satirik, por edhe një edukator i rinisë sonë. Nuk kanë msue e shijue nxânsit e shkollave t'ona vetëm artin e tij poetik, bukurinë e harmoninë e vargut, rrjedhshmërinë e dliresinë e stilit e të gjuhës së tij, që është një thesar i pashterrun frazeologjie të kulluet, por kanë thith' prij vepres së tij, si një nektar të hyjnueshëm të bletes atike idealet ma t'nalta t'njerzimit, urtinë, burrninë, besen, drejtsinë, dashuninë për të miren, të bukren, të drejten e të vërtetën".

"Me të drejtë i kanë thanë Fishtës Tirteu i Shqipnisë, se, sikurse ai me elegjitë e tij ndezi zemrat e spartanëve, njashtu edhe epop...eja e "Lahutës", odet dhe elegjitë e "Mrizit të Zanave" e të poezive të tjera, kanë mbjellë në zemër të djelmnisë sonë dashurinë e pamasë për truallin e të parëve dhe për gjuhën amëtare. Njikëto dy ideale: atdhedashtnia dhe ruajtja e gjuhës si dritën e synit, lavrimi dhe përparimi i saj kanë qenë poet, rreth të cilave shtrihej gjithë vepra e çmueshme e Fishtës".

Prof. Aleksander Xhuvani (në varrimin e tij)

"Fishta është "shkëmb i tokës dhe shkëmbi i shpirtit shqiptar".

"Gjithë vepra poetike e shoqërore e At Gjergj Fishtës u pat zhvilluar rreth postulatit fetar dhe kombëtar. Me të vërtetë, ku ka ide dhe ndjenjë më

të madhe, më të denjë për të derdhur dhe kënduar në art, se sa ideja e Zotit, ideja e Atdheut!"

Lasgush Poradeci

"At Gjergji ka qenë për ne, deri ditën që mbylli sytë, patriarku i letrave shqiptare e poeti ma i madh i vendit tonë."

Kostaq Cipo

"Kot përpiqën grekët e sotëm të gjejnë në letërsinë e tyre një vepër më të plotësuar se "Lahuta".

Faik Konica

Fishta "Poeti i Madh i popullit të shquar shqiptar".

Gabriele d'Anunzio

"Patër Fishta njihët si poeti më popullor i shqiptarëve, si poeti më i përzemërt i këtij populli... Si këte kemi edhe një të madh tjetër: Rabindranath Tagora."

Erwin Stranik

"I rrënjosur krejtësisht në popullin e vet, Fishta ka dashur të përgjonte si flasin burrat e gratë e maleve. Ka marrë prej tyre mënyrat e nëmëve, të mallkimeve e të urimeve dhe çdo gjë e ka shkrirë me mjeshtri në poezitë e veta".

..."Koha e ardhshme ka me dijtë me çmue edhe ma mirë randësinë e këtij njeriut, sidomos kur vjershat e tij të jenë përkthye ndër gjuhe ma të përhapuna."

Prof. Dr. Maximilian Lambertz

"Shqipnia qe ideali i tij, për te punoi, për te vuejti e me emnin e saj në gojë dha frymën e fundit."

Prof. Karl Gurakuqi

"Patër Fishta...me veprat e tij në poezi e në prozë arriti të kurorëzohej me dafinë si më i madhi poet kombëtar, ai është tharmi i poezisë popullore shqiptare dhe më i kulluari shkrimtar i Arbërisë."

Anton Baldacci

"Një ndër gurrat e trajtimit të tij (të Fishtës) letrar kjenë jo vetëm klasikët e letërsisë greke, latine, franceze e sllave, por edhe klasikët gjermanë, spanjollë e anglezë..."

At Dodaj

"...prodhimi poetik e letrar i Fishtës, prodhimi i pasun, i ndryshëm, origjinal, i frymëzuem prej botës fizike e morale të Atdheut.

....çmohet edhe si prozatuer elegant: sidomos në prozën politike e polemike asht i gjallë, i kjartë e shumë i rrebët."

Prof. Kolë Kamsi

"Poemi epik "Lahuta e Malsisë" asht një vade mecum i çdo atdhetari."

Don Kolec Prennushi

"Lahuta e Malsisë" mund të qëndrojë përkrah veprave poetike më të shquara të popujve të tjerë."

M. A. Freün von Godin (albanologe gjermane)

"Tingulli i lirës së tij (Fishtës) gjithmonë i gjallë, ka për të vazhdue të mbajë në kambë kombësinë e gjuhën tonë."

Prof. Filip Ndoc Fishta

"Pas vdekjes Fishta...nisi të jetojë ma me gjallni në shpirtin e në zemrën e kombit: u përjetsua nga Kombi që ai përjetësoi në vepra të pavdekshme."

At Viktor Volaj

"Kam ardhur të gjej letrarin shqiptar dhe gëzohem se gjeta oratorin, filozofin e pedagogun."

Një shkrimtar francez, pas takimit me Fishtën.

"At Gjergj Fishta nëpër ma të mëdhatë qytete të botës, përpara mija e mija poetësh, njerëzish të naltë, shkencëtarësh, diti me qitë në pah e me naltsue vetitë ma të rralla të kombit shqiptar, historinë lumniplote e traditat shekullore të tij."

Nush Topalli

"At Fishta asht e duhet të mbetet poeti i forcës, i njaj force primordiale e kaotike. Përshkrimet e tij kanë gjithmonë një ngjyrë apokaliptike, e ndër to, një frymë misterioze përplas njerëz e sende."

Prof. Pashko Gjeçi

"Mbreti i poetëve shqiptarë, Patër Gjergji që i pari që vuri në shkollë gjuhën shqipe dhe mbrojti me trimëri të drejtat e Kombit tonë në çdo konferencë ndërkombëtare dhe është i pari që me vepren e vet poetike i fali shqiptarit epopenë, historinë e përpjekjeve të tij për liri.

...At Fishta...nuk jetoi në "kështjellen e fildishtë", por u hodh me entuziazëm djaloshtar nga një mision

në tjetrin për të mirën e kulturës e të racës shqiptare...

Fishtën, me temperament thjesht klasik nuk do ta frymëzonte asgjë me parë se Atdheu. Gati krejt vepra e tij i është kushtuar Atdheut."

Lefter Dilo

"Fishta, tue kuptue mirë randësinë që ka bashkimi, edhe si plotësim në mungesën e fuqive, deshi t,u vinte breznive ma të lashta bashkimin si veti të trashegueme, megjithëse jo aq të spikatun, me të cilin të parët tonë përballuen çdo rasë e peripeci."

At Konrrad Gjolakj

"Fishta është "një nga ata njerëz të rrallë që duken në qiellin e një kombi e lënë pas vetes një dritë, që ngroh zemrat e brezave të shumë shekujve."

Terenc Toçi

"Fishta mori prej popullit gjithçka që gjet të hijshëm, të madhnueshëm e të fuqishëm, e porsi një piktor i Zoti, e shndrroi në shpirtin e vet, tue e riprodhue në një mënyre e cila asht vetëm e tija, prandej, origjinale."

At Anton Harapi

"Lahuta asht një pinakotekë e artit kombëtar, ku poeti pikturon gjallë tipat, personat, skenarët e kostumet; një depozitë motivesh kombëtare u lihet piktorëve shqiptarë."

"...At Fishta, ky gjeni me rrënjë në tokën amëtare të popullit shqiptar, që për shkak të njohjes së thellë

që kishte mbi letërsinë klasike dhe mbi jetën e sotme shpirtërore të kombeve të Evropës u ngjiti deri në majat më të larta të kulturës."

Prof. Dr. Norbert Jokl

"...me At Gjergj Fishtën gjuha shqipe u rrit, u madhnue, u ba zojë. Me At Gjergjin, kryetar në Kongresin e Manastirit u caktue njëherë e përgjithmonë një alfabet i vetëm për mbarë Shqipninë, vendim ky me dobi që nuk numrohen. Me At Gjergjin zuni fill shkolla me shqipen gjuhë mësimi....

Stili i At Gjergjit, stil burrash e krejt shqiptar, të ushton hijshëm e fuqishëm në të njëjtën kohë. Sado që studimet e veta i bani të gjitha në gjuhë të huaja, sado që zotnonte ma së miri italishtën, frengjishtën, slavishtën e latinishtën, shkrimeve të tij kaq u vjen era shqip, sa me t'u dukë se nuk ka ditë veç gjuhën e vet. Poezinë e tij e shijon jo vetëm njeriu me shkollë, por edhe i pashkolli."

Pa Fishtën historia e letrave shqipe do të ishte e shume emanget dhe e varfer..

Esencialisht, për të gjithë françeskanët e përvujtur, Fishta, ishte një intelektual dhe klerik i madh. Një njeri me vizione të qarte. Vepra e tij u bë burim fr...ymëzimi dhe dashurie për Fe e Atdhe dhe përparim, çka në mendjen e Fishtës, ato jetonin në një unitet, duke e ngritur gjenin në nivele të reja cilësore, që i kanë qendruar kohës edhe sot e kesaje dite...

Fishta ishte njohës i kthjellët i lërësisë së kulturës së tabanit të lashtë autentik dhe përtej tij. Opinione pozitive dhe vlersuse kanë shprehur ne kohë dhe në rrethana të ndryshme shumë intelektualë të shquar, albanologë evropianë ashtu dhe bashkëatdhetarët e tij në Veri dhe Jug të Shqipërisë, shkrimtarë dhe studiues të kulturës shqiptare asokohe dhe sot.

Kështu Karl Shtainmes e krahason Fishtën me Gëten e Shilerin, ndërsa elita Franceze e thërrasin "Tirteu i Shqipërisë". Albanologu i njohur italian at Fulvio Kordinjano, që punoi dhe jetoi për një kohë të gjatë në Shqipëri, radhiti këto fjalë të ngrohta zemre: "Pak kush kujtoj, në letërsi të mbarë botës, ia del at Fishtës si poet satirik, si i tillë me një furi të çuditshme ther e pren aty ku djeg". Ndërsa 5 vjet më vonë, albanologu i shquar italian, prof. Gaetano Petrota, me pendën e tij len kete shenim vlersimi per temadhin Fishta : "Ndër veprat e këtij është shprehur e pasqyruar në mënyrë më të kthjellët shpirti i popullit shqiptar. Këto vepra kanë për të mbetur të pavdeshme e kanë për t'u bërë poezia e kombit të Skënderbeut...". I madhi Faik Konica për at Gjergj Fishtën, thote: "Kot së koti përpiqen grekët e sotëm të kërkojnë në letërsinë e tyre një vepër më të plotë se "Lahuta" e Gjergj Fishtës". studiues i afërt, (botues i "Lahutës së Malcis" në Itali), jep esencialisht këtë formulim: "...Fishta, këndohej pa dijtë se i thojshin emnin; këndohej përse në këngët e tija ishte shqiptar; shqiptari në doke, në kanu, në

mitologji, në folklor, në aspirata, në jetë, në luftë e në ngallnime". Poeti i madh i valëve të liqenit të Pogradecit dhe miku i tij Lasgush Poradeci, cilson: "Shkëmbi i tokës dhe shkëmbi i shpirtit shqiptar".

Augusto Gemelli duke bërë paralelizëm në historinë shumëshekullore shqiptare, vlerëson: "Në historinë e Shqypnis, emni i at Fishtes do të rrijë krahas me atë të Gjergj Kastriotit. Dy emna këta, të cilat janë e do të mbesin një flamur i vetëm, një nxitje e vetme e një lumni e vetme". Kritiku i sotshëm bashkëkohorë dr. Aurel Plasari midis shumë konsideratave për jetën dhe veprën e Fishtës ka dhënë edhe vlerësimin e veçantë: "Gjysmëshekulli që ka kaluar prej vdekjes së tij fizike, e ka vërtetuar jetëgjatësinë e veprës së tij letrare, me gjithë kushtet specifike të vështira në të cilat i është dashur asaj të gjallojë".

Mund të thuhet hapur, se kontributi i Fishtës, është simbol i shqiptarizmit të kulluar dhe gjithë vepra e tij madhore përbën një ungjill të ngrohtë atdhedashurie. Si meshtar i përvujtë i popullit të vet që e donte dhe e respektonte aq shumë, u nderua, u respektu si bari shpirtëror shembullor nga delet e veta dhe bashkëkohësit, Si një shqiptar i vërtetë ruante besë e burrëri, kishte guxim e trimëri, për të cilat gdhendi me pendën e fuqishme magjinë e madhe të veprave që krijoi mendja e begatë, duke ia bërë dhuratë krenarie gjithë Shqipërisë.

Pikërisht për këto virtyte të çmueshme, vepra e "poetit nacional" shpaloset me vizione mjaft të gjëra, me vlera të shumta e të një rëndësie të madhe për letërsinë shqipe. Ajo që e dallon më së shumti poetin si gjeni origjinal, midis shumë të tjerave është arsyetimi bindës se: Homeri shqiptar nuk është aspak transplantim i teologjisë a i parimeve të Urdhërit Françeskan, të cilit me devocion ai i përkiste, por ndryshe, ishte më shumë se kaq, sepse ishte gjithnjë një vlerë e re që ripërtërihej e ridimensionohej në një sistem origjinal vlerash, që asnjëherë nuk i kundërvihej kuptimit esencial kristian, në veprat e të cilit identifikohet si një lloj bagazhi i pasur me vlera ripërtëritëse bashkëkohore. kjo dëshmohet në tërësinë e kulturës solide që kishte pasur fatin e mirë të merrte Fishta, duke përthithur ajkën kulturore botërore e në veçanti atë evropiane dhe e transmetoi nektarin si një trashëgim të denjë brez pas brezi përmes penes së arte te shkrimtarit.

Autori, shpiegon dushëm mesazhin filozofik të tij të shprehur në veprat "Odisea", "Shën Françesku i Azisit", "Kryepremja e Shën Gjonit", të cilat janë respektivisht: ngallnjimi i lirisë, vëllazërimi dhe inifikimi sipas vështimit të kthjellët të doktrinës kristiane. Ky prodhimtar i begatë i fushës së letrave shqipe, asokohe me të drejtë ishte përfshirë , në listën e Çmimit Nobël, si i nagjishëm në pendën artistike, çka në këtë mënyrë

kishte kaluar kufijtë etnikë dhe i përkiste tashmë edhe fondit të artë të letërsisë botëore.

Si një intelektual universal, eruditi i gjërë e i thellë Fishta, ka lënë gjurmë në fusha po aq të vështira sa ajo e letërsisë, ku në mënyrë të dukshme, është shquar si arkitekt shqiptar me shije të hollë.

Lahuta e Malcís konsiderohet si kryevepra e Gjergj Fishtës të cilën autori filloi të shkruante nga vitit 1905 duke e përfunduar në vitin 1937.

Më 1902 Fishta ishte dërguar në një fshat të vogël për të zëvendësuar përkohësisht famullitarin vendor. Atje u njoh e u miqësua me fshatarin e moshuar Marash Uci (vd. 1914) nga Hoti, të cilin do ta përjetësonte më vonë në vargje. Në mbrëmjet që i kalonin së bashku Marash Uci i rrëfente priftit djalosh për betejat heroike midis malësorëve shqiptarë dhe malazezë, në veçanti për betejën e famshme në urën e Rrzhanicës, ku Marash Uci kishte marrë pjesë vetë. Pjesët e para të Lahuta e malcís, me titullin *Te ura e Rrzhanicës*, u botuan në Zadar më 1905 e 1907, e u ribotuan më pas të zgjeruara më 1912, 1923, 1931 dhe 1933. Botimi përfundimtar i veprës në tridhjetë këngë u paraqit në Shkodër më 1937 në kremtim të njëzetepesëvjektorit të shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë. Me gjithë suksesin e Lahuta e malcís dhe personalitetit të shquar të autorit, kjo vepër dhe të tjera të Gjergj Fishtës u ndaluan pas Luftës së Dytë Botërore kur komunistët erdhën në

pushtet. Megjithatë, kjo poemë epike, e ribotuar në Romë më 1958, në Lubjanë më 1990 dhe në Romë më 1991, gjendet edhe në përkthime në gjermanisht dhe italisht.

Shumica e këngëve trajton heroizmin e malcorëve, sepse edhe vet vepra lidhet me një periudhë historike duke filluar nga ngjarjet e mëdha të Lidhjes së Prizrenit, kur mbahet Kongresi i Londrës e deri në kohën kur copëtohen tokat shqiptare. Këtu përshkruhen edhe luftërat e popullit shqiptar kundër Perandorisë Osmane gjithashtu edhe lufta kundër shteteve fqinje të cilat tanimë veç kishin marrë disa pjesë të tokave shqiptare, konkretisht Mali i Zi dhe Serbia.

Koment rreth veprës

"Lahuta e Malësisë", me 30 këngë, rreth 17.000 vargje është quajtur nga shumë studiues "Iliada" shqiptare, është vlerësuar si i vetmi epos kombëtar i letërsisë sonë, madje edhe si epos i Ballkanit. Si vepër epike që është, megjithatë "Lahuta e Malësisë" nuk ka një subjekt të mirëfilltë qendror, rreth të cilit të vërtiten ngjarjet, rrethanat, personazhet përfytyrimet. Nëse do të kërkonim një hero qendror të veprës, ai do të ishte heroi anonim, populli. Unitetin e veprës në të vërtetë, e krijon një personazh që, herë vihet në plan të parë, herë është i nënkuptuar. Është Fati i Shqipërisë, jo më me këtë emër si në poemat e tjera epike si "Skënderbeu i

pafat" i Jeronim De Radës, "Historia e Skënderbeut" të Naim Frashërit etj. Këtu Fati i Shqipërisë qëndron prapa simbolit mitologjik "Ora e Shqipërisë". Dhe, sipas besimit shqiptar, rrotull kësaj ore, grupohen orët e fiseve, bajrakëve, trojeve, orët e shtëpive, së fundi, orët e çdo luftëtari, të çdo shqiptari. Këto krijojnë ansamblin më simpatik të personazheve në grupin e personazheve mitologjike dhe përgjithësisht në vepër meqë përcjellin edhe mesazhin madhor të mbijetesës së shqiptarit dhe të kombit të tij, pavarësisht nga befasitë më tragjike të çfarëdo kohe që mund të vijë. Në unitetin e veprës ndikojnë drejtpërdrejt edhe zanat, ndër të cilat njëra përcakton unitetin formësor të veprës. Kjo është Zana shqiptare që ka kuptimin e Muzës së "Iliadës" të Homerit. Në pikëpamje të rolit që luan në poemë, përbën binom me Orën e Shqipërisë. Në këtë grupim bëjnë pjesë edhe kuçedrat, dragonjtë, lugetërit, hijet etj., etj. Ngjarjet e poemës kanë një shtrirje kohore prej dy brezash njerëzore. Ato fillojnë më 1858, kur Mali i Zi i nxitur nga Cari i Rusisë, kërkon të zaptojë tokat tona. Filli i poemës mbaron kur është shpallur pavarësia e Shqipërisë dhe Konferenca e Londrës ka vendosur copëtimin përgjysmë të këtyre trojeve. Kobi, kështu ekziston në poemë, në të njëjtin binom me Fatin. Fishta bën njëfarë grupimi të këngëve, sipas kronologjisë historike të ngjarjeve. Kështu, kemi disa cikle këngësh, kemi ndërmjet tyre edhe këngë që

qëndrojnë disi më vete, por që luajnë rolin e rrugëkalimit nga njëri cikël në tjetrin. Në pikëpamje të leximit të veprës ato përkohësisht e shkëputin lexuesin nga terreni historik real dhe e çojnë në sfera fantastike.

Cikli që hap poemën është ai për Oso Kukën - pesë këngët e para. Ngjarjet vazhdojnë pothuaj njëzet vjet më vonë, të ndërmjetësuar nga këngët "Dervish Pasha" dhe "Kuvendi i Berlinit". Këto dy këngë japin atmosferën që ishte në dëm të fatit tonë kombëtar. Cikli vijues, që zë hapsirën më të madhe në poemë, është ai i Lidhjes Shqiptare të Prizerenit. I vetmi personazh qendror i ngjarjeve të ciklit është nga pala armike, Mark Milani i Malit të Zi. Krahas tij, shfaqet nxitimthi figura e Kralj Nikollës. Cikli strukturohet në disa nëncikle. Nëncikli i parë (tre këngë) ka në qendër Çun Mulën. Pas ekspozesë që bën kënga "Kulshedra" vjen nëncikli prej pesë këngësh që sjell skena masive të përmasave vigane. Nëncikli vijues ka në qendër Tringën para dhe pas vdekjes. Ngjarjet, pas një pushimi tjetër prej tridhjetë vjetësh, vijnë me kryengritjet e Pavarësisë. Këngët përmbyllëse pothuaj janë të pavarura nga njëra-tjetra. Kënga e fundit "Konferenca e Londonit", është në vend të epilogut të poemës. Studiuesit e ndryshëm janë përpjekur të gjejnë pikëtakime mes "Lahutës së Malësisë" dhe "Iliadës" së Homerit, sidomos në atmosferën që i zotëron dy poemat. Ata kanë krahasuar personazhet që kanë tipare të

përbashkëta, skenat e ngjarjeve etj. Por përfundimi i tyre ka qenë se poema homerike, përveçse model i largët, ku është bazuar poeti, me poemën fishtjane kanë të përbashkët përkatësinë ballkanike. Në të vërtetë këto lidhje i bën më të qëndrueshme një burim i mirëfilltë i eposit të Fishtës me eposin tonë legjendar, kryesisht me thelbin e këtij eposi, ciklin e kreshnikëve. Konflikti në poemë, në mes shqiptarëve dhe sllavëve, mes dy kombeve arsyetohet si një konflikt natyror, me prejardhje nga gjeneza, në vargun e famshëm, proverbial "n'mni t'shoshokit kemi le". Megjithatë, poeti bën thirrje që të shmanget ky fatalitet i pashmangshëm. Zoti n'qiell e na mbi tokë/ por gjithnji vllazën e shokë. Sidoqoftë, tensionon skajshëm ngjarjet, duke i dhënë "Lahutës së Malësisë" trajtën e një eposi dramatik krejt original nga eposet e kombeve të tjera, me trajta kryesisht tregimtare. Është në mes të dy palëve urrejtja patologjike jo vetëm mes njerëzve, por edhe mes qenieve mitologjike përkatëse, mes natyrës, dukurive natyrore etj. çfarë e bën të pamundur që të pushojë a të prehet së luftuari shpirti i asnjërës racë, qoftë për një çast të vetëm. Te "Lahuta e Malësisë" urrejtja ndërmjet ky kampeve armike është plazma ngjitëse e poemës. Ajo vë në marrdhënie grupimet e personazheve. Në radhë të parë dy grupimet më të mëdha, që përcaktojnë frymën realisto-fantastike të poemës: grupimin e personazheve historike nga njëra anë dhe grupimin e personazheve fantastike, të

përfytyruara ose mitologjike. Duke pasur të dy grupimet të drejtën për të hyrë natyrshëm në çdo ngjarje, në çdo mjedis a rethanë, të bisedojnë bashkë, të grinden, të rrihen, të luftojnë, të besatohen, të urrehen e të dashurohen, edhe në realitet ato u përkasin, shkrihen në një të vetëm. Realiteti mitologjik, qiellor s'është aspak më hyjnor se sa realiteti i jetës së përditshme. Realiteti njerëzor, gjithashtu s'është aspak më tokësor se sa i përfytyruar e i fantazuar, se sa realiteti i largët i paprekshëm, mitologjik, qiellor. Një familjaritet krejt malësor , krejt i natyrshëm zotëron mësimin të personazheve mitologjike dhe grupimit të personazheve historike. Ora e Shqipnisë krijon marrëdhënie krejt njerëzore, gati prindërore me Ali Pashën e Gucisë kur është çasti që po luhet me fatin e kombit. Zana e madhe është simotër e përhershme e poetit, i jep trimëri, i jep shpirt për të ndjekur zhvillimin e ngjarjeve, si poeti, uron, mallkon, prandien. Po kështu, orët e tjera, sipas emrave të fiseve ose zanat e tjera sipas emrave të maleve. Familjariteti tipik i kësaj natyre krijohet në këngën Zana e Vizitorit që shquhet edhe për vlerat e rralla artistike. Poeti kujdeset që personazhet historike të veprës ti vendosë në binom me personazhet mitologjike. Zakonisht, këta janë shëmbëllesa të njëri-tjetrit. Tiparet e njëres palë pasqyrohen te tjetra palë. Bukuria, fisnikëria, dëlirësia e Tringës pasqyrohen tek Zana e Vizitorit dhe ndërsjelltas. Zana e Vizitorit, zanë shqiptare,

ndërkohë është në konflikt me Zanën e Durmitoris, zanë malazeze, nxitëse e Mark Milanit ndaj shqiptarëve. Në fund të luftimeve zana e huaj ngelet robinë te varri i Tringës duke realizuar edhe hakmarrjen për simotrën shqiptare. Vetë natyra, përbërësit e saj do të ishin një grupim tjetër personazhesh po aq njerëzorë sa edhe dy grupimet e tjera. Autori, ndonëse e hedh vështirimin herë pas here nëpër gjithë trojet shqiptare, skenën e ngjarjeve e kufizon në malësitë e Veriut. Qendër simbolike të zhvillimit të ngjarjeve, siç e pohon mendimi i studjuesve, është Shkodra. Megjithatë ai nuk bie në religjionalizëm. Ai, siç thotë profesor Eqerem Çabej, përdor njësinë e fisit për të dhënë njësinë e kombit. Tek fisi janë pikëzuar tiparet e kombit, tiparet e racës. Kjo i jep veprës përmasat kombëtare dhe universale. Vargu me të cilin është ndërtuar poema është tetërrokshi i poezisë popullore të epikës historike të Veriut. Ai arrin që në këtë varg të sjellë me dhjetra personazhe, secili prej tyre krejtësisht i individualizuar, me tipare krejtësisht të vetat, që nuk mund të largohet nga kujtesa e lexuesit. Ai, po ashtu, individualizon me dhjetëra betejat, me dhjetëraskena betejash madhështore, ku secila prej tyre pikturohet me ngjyrat e dritat e veçanta, për t'u dalluar qartësisht nga moria që e rrethon. Fjalori i Fishtës, pjesa më e madhe e të cilit nuk është përdorur më parë në veprat letrare aq më pak në poezi, me fjalë të panjohura, me arkaizma, solecizma, me fjalë

kompozita, shpesh të ndërtuara prej tij sipas gjedheve burimore, arrin të krijojë jo vetëm figura pamore, por edhe dëgjimore. Rima është një ndër dukuritë më thelbësore të poemës. Aty shprehet edhe qëndrimi ideoemocional i poetit. Rimat herë janë të përputhura, herë të alternuara ose të kryqëzuara etj. Ritmet, gjithashtu, janë shumtrajtëshe, varësisht nga vendet ku bëhen pushimet e vogla ose të mëdhatë gjatë leximit, ku në pikëpamjet sintaksore mbarojnë pjesët e fjalive ose fjalitë. Fishta përdor në mënyrën e tij përsëritjet në fillim, në mes ose në fund të vargut, refrenet, përsëritjet e teksteve të plota, citimet nga kryeveprat e folklorit, rendin e përmbysur të fjalëve etj. Dialogët e shpejtë, sentencat filozofike, përбетimet, lutjet, urimet, mallkimet, sharjet e ashpra, pasthirrmat, pyetjet retorike, pyetjet në përgjithësi krijojnë larmi ritmesh, larmi gjendjesh shpirtërore të lexuesit. Ritmin e shprehjes së shprehësisë artistike, të leximit e përcakton fuqimisht figuracioni. Hiperbola është mjeti kryesor i eposit fishtjan, por një hiperbolë sa fantastike aq edhe realiste. Fantastike për përmasat zmadhuese të tiparit ose efektit të tiparit, realiste për konkretësinë e tyre. Karakteristik është krahasimi, sidomos krahasimi i gjatë, shpesh i ndërlikuar me disa krahasime e të tjera në përbërje të tij, që zotëron tekste të tëra këngësh. Gjithashtu, metafora përdoret me origjinalitet me nëntekste të shumfishta të folklorit. I papërsëritshëm në krejt

letërsinë tonë është përdorimi i eufemizmave me efekte artistike, herë përkëdhelëse, adhurues, e himnizues, herë paditës, i ashpër, e makabër. Eufemizmi funksionon në vend të emrave të perëndive, qenieve mitologjike, por edhe të personazheve kryesore të grupimit historik. Epiteti ka gjithnjë ngarkesa metaforike, është pjesmarrës në krahasime ose hiperbola. Animizmi dhe personifikimi sikurse dendur prozopopea janë mjetet më efikase të drejtpeshimit fishtian në mes të realitetit tokësor, të zbritur në rrafshin më intim e më konkret tokësor. Disa ndër këngët më të përkryera të poemës si "Kulshedra", "Te ura e Sutjeskës", "Zana e Vizitorit" etj. janë një manifestim pothuaj marramendës i të gjitha llojeve të figurave stilistike. Dhe i gjithë ky univers artistik i realizuar me tetërrokëshin e famshëm fishtjan!

ARSHI PIPA

Arshi Pipa, u lind në Shkodër, ishte poet, gjuhëtar, kritik dhe pedagog shqiptar.

Bir i një familjeje dinjitoze për ideale e virtyte atdhetare dhe krenare për traditat kombëtare, Arshiu mori drejtimin e një njeriu të ndershëm e kambëngulës në bindjet e veta, kundërshtar i çdo konformizmi. I ati, Mustafa Pipa, qe njeri me kulturë të gjanë, jurist për nga profesioni, patriot dhe demokrat për kah idealet.

E ama, nanë Hatixhja, qe një shembull virtyti e pune për fëmijët e saj, stoike në fatkeqësitë e panumërta që i ranë mbi krye, burrneshë e vërtetë shqiptare, vdiq në internim, me shpirtin plagë.

I vëllai, Muzaferi, avokat, me interesa të gjana kulturore, demokrat, kundërshtar i çdo diktature, botues i revistës “Fryma”, ku shprehi pikëpamjet e tij përparimtare politike e shoqënore, u pushkatue në terr nga organet e sigurimit, sepse kërkoi me gjetë drejtësi e rregull në gjyqet e tyne kriminale.

Motrat, edhe pse të shkëlqyeshme në mësim dhe intelektuale të formueme, u detyruen me ba punët ma të randa për me fitue bukën e gojës. Vitet e para t'arsimimit i mori tek Kolegji Ksaverian e më tej në liceun shtetëror të Shkodrës, (Ndarje Klasike) në 1938, më pas studioi për filozofi në Universitetin e Firences. Disertacioni i tij, “Moralit dhe feja tek Bergson” u paraqit në 1942 dhe ai mori gradën e doktorit në filozofi. Në vitin 1941 ai kthehet në atdhe, ku u emërua mësues filozofie në Liceun Shtetëror të Tiranës. Në atë kohë jepte mësim njëkohësisht në licetë shtetërore të Shkodrës dhe dhe të Durrësit deri në 1944.

Pas luftës, ishte mësues i italishtes dhe i gjuhës shqipe në kolegjin e mësueseve në Tiranë. Për pak kohë, në vitin 1945, qe mësues i italishtes dhe i gjuhës shqipe në Kolegjin e Mësuesve, Tiranë. Në Prill 1946, u arrestua, për shkak të kundërshtimit të tij kategorik për të vepruar në përputhje me politikën e regjimit totalitar. Dokumentimi i dhjetë viteve (1946-56) kaluar në burgjet dhe në kampet e punës së detyruar, gjendet tek “Libri i burgut” (1959).

Në 1957-ën u arratis për në Jugosllavi ku jetoi për disa kohë si refugjat. Gjatë asaj periudhe përktheu në shqip përzgjedhje nga poezia lirike latine (250 faqe, me përkthime, dhe kapituj mbi elemente metrikë dhe shënime.

Emigroi në Shtetet e Bashkuara në 1958-ën. Në fillim punoi si arkëtar (kashier) në një hotel të Nju Jork-ut. Emërimi i tij i parë ishte në kolegjin Philander Smith, Little Rock, Arkansas, ku ligjëroi për filozofinë (1960). Gjatë vitit akademik pasues, meqenëse ra në sy për njohjen e thellë të italishtes, drejtoi departamentin e gjuhës italiane në City University, të Georgia-s, në "Shkollën e Gjuhëve dhe të Gjuhësisë" dhe në të njëjtën kohë jepte mësim filozofi, në "Kolegjin e Arteve të Lira" (verë, '61, dhe '62). Ka qene pedagog i gjuhës italiane në universitetin e Kolumbia-s në vitet 1961-62, dhe profesor i asociuar i gjuhës italiane, në universitetin e Delfit, Garden City, dhe, në të njëjtën kohë, gjatë verës, dha filozofi në Kolegjin e Arteve të Lira..

Në vitet në vazhdim ligjëroi tema filozofike në kolegjin Adelphi Suffolk. Nga viti 1963-66 ishte profesor i asociuar (Profesor i asociuar i përkohshëm në vitet 1963-64) në departamentin e gjuhës italiane, në universitetin e Kalifornias, Berkley. Atje u jepte mësim kurseve të letërsisë moderne italiane dhe drejtonte seminarët e kritikës letrare, (De Sanctis, 1963, Kroçe, 1964, Viko, 1965), po ashtu si dhe në gjuhën shqipe, letërsi dhe

folklor, (1965), si edhe filozofi Romane. Në vitin 1966, drejtoi disertacionet për gradën e doktorit në filozofi (Ph.D).

Me një sensibilitet të dukshëm ndaj padrejtësive, - çka i karakterizon njerëzit e ndershëm dhe idealistë, - gjatë kohës që që në Universitetin Little Rock, Arkansas, përjetoi me dhimbje realitetin e diskriminimit racial në shoqërinë amerikane dhe u revoltue.

Atje përkrahu lëvizjen studenteske të Berkley University të Kalifornisë, e njohun si “Free speech movement”, dhe u ba kritik i paanshem i politikës. Nga viti 1966, ka qenë në fakultetin e Universitetit të Minnesota-s dhe Minneapolis, fillimisht si profesor i asociuar (1966-69), dhe më pas si profesor i gjuhës italiane, në departamentin e gjuhëve frënge dhe italiane (Departamenti i Gjuhëve Romane gjatë vitit 1968).

Arriti të jetë pjesëtar i Universitetit të Minesotes, si anëtar me të drejta të plota dhe gjithashtu kontribuonte në planifikimin, hartimin dhe ndarjen e diplomave të studimeve të gjuhës italiane. Programi për gradat e master-it u themelua në vitin 1968, ndërkohë ai ishte drejtues i programit master (“graduate school”) në gjuhën italiane. Temë-diplomat për master dhe disertacionet e PhD u shkruan dhe u miratuan nën drejtimin e tij.

U ka dhënë mësim kurseve të ekstrakurrikulare të gjuhëve, të ndara në kurse të ulët dhe të larta, kurseve të qytetërimit dhe të kulturës (gjithashtu në Anglisht) dhe, në veçanti, kurseve të ekstra-kurrikulare për shkrimtarët e mëdhenj, (Dante, Bokaçio, Manzoni, Leopardi), në zhanret e “Poezisë kalorësiake”, “Letërsisë Utopike”, dhe temat krahasuese (Marksizmi dhe Ekzistencializmi në tregim dhe dramë), përfshi seminarët (Ungareti dhe Montale, Viko dhe Kroçe).

U ka dhënë gjithashtu mësim bashkërisht, kurseve të diplomuara të gjuhëve Frënge dhe Italiane, (Simbolizmi Francez dhe Hermetizmi Italian, Romantizmi në Francë dhe në Letërsinë Italiane), duke pasuar me themelimin e programeve të master-it, në gjuhët Frënge dhe Italiane (1970), të konceptuar dhe hartuar me iniciativën e tij. Me daljen në pension u vendos përfundimisht në Washington, D. C., pranë së motres, Fatimes.

Gjatë kësaj kohe u intensifikuen lidhjet e tij me “Vatrën” dhe “Diellin”. Gjithnjë, ai ka qenë bashkëpunëtor i zellshëm i “Diellit”. Shqetësimet e tij për gjendjen e “Vatrës”, në këte kohë, dhe mendimet e tij për prosperitetin e saj, ai i shprehi, së pari, në “Dielli”, në artikullin e gjatë “Për riorganizimin e Vatrës”, (nr. i 16 gushtit 1983) dhe në Fjalimin e rastit të 28 Nandorit 1986, “Për shpëtimin e Vatrës”, që u botue në “Diellin” e 28 Shkurtit, 1987. Më duket se Arshiu ka dhanë

përcaktimin ma të saktë dhe ma të bukur për Vatrën: “Vatra asht një monument historik i vetëdijes dhe kulturës kombëtare”.

Ai ka shkruar me dhimbje krahunor për gjendjen e mjerueme të “Vatrës” dhe ka vlerësuar lart prestigjin e saj ndaj organizatave të tjera të diasporës, gja që i jep mundësi e avantazh asaj t’i bëjë një shërbim të madh kombit, “i cili do të ketë vlerë ma të madhe nëse Vatra mban një qendrim sipërpartiak dhe sipërqeveritar”. “Ndërhymja e saj, shkruen Pipa, asht sidomos e randësishme ndër raste kur të drejtat e kombit shqiptar cenohen ose rrezikohen”.

Në pranverë të vitit 1991, Pipa u zgjodh kryetar i “Vatrës”, pa qenë anëtar i saj, detyrë në të cilën qëndroi vetëm një vit, sepse në qershor të 1992-shit, nuk u rizgjodh.

E mori kryesinë e “Vatrës” me të vetmin qëllim për ta vu atë në shërbim të problemeve me randësi të jashtëzakonshme historike, që dolën para kombit tonë: zhvillimeve demokratike në Shqipëri dhe zgjidhjes së problemit të Kosovës.

Gjatë kësaj kohe tepër të shkurtë, ai iu kushtoi me të gjitha energjitë rimëkambjes së “Vatrës”, dhe kreu shumë punë me vlerë. Në “Albanica”, në nr. 3-4 të 1992-shit, në shkrimin On VATRA and Dielli, ai ka shkruar me hollësi për to.

Puna e tij asht pasqyruar, gjithashtu, në numrat e “Diellit”, që editoi ai gjatë kësaj kohe.

VEPRAT

Veprimtaria e tij përfshin fusha të artit letrar, të filozofisë, estetikës, kritikës letrare, folklorit, folkloristikë s, gjuhësisë, politikës, publicistikës.

Vëllimin e parë poetik me titull “Lundërtarët”, një përmbledhje lirikash qi dishmon një talent novator në shpërthim, e botoi në v. 1944. Të dytin, “Libri i burgut” të shkruem në letra cingresh, në burgjet e kampet e punës së detyrueme, e botoi në Romë në vitin 1959. Asht një përmbledhje liriko-epike, pasqyrë e gjallë artistike e motiveve qi i diktoi jeta e qelive dhe e kampeve të vdekjes, ku kaloi dhetë vjet.

Një ditar i vërtetë që ka për të mbetë një nga dishmitë artistike ma të sakta të asaj qi ndodhi me ata që nuk iu nënshruen regjimit të përgjakshëm diktatorial. “Nuk njoh në të gjithë letërsinë shqipe vargje më tronditëse sa ato të botuara në librin e quajtur thjesht “Libri i burgut”. Tek lexon poezitë e Arshi Pipës, ndjen klithmat, britmat, plagët, poshtërimin njerëzor, në emër të ca idealeve absurde dhe hipokrite. Është një sketerrë më e tmerrshme sesa Ferri i Dantes, sepse ky është ferri i njerëzve të pafajshëm e jo i mëkatarëve. Është materia e Parajsës e transplantuar në Ferr”, ka shkruar shkrimtari Rudolf Marku.).

Punë e burgut asht edhe “Rusha” (botue në Munich, 1968), poemë epike me një subjekt të theksuem dramatik të periudhës së gjysës së dytë të shek. XIV, qi trajton një histori dashunije dhe hakmarrjeje mes shqiptarëve e serbëve në sfondin e zakoneve tona tradicionale. Me 1969, Pipa botoi në Munich antologjinë poetike “Meridiana”, një përzgjedhje nga botimet e maparshme dhe disa poezish të pabotueme, qi tingëllon si jehonë e mirëfilltë e një testamenti poetik.

Krijimet poetike të Arshiut shquhen për një talent të fuqishëm, për shumësi e përzgjedhje motivesh, për trajtim të tyne në nivele artistike të lakmueshme, dhe për një përkushtim të madh ndaj punës krijuese, pa lanë mangut gjuhën poetike jashtëzakonisht të pasun e të pastër, të zgjedhun me kujdes si rrallëkush.

Po veçoj, sa për ilustrim, nga “Meridiana”, “Preludet”, të shkrueme në Firence dhe Tiranë në vitin 1941. Tharme poetike, yshtëse imtimesh meditative me forcë të madhe purifikuese, të enduna në veshje tekstore moderne; fluiditete lirike të derdhuna në simfoni ritmesh e tingujsh të magjishëm. Këto janë “Preludet”. “Urgjencca të mbrendshme”, siç i pati quajtur ai shtysat e fuqishme shpirtnore për t’i dhanë jetë poezisë. Befasuese për letrat shqipe të asaj kohe, dhe po aq befasuese edhe sot e kësaj dite.

Pipa na ka lanë një trashigim të pasun edhe në fushën e përkthimeve poetike nga latinishtja,

italishtja, frëngjishtja, gjermanishtja, anglishtja. Vetëm gjatë kohës njivjeçare qi jetoi si refugjat në Jugosllavi, ai përktheu një vëllim poetik me titull “Lyrika Latine”, (rreth 250 faqe të plotësue me shenime të ndryshme metrike), mbetun në dorëshkrim. Po ashtu, mbetun në dorëshkrim, asht edhe një vëllim poetik i shkruen në tri gjuhë europiane me titull “Autobiografia”.

Një veprimtari jashtëzakonisht të gjanë na ka lanë në hapësinën shkencore të kritikës letrare. Gjatë vjetëve në Shtetet e Bashkueme të Amerikës, botoi veprën “Trilogjia Albanica” (1978), në tri vëllime: “Albanian Folk Verse”, “Hieronymos De Rada” dhe “Albanian Literature: Social Perspectives”, vepër rreth 900 faqesh, që shquhet sidomos për thellësi dhe origjinalitet në trajtimin e personaliteteve dhe dukunive letrare që shqyrton, nën prizmet estetike moderne të strukturalizmit dhe komparativizmit. E tham me plotgojë që në asnjë botim të kësaj natyre nuk kam gjetë atë dendësi sqarimesh në fundfaqet (fusnotat), shënimesh bibliografike, indeksesh gjithfarësh, - një skrupolozitet shkencor për t’u admirue.

“Trilogjia Albanica”, shkruen Peter Prifti, si e para në llojin e saj në letërsinë shqipe, është një vepër ndriçuese, një minierë e pasur për poetët, folkloristët, etnologët, gjuhëtarët e etimologët, historianët dhe studiuesit e letërsisë shqipe në përgjithësi. Risia e formës së saj, diapazoni i gjerë i ideve dhe disiplinave që ajo qarkon, trajtimi

original i subjektit dhe pasuria e të dhënave, i jep kësaj vepre një vend të merituar në letërsinë shqiptare. Nuk është e tepërt të them se Trilogjia Albanica e vendos autorin e saj si një studiues lider në SHBA për De Radën dhe popullin Arbërësh, për strukturën e poezisë shqiptare dhe karakterin e letërsisë shqipe në përgjithësi”).).

Në vitin 1991, botoi “Contemporary Albanian Literature”, për të cilën studiuesi Italo Costante Fortino, ka thanë: “Studimi i fundit i Arshi Pipës mbi letërsinë e realizmit socialist përban një kontribut të parë . . . për një rend të ri qi duhet të vendoset në letërsinë dhe, në radhë të parë, në kritikën letrare”). Fjalët e Fortino-s vlejné gjithashtu për “Trilogjinë shqiptare”. Nuk mund të bahen hulumtime shkencore në fushën e kritikës letrare pa marrë në konsideratë mendimet dhe tezat origjinale të Arshiut, dhe pa mbajtur qindrim miratues a kundërshtues ndaj tyre.

Shumë studime për letërsinë dhe kulturën shqiptare dhe arbëreshe, ka botue në shypin e huej si “Südost-Europa Forschungen”, “Zeitschrift für Balkanologie”, “Comparative Literature Studies”, “Books Abroad”, “Rivista di letteratura moderne e comparate”, “Mondo operaio”, “Revue des etudes sud-est euripéennes”.

Në këtë lamë, Pipa asht shtye edhe në letërsinë botnore, sidomos për letërsinë italiane. Ka botue artikuj studimorë me vlera të mëdha njohëse për Danten, De Sanctis, Manxonin, Ungaretin,

Moravian, Montalen. Këto ese, Pipa i ka botue në revistat e hueja shkencore si “Italica”, “Italian Quarterly”, “The Romanic Revieë”, “Comparative Literature”, “Books Abroad”, “Belfagor”, “Le ragioni critiche”, “Revue de literature comparée”, “Revue des études italiannes”.

Një nga frytet, ma i vlerti, i kësaj pune asht vepra “Montale and Dante” (1968), anglisht, e përkthyme në italisht dhe, kohët e fundit, nëse nuk jam gabim, edhe shqip.

Me këtë vepër, ai e rreshtoi veten ndër studiuesit ma të mirë botnorë të këtij subjekti, d. m. th. të vlerësimit objektiv të poezisë së Montales dhe të vumjes në dukje të ndikimit të Dantes në poezinë e Montales. “Fakti që edhe sot pas më shumë se 30 vjetësh, ka shruar Astrit Lulushi, libri ‘Montale and Dante, vazhdon të cilësohet nga kritika si një nga studimet më të thella e më të hollësishme rreth poetit të madh Italian, tregon se Arshi Pipa doli i suksesshëm në këtë sipërmarrje”. Dhe më poshtë: “...pa veprën e Pipës, “Montale and Dante”, kritika letrare botërore sot me siguri do të ndjehej e varfëruar”).

Estetika dhe filozofia kanë qenë gjithashtu interesimet e tij shkencore. Trashigimia e tij në këto fusha, përveç disertacionit mbi filozofinë e Bergsonit, qi e kemi përmendun ma nalt, përfshin artikujt studimorë dhe referatet shkencore të mbajtura në konferenca dhe kongrese ndërkombëtare si në Amsterdam, Londër, Uppsala,

Palermo, Venecie, etj. Mbetun në dorëshkrim asht vepra filozofike “La mia concezione sulla vita” (Kuptimi im mbi jetën).

Më vjen si e nevojshme të përmend këtu mendimin e Pipës për një nga parimet ma të qenësishme të estetikës, atë që lidhet me të bukurën në art përballë të moralshmes. Tue folun për Benedeto Croce-n, Pipa thotë: “...E bukura dhe e ndershmja janë të ndame mes tyre. Pra një vepër morale ose jo, janë në dorë të artistit. Kështu një libër skandaloz estetikisht mund të shkojë, por autori nuk duhet ta shkruaje kurrë” (Nënvizimi im, F.B).

Nji kontribut të veçantë përban veprimtaria e tij shkencore në fushën e folklorit, të folkloristikës dhe të gjuhësisë. Gjatë viteve të burgut pregaditi një vepër me materiale folklorike të mbledhuna nga të burgosunit, rreth 420 faqe të daktilografikueme, pa llogaritë këtu një hymje teorike rreth folklorit tonë dhe folklorit në përgjithësi; vepër që iu dorëzue Institutit të Folklorit, në vitin 1957, dhe sot nuk gjindet.

Të botueme në këtë fushë janë veprat “Albanian Folk Verse: Structure and Genre” (1978) dhe “Politics of Language in Socialist Albania” (1989). Analizës së çështjeve të ndryshme të eposit tonë të kreshnikëve, Pipa i asht kthye përsëri në punimin “Serbocroatian and Albanian Frontier Epic Cycles”, botue në v. 1984, në vëllimin “Studies on Kosova” (edited by Arshi Pipa and Sami Repishti).

Tue u bashkue me studiuesit Alois Schmaus, Stavri Skendi, e ndonji tjetër, Pipa e trajton ciklin e kangëve të kreshnikëve, të malësorëve tonë të Veriut, si një version të eposit boshnjak, të modifikuem nga psikologjia jonë etnike dhe traditat tona zakonore.

Në veprën “Politics of Language in Socialist Albania”, merret me problemin e standardit të gjuhës sonë letrare, të vendosun në një forum ku liria e fjalës përbante sakrilegj, si në të gjitha forumet e diktaturës, dhe mërrin në përfundimin që “gjuha e njësuar” nuk asht as e njisueme, as e përbashkët, as kombëtare; ajo asht një variante toskënishte e arnueme me disa huazime fonetike nga gegënishtja letrare, të cilat i mungojshin strukturës së toskënishtes”; një përfundim të cilit nuk mund t’i hiqish asnjë presë, (siç thotë një shprehje popullore), dhe që ma në fund asht pranue prej të gjithëve.

Me interes asht të parashtrojmë ndonji mendim të tijin për gjuhën tonë, të cilën e njohti dhe e përdori në mënyrë të përkryeme, në të dy dialektet. Ai kishte qindrimin e Çabejt: “Unë kundroj me simpati një gjendje, qysh asht kjo e sotmja, kur një Shqipni e vogël, shembull fort i rrallë në Europë, asht e zonja me u shprehë në dy gjuhë letrare. Ky asht një shenjë pasunije, kulture, që na shquen, cilido qoftë shkaku i tij”). Dhe në një rast tjetër: “Gegënishtja me toskënishten, plotësohen në fushën letrare në një mënyrë fatlume.

Ka gjana që njena i thotë fuqishëm, tjetra i shpreh kandshëm”). Ai e tregoi veten mjeshtër në të dy dialektet. Mjafton të përmendim këtu dy xhevahire poetike: “Shemo Hajduti” (toskënisht), “Kupe Danja” (gegënisht), ose përkthimin e Lukrecit në gegënisht, se aty gjen “honet vigane të mendimit dhe trandjen e gjithanshme të shpirtit”, kurse Virgjilin në toskënisht, “jo se ai nuk mund të përkthehet mirë në gegënisht, por ajo diçka e vagullt dhe fluide që asht poezia e tij shkrihet ma mirë në toskënisht” 9). Gjithsesi, edhe pse u desht të vdesë Pashko Gjeçi, për t’i vu vulën kësaj dukunie, ndërgjegjja shqiptare, për këtë çashtje madhore, asht ajo që asht: preferon të pranojë paragjykimin në vend të faktit.

Shqetësimet dhe interesimet e tij për gjendjen në Shqipëri, Kosovë dhe për të gjitha trojet shqiptare dhe për të ardhmen e tyre kanë gjetë shprehjen e vet në botimin, në vitin 1990, të librit “Albanian Stalinsm. Ideopolitical Aspects”, një përmbledhje e shkrimeve të karakterit politik, të botueme në shtypin periodik shqiptar të diasporës sonë dhe atë amerikan, të viteve 1958-1989. Shkrime të kësaj natyre, Pipa botoi në gazetën “Dielli”, gjatë viteve 1991-92, vite kur ai qe kryetar i “Vatrës” dhe editor i organit të saj.

Pipa shquhet edhe për veprimtari botuese në lamin e shtypit periodik. Ai ka qenë botues dhe kryeredaktor organesh letrare e shkencore. Në vjetin 1944, kur Shqipëria vuente nën pushtimin e

huej, në një moshë të re nxori revistën “Kritika Letrare”, në të cilën dallohet për trajtim original dhe objektiv të personaliteteve të letrave shqipe; veçori që do ta shoqnojnë atë gjithnjë ma vonë, kur do të shkruiej veprat madhore në këtë fushë. Në faqet e revistës, ndër të tjera, ravijëzohen kulme të tilla të letërsisë e të kulturës sonë si Noli, Konica, Migjeni. Kulme në historinë e kritikës sonë letrare kanë mbetun edhe këto punime të Pipës. Eseja e shkrueme për Konicën e dishmon atë si një kritik të kategorisë së parë. Ajo mbetet edhe sot e kësaj dite një nga xhevahiret e kritikës sonë letrare, sa për thellësinë e trajtimit, aq për stilin e shtjellimit dhe koncizitetin. Në vitet 1945-46, qe anëtar i redaksisë së revistës “Bota e Re”. Dhe , në vitin 1987, anëtar i redaksisë së revistës tremujore për mendimin kritik “Telos”(Kaliforni).

Në vitin 1990, filloi të botojë në Washington D. C. revistën “Albanica – A quarterly Journal of Albanological Research and Criticism”, revistë me vlera të mëdha shkencore albanologjike. Mbas tre numrash, për arsye financiare, u ndërpre ky botim aq i nevojshëm e i randësishëm sidomos për paraqitjen para botës të gjendjes së vertetë ekonomike e politike të trojeve tona, dhe të shkencave tona albanologjike. Për kohën e vet, në diasporën shqiptare, jo vetëm në atë të Amerikës, nuk ka pasë një të tillë të dytë që t’i afrohet sadopak. Aty u botuen artikuj studimorë në gjuhët shqip, anglisht, frëngjisht, gjermanisht nga studiues

të njohun shqiptarë e të huej si A. Pipa, M. Camaj, P. Prifti, A. Logoreci, A. Klosi, A. Vehbiu, F. Pipa, Michele Roux, Odile Daniel, Francesco Altimari, Walter Brew, Hans-Jurgen Sasse, Matteo Mandala, Peter Bartl, Armin Hetzer, Alain Ducellier dhe Wilfried Fridler.

Mbrojtja e çashtjes shqipare në të gjitha trojet tona qe qellimi i revistës. “Kjo revistë po del në një kohë, - shkruhej në kopertinën e fundit, - kur si Shqipnija ashtu edhe Kosova janë tue përballue një gjendje krize të jashtëzakonshme. Ndërsa shqiptarët n’atdhe, të neveritun prej robnisë staliniste, po braktisin atdhenë tue marrë rrugën e mërgimit, kosovarët, n’anën e vet, vazhdojnë me braktisë Kosovën për me i shpëtue robnisë serbe... Por ka një ndryshim mes gjendjes në Shqipni dhe asaj në Kosovë e në disa republika jugosllave ku banojnë një shumicë shqiptarësh. Shqiptarët e Jugosllavisë, ndonëse të persekutuem, organizohen dhe protestojnë, kurse shqiptarët n’atdhe nuk guxojnë as me bëza. Por mergatën arbënore qi jeton ndër vende demokratike nuk e ndalon kush me folë. I përket asaj me u ba zadhanësja e të heshtunvet.” Dhe e tillë u ba Albanica. Numri i parë iu kushtue “Tragjedisë së Kosovës dhe aktorëve të saj”. Në ballin e revistës u vizue harta e Kosovës së bashku me pjesën veriore të Shqipnisë.

Vazhdimisht, Pipa ka ndjekë në mënyrë aktive zhvillimet politike në atdhe, në Kosovë dhe në trojet shqiptare në Ballkan U ka dërgue letra

personaliteteve ma të nalta të administratës amerikane, ka folë në “Zërin e Amerikës”, ka dhanë intervista, etj.

Në këte numer janë botue, letrat qi Pipa u ka dërgue Presidentit Amerikan George Bush, dy letra Sekretarit të Shtetit James A. Baker, Sekretarit të Përgjithshem të Kombeve të Bashkueme, Javier Perez De Cuellar për çashtjen shqiptare në përgjithësi.

Në vitet 1991-92, editoi gazetën “Dielli”, tue qenë njëkohësisht edhe kryetar i “Vatrës”. Pipa, tue qëndrue si gjithnji jashtë sinoreve të partitizmit të diasporës, si një atdhetar i vertetë, antikomunist dhe demokrat kritikoi ashpër veprimet antidemokratike të forcave politike që dolën në skenë fill mbas ramjes së diktaturës, sugjeroi platforma politike me vlerë për zhvillimet demokratike në Shqipni, dhe kërkoi me insistim që të nxiret para drejtësisë përgjegjësia për atë çka ndodhi gjatë 50 viteve të regjimit komunist.

Arshiu vdiq me 20 korrik 1997 në Washington, D. C., me dishirën përvëluese për ta pa Shqipëninë demokratike e perëndimore, Kosovën dhe trojet e tjera shqiptare të çlirue dhe të bashkueme me atdheun. La porosinë e fundit: të digjej kufoma e tij dhe të hidhej në ujnat e Adriatikut. Pak vite para se të vdiste, ai i dhuroi Muzeut historik të Shkodrës bibliotekën e tij të pasun.

Pipa qe një mbrojtës i flaktë i çashtjes kombëtare, atdhetar idealist, demokrat e antikomunist i bindun, disident në jetë dhe në veprimtari letrare e shkencore, model shembullor i jokonformizmit, punëtor i palodhun, që të gjitha energjitë jetësore dhe aftësitë intelektuale, ia kushtoi kulturës kombëtare. Ai qe erudit i rrallë dhe poliglot. Përveç shqipes, ai fliste, lexonte e shkruente në anglisht, italisht, frëngjisht dhe gjermanisht.

Atdheu e nderoi me titullin e lartë: “Naim Frashëri i klasit të Parë” dhe qyteti i tij i lindjes e shpalli “Qytetar Nderi”. Busti i tij i derdhun në Bronx qëndron, që prej vitiit 1999, në mjediset e Muzeut historik të Qytetit. Kultura shqiptare, ku ende e përcaktojnë tonin akademikët e Diktatorit ose nostalgjikët e tyne, e ka të zorshme me pranue një personalitet të tillë si Pipa, qi i ka demaskue një jetë të tanë. Aty-këtu, individë të veçantë dhe institucione kulturore demokratike kanë fillue me ba hapat e parë për të nxjerrë në dritë veprën shkencore e letrare të tij. Po diaspora jonë? Asnji veprimtari promovuese për punën e madhe atdhetare, shkencore, artistike, botuese. Përveç ndonji artikulli me shumë vlerë si ai i Astrit Lulushit, “Montale & Dante dhe Arshi Pipa”, dhe 2-3 shkrimeve kritike tendencioze, nuk më ka xanë syni tjetër. Borxh i papaguem i “Vatrës”, i Shoqatës së Shkrimtarëve dhe, në përgjithësi, i inteligjencës së këtushme.

Cikel Poetik-Arshi Pipa Nemesis (mallkim)

I

*Ndër gropa burgjesh shkrye për gur e baltë,
mbërthye qelash ndër pranga,
nga gjoksi i shtypun sungullon mâ e naltë
kur del prej s'thelli kanga.
Na shajnë e na poshtojnë, na plasin gjamën:
anmiq t'adheut! Tradhtarë!
pse duem Shqipnin e plotë, pse urrejme na namën
e huej, pse jem, shqiptarë.
E ata qi e shitën tue ja lidhun qerit
t'anmikut për trofe,
ata qi flamurin, heu, i'Iskanderit
e zhyen me tjetër fë,
ata qi deri dje mbajshin kapistra,
teneqexhinj, shollarë,
gjysmakë, t'falimentuem, e sot ministra:
ata janë atdhetarë!
Na zhgulin thonjt me danë, ndër plagët krypë
na këllasin, na e shtyjnë
n'gërmaz me grushta, e uj kur bâjmë me lypë
qeshin e na pështyjnë.
Na lagin dimnit qelat, elektrikun
na e venë ndër veshë e n'gojë
e ndër trupa... E qeshin tue fikun
cigaret n'sy për lojë.
Na vene jelekun sa me u thye kërbishtnash,
na lanë me ditë e netë
varun për shpatullash mbi maje gishtash,*

pa ngrënë, pa pi, pa fjetë.
Mandej po ngelëm prapseprap na gjallë
me shkelma na mbarojnë,
na hjedhin prej dritores, e veç rrallë
me një plumb na nderojnë.
Pa gur, pa shenj, ndër gropa plehu hjedhun
si coftina na kallin,
ku grat e foshnjat tona s'vinë me rrjedhun
lotët që zbusin mallin.
Po e fortë asht zemra jonë, ma e fortë, o vllazën,
se tortura qi e sosë.
E zjarrmi i anmikut veç më keq na ndezën
urrejtjen qi rroposë.
Heu e tmerrshme ajo ditë tri herë fatore
kur shokët qi nuk ranë,
me shpirtin dalldisur për fitore,
do t'thrrasin gjakun tonë.
Dridhnju tiranë mbi frona e ju xhelatë
qi vegla u bâh' ni qorre.
E zezë asht nata, por s'ashtë veç një natë.
Dielli i liris, ti shporre!
E n'se lypet durim e besë qi s'vdaret.
aq sa më dhambë me bre
hekurin që kryqzon dyert e dritaret,
qoftë ajo ligjë për né.
Nga gropa burgjesh me njeni-tjetrin rrokë
me besën e dëshmorit,
nga shpirti i bamë thëngjill qyshkur, o shokë,
pa shfrim mbrenda kraharorit,
ushton kanga e kushtimit. Then çelikun,
shpartallon ledh e strehë,
dhe si shqiponja e flamurit vërtikun
ndër qiellna t'lira zhgrehë.
Përpëlitet Shqipnija nën mizoren

*thundër si krymb n'handrak.
Heu, deri kur ma do puthim dorën
qi syt na i plasi gjak?
Kushtrim, o male, o fusha! Qitni bén
ksaj zgjedhe fund me i dhanë!
Ta zhbijmë krajtën qi na e bani atdhen
veç burg e kasaphanë.*

Elegji për Gac Çunin

Këtë elegji poeti ia kushtoi një ish nxënësi të tij dhe shok burgu, Gac Çunit ish-mësues në Kastrat të Shkodrës, që kur vdiq në burgun e Burrelit, nuk i kishte mbushur të tridhjetat. Ai ishte turbekuloz, megjithatë u kishte bërë ballë me trimëri vuajtjeve të burgut. Në mars 1956, pak muaj para se të lirohej, ai pati një sulm apendiciti. Drejtori i burgut e la të vdiste pa e çuar që të operohej. Në burg Gac Çuni kishte kompozuar këngë patriotike, njëra prej tyre ishte kënga për tre të rinj shkodranë të vrarë në gusht 1948 prej Partisë Komuniste. Gaci kishte kompozuar edhe këngë të tjera mbi motive popullore. Njëra ndër këto: “Kanga e kaçurrelit”, është bërë sot popullore në Shqipëri.

*Vdiq edhe një tjetër! Qanje shokë, të ngratin!
Banja t'madhe gjamën! Vdiq tue sosë afatin!
Si, pat hjekë e vuejtun, mbasi shumë qe rrekë
Tue luftue me morden! Vdiq: e lanë me vdekë!
Shtrydhë e shterrun forcash djerreve t'Bedenit,
fill andej përplasun brrakave t'liqenit;*

*ra e u'mek djaloshi... Vinte i imët kah shtati,
s'ishte për të kazma, s'ishte për të shati
Se ktij qielli i fali çka s'i dha secilit:
frymën e muzikës, zanin e bilbilit.
Oh sa herë ndër muzgjet e robnis ai zâ
Zemrën qi lëngonte balçëm ai ju bâ
Dridhej nën zâ letas, mallshëm, melodija,
tash ndër kangë shkodrane, tash n'Ave Maria.
Prante zhurma e dhomës, që të gjithë veshtojshin
Tretun ndër kujtime t'amblla qi ato zgjojshin...
Gac, o shok i vuetjes, nxânsi im i lashtë,
mâ s'ta gjegja zanin, mâ nuk t'ndesha jashtë!
N'imshtën e Burrelit vorrin ku ta banë
Kur ushton gjethnaja, Gac ti ndoshta fshân?
Fshâj një kangë liriye qi t'u mbyll n'krahauer!
Fshâj një jetë artisti qi pa fryt u-buer!
Fshâj e përmbas teje le t'ankoje shoqnija
qi na njofti vlerën, mbarë t'ankoje rinija!*

MANDATA

Ja kushton vllaut. Ja cka shkruen Pipa
Kjo elegji u shkruajt në Nanduer 1948, pak para se
të nxirresha në gjyq për herën e dytë. Ky gjyq u ba
në Prokurori të Durrësit me dyer të mbylluna dhe
zgjati gjithsej 15 minuta. Vendimi i gjyqit u dha
brenda në burgun e Durrësit. Im vëlla Myzafer Pipa,
avokat, qe arrestue në shtatuer 1946 dhe mbasi u
torturue deri në vdekje, u nxuerr dhe u vra me një
batore automatiku në Degën e Sigurimit të
Shkodrës, kinse kishte dashtë t'ikte. Vrasjen e tij, të
cilën ma kishin mbajtë mshehtë, e mora vesh vetëm

gjatë procesit të dytë në Prokurorinë e Durrësit. Andrrën e pau një i burgosun, kosovari Azis Sula, në kohën e vrasjes. Im vëlla pat qenë burgosë nga autoritetet fashiste italiane n'ishullin Ventottene afër Gaetas, më 1940 dhe më vonë internue në kampin nazist të Prishtinës më 1944.

Elegjia Vllazërore

*Ma thonte zemra e ngrata
se jeta t'kishte lanë,
edhe pse miqt e shokët
nuk dojshin me ma thanë.
Der sa mbi krye mandata,
kur s'e pritsha më ra,
dhe mora vesh çka në andërr
prej kohe m'ishte gja.*

*E pau epileptiku
qi s'njifte mue as ty.
Po kapërcejshim lumin
kur befas ura u thye...*

*Un rashë... m'u turr vërtiku...
humba! Uluroi një za...
Ti u hodhe, m'kape, m'qite...
por vetë nuk dole ma!*

*Ti vuajte, ti rreziqe
durove simbas stinës
nga ishulli i Ventottenes
ndër telat e Prishtinës.*

*E pse përbuze vdiqe
terrorin bolshevik,
gjithmonë armik i shtypjes
e bir i atdheut besnik.*

*Sot qi nga dita e mortit
Ka rrjedhë ma se një mot,
tue ta nderue kujtimin,
o vlla, nuk derdhi lot.*

*Pse për vdekjen e t'fortit
i fortë duhet me u bamë.
As i përmendi fajtorët:
nuk kam ma çka me i namë.*

*Kur ndofta nga mizori
Po përgatitet ura
për mue këtë herë e kanga
e mbramë është kjo qi thurra,
me gjakun tand dëshmori
vulosi sot një bër:
përbuzi komunizmin
e truhem për atdhë.*

SHKRIMTARJA E PËRKTHYESJA MIRA MEKSI

Mira Meksi është shkrimtare dhe përkthyesë shqiptare. Është nderuar me mjaft çmime prestigjioze shqiptare dhe të huaja, ku vlen për tu përmendur çmimi "Përkthimi më i mirë i vitit 2006" me romanin "Kujtim Kurvash të Trishta" nga Gabriel Garcia Marques dhënë nga Ministria e Kulturës.

Vepra e shkrimtares Mira Meksi, është përkthyer në disa gjuhë të huaja si dhe është botuar nga disa shtëpi të huaja prestigjioze, ku përmendim botimin e Romanit "E Kuqja e Demave", i cili është rishkruar nga vetë autorja në frëngjisht dhe është botuar në Paris, nga shtëpia Botuese "Persee".

Edukimi/Studime

Arsimi i mesëm: Gjumnazi "Qemajl Stafa" (Tiranë).

Specializime: Studime te larta per Filologji shqipe dhe frënge (Universiteti i Tiranës);

Punime përkthimi letrar: Kolegji i Përkthyesve Arles, France & Shtëpia e Përkthimeve Tarazona, Spanjë;

Studime: letërsi moderne hispano-amerikane (Universiteti i Zaragosës, Punim letrar mbi Poezinë e sotme Aragonase nën drejtimin e profesoreshës dhe shkrimtares Ana Maria Navales.

Aktiviteti:

1984-1990 Përkthyes (frengj-spanj), Shtëpia Botuese 8 Nëntori".

1990-1993 Redaktore&Përkthyes letrare. Shtëpia Botuese "N. Frashëri".

1994-2002 Bashkëthemeluese dhe Drejtore e Fondacionit të parë kulturor privat shqiptar "Velija".

1995-2000 Anëtare e Bordit Ekzekutiv të "Fondacion SOROS".

1996 dhe vazhdim: Themeluese dhe Drejtore e revistës letrare "Mehr Licht".

1998-2002 Kryetare e Bordit të Drejtorëve të "VEVE Group".

1999-2002 Anëtare e Këshillit Drejtues të Radio Televizionit Publik Shqiptar.

2002-2010 Drejtore e Përgjithshme e "TV ALSAT".

Përkthimet

Ka përkthyer nga gjuha e huaj në shqip autorë si: Dumas, M. Yourcenar, M. Duras, Baudelaire, Lamartine, Rimbaud, Marquez, Borges, Neruda, Paz, Sabato, Allende, Javier Marias, Vargas Llosa, Saramago, Fuentes, Cela, Lorca, Bernardo Atxaga, etj.

Ka përkthyer nga shqipja në frëngjisht dhe në spanjisht: "30 vjet Poezi" të I.Kadare; "Antologjia e Poezisë së Sotme Shqipe" në spanjisht.

Veprat origjinale:

Romanet:

"Frosina e Janinës"; "Porfida – Ballo në Versailles", "E kuqja e demave", "Mallkimi i Priftëreshave", "Planeti i ngrirë" dhe "Fantazma me sy njeriu" (romane për adoleshentë)

Novelë:

"Ballo në Versailles"

Përmbledhje me tregime:

" Mali i shpirtrave"; "Buzë të panjohura gruaje"; "Zonja plakë e Parisit"

Antologjia e Poezisë së sotme Aragonase

Eseistikë:

"Guri Filozofal", "Leximet e ndaluara dhe shkrimet e fshehura"

Publicistikë: në shtypin shqiptar dhe atë francez e spanjoll

Letërsi për fëmijë: Katër përmbledhje me përralla dhe një novelë e ilustruar: "Magjistrica e 12 pasqyrave"

Mirënjohjet:

1995: Çmimi i Tregimit të Pabotuar të RFI, Paris

1996: Çmimi i Festivalit të Sain Quentin, Francë;

2008: Çmimi i Përkthimit Letrar i Ministrisë së Kulturës së Shqipërisë;

2009: Titulli i Nderit: "Personalitet Frankofon i Multilinguizmit 2009" dhënë nga Organizata Ndërkombëtare e Frankofonisë dhe akorduar nga Ministria e Punëve të Jashtme;

2011: Urdhri "COMENDADORA" i Meritës Civile i dhenë nga Mbreti i Spanjës Huan Carlos I.

2011: Çmimi i Eseistikës "Gjergj Fishta 2011" të akorduar nga Ministria e Turizmit, Kulturës, Rinisë dhe Sporteve për librin me ese "Leximet e ndaluara dhe shkrimet e fshehura".

Vepra origjinale e Meksit është e përkthyer në gjuhë të ndryshme si maqedonisht, bullgarisht, serbo-kroatisht, greqisht, frëngjisht, anglisht italisht etj.

Libri "Mallkimi i priftëreshave të Ilirisë" i shkrimtares Mira Meksi, është përzgjedhur nga Juria Kombëtare dhe Ndërkombëtare e çmimit letrar "Balkanika", të garojë për këtë kompeticion i cili do të zhvillohet në Sofje të Bullgarisë nga data 2-4 tetor 2015.

Juria Kombëtare e përbërë nga prof. Jorgo Bulo (kryetar), prof. Ali Aliu, si dhe Pirro Misha, Diana Çuli, Preç Zogaj e Sonila Kapo, pasi punoi dhe shqyrtoi prurjet në letërsinë shqipe gjatë tre viteve 2012, 2013, 2014, u mbloodh te marten në Akademinë e Shkencave dhe vendosi që në këtë edicion të përfaqësohemi me romanin e shkrimtares së mirënjohur Mira Meksi “Mallkimi i priftëreshave të Ilirisë”.

“Një rrëfim midis historisë dhe legjendës, në një sfond jo vetëm gjeografik por dhe kulturor-mitologjik iliro-helenik, ka një përmasë mesdhetare ballkanike që e bën konkurrent në një ballafaqim veprash që pretendojnë çmimin Ballkanika”, ishte argument i i jurisë kombëtare në lidhje me këtë zgjedhje.

Shkrimtarja Mira Meksi

Çmimi letrar Balkanika ndahet sivjet për të 18-in vit radhazi. Më parë atë e kanë fituar David Albahar nga Serbia, Anton Donchev nga Bullgaria, Nikos Bakolas nga Greqia, Vasile Andru nga Rumania, Venko Andonovski nga Maqedonia, Fatos Kongoli nga Shqipëria, Ayfer Tunç nga Turqia, Dimitar Shumnaliev nga Bullgaria, Maro Douka nga Greqia, Tahsin Yücel nga Turqia, Vladislav Bajac nga Serbia, Sema Kaygusuz nga Turqia, Ismail Kadare nga Shqipëria, Aleksandar Prokopiev nga

Maqedonia dhe Nedim Gürsel nga Turqia dhe Zdravka Evtimova nga Bullgaria.

Shkrimtarët që janë në garë me shkrimtaren Mira Meksi për këtë edicion të çmimit letrar Balkanika janë Svetla Georgieva – Bullgaria Christos Chrysopoulos – Greqia Stefan Agopian – Rumania Dimitrie Duracovski – Maqedonia Yigit Bener – Turqia Filip Devan – Serbia

Çmimi letrar “Balkanika”

Çmimi letrar “Balkanika” është më i rëndësishmi çmim letrar për rajonin e Ballkanit. Fondacioni që jep këtë çmim është themeluar në vitin 1995 me iniciativën e botuesit Nikolay Stoyanov në Bullgari. Anëtarë të këtij Fondacioni janë shtatë shtëpi botuese nga më të rëndësishmet e vendeve ku zhvillojnë aktivitetin e tyre dhe që përfaqësojnë Bullgarinë, Shqipërinë, Maqedoninë, Greqinë, Turqinë, Rumaninë dhe Serbinë.

Anëtar i këtij Fondacioni nga Shqipëria është Shtëpia Botuese Toena. Vendimi për dhënien e këtij çmimi letrar vendoset nga një juri ndërkombëtare që çdo vit përzgjedh autorin me veprën më të mirë të botuar në rajonin e Ballkanit. Libri që paraqitet në konkurrimin për çmimin letrar “Balkanika” zgjidhet nga një juri kombëtare. Kjo juri përzgjidhet nga shtëpia botuese përkatëse e çdo vendi pjesëmarrës.

Dy kritere jashtëletrare që duhet të përmbushin librat që hyjnë në konkurrim, përpara

se të shqyrtohen për vlerat letrare që mbartin, janë: libri duhet të jetë botuar në gjuhën origjinale gjatë tre viteve të fundit dhe duhet të jetë i përkthyer në gjuhën angleze ose frënge (jo domosdoshmërisht të jetë i botuar në këto gjuhë), për t'u lexuar nga juria ndërkombëtare. “Balkanika” është një prej ngjarjeve më të rëndësishme kulturore të rajonit të Ballkanit, që vitet e fundit po evidentohet si një lloj çmimi “NOBEL” në letërsinë ballkanike.

Shkrimtari që e fiton këtë çmim letrar bëhet i njohur menjëherë në Ballkan në bazë të një marrëveshjeje, sipas të cilës ai duhet të përkthehet brenda një viti në të gjitha gjuhët ballkanike. Hapja e dyerve prej shtëpive më të mëdha botuese të Ballkanit i hap më pas dyert edhe në Europë. Prandaj “Balkanika” konsiderohet si çmimi më i rëndësishëm letrar që jepet në rajon për disa arsye.

Fondacioni Balkanika që jep këtë çmim ka një aktivitet edhe më të gjerë; ai promovon arritjet letrare nga vendet e Ballkanit, jep informacion mbi prurjet e reja në fushën e letërsisë dhe të kulturës, mbështet projektet kërkimore të letërsisë ballkanase dhe publikon veprat e këtyre autorëve në një revistë tremujore letrare, me shpresë që çdo lexues të jetë në gjendje të marrë informacionin e duhur në lidhje me autorët e përzgjedhur për këtë çmim dhe njohjen e letërsisë bashkëkohore ballkanase në përgjithësi.

Mira Meksi shfaqet rrallë. Nëse e kërkon në vendet apo aktivitete publike, vështirë ta gjesht dokudo. Zakonisht, mbyllet në “kullën e fildishtë” për të shkruar libra.

Dhe, gjithë këto vite, me dukje-zhdukjet e saj, ia ka dalë mbanë, duke uzurpuar jo pak hapësira publike dhe mediatike me krijimet artistike që i ka paraqitur lexuesve.

Por, ana misterioze e Mira Meksit nuk është vetëm në stilin intrigues të rrëfimit simbolik. Edhe vete, në pamjen e jashtme, me veshjen, me arturinat, apo parfumet e rralla që përdor, - armë të përhershme këto të përkthyeses dhe shkrimtares së njohur, - si një grua vërtet e rafinuar befason këdo.

Në vathët e saj dallohet qartë Kompasi dhe Kuadri, simbol i pagabueshëm masonik. Këtë simbol, në përmasa vigane, ajo e mban edhe në studion e sajë. Mjafton të shohësh përtej karriges, në zyrën e saj, dhe ai duket qartë dhe sfidueshëm.

Mira Meksi, e lindur në Vlorë dhe e rritur në Tiranë, vjen nga një familje që mban mbiemrin e vjetër “Isaia”, nga ana e nënës së saj, mbiemër ky i pagabueshëm hebraik.

Por nuk është kjo ajo ç’ka përbën misterin që e vesh dhe që po përflitet shumë kohët e fundit.

Thuhet nën zë se Mira Meksi është pjesë e lëvizjes femërore masone. Në të gjithë botën ka shumë pak

gra që janë pjesë e lozhave të tilla. Flora Tristan, Louis Michel apo Maria Deraismes janë ndër të parat gra që themeluan këtë lëvizje dhe si qendra të tyre në të gjithë botën njihen Franca dhe Zvicra.

Një tjetër argument provokues që nxit idenë se Mira Meksi mund të jetë pjesë e kësaj lëvizje është edhe fakti se ajo shkon shpesh në Paris dhe shkruan direkt në frëngjisht romanin “ E kuqja e demave”; madje thuhet se ka edhe një apartament të saj in në kryeqytetin francez; por merr pjesë edhe në aktivitete të veçanta artistike dhe ndjek pasione që janë të rralla për një femër.

Siç duket, njëri prej tyre, që shfaqet mistershëm si një thash-e-thanë është edhe përfshirja e Mira Meksit në të ashtuquajturën “Grande Loge féminine de France”. Të jetë e vërtetë?

SHTRESËZIMI I LETËRSISË SHQIPTARE

Kur flitet për letërsinë shqiptare, kurrsesi nuk duhet harruar se krahas saj vazhdon të mbijetojë një letërsi e brishtë që lind e rritet me shumë vështirësi në shumë vende të botës ku kanë emigruar dhe vazhdojnë të emigrojnë breza të tërë bashkatdhetarësh tanë.

Nuk duhet harruar se edhe ata janë pjesë e gjenit tonë. Nuk duhet harruar se midis tyre ka edhe intelektualë të shquar, talente të vërtetë, krijues të palodhur, pasardhës të denjë të Frang Bardhit, Pjetër Budit e Bogdanit, Jeronim De Radës e Zefë Serembes, Gjergj Fishtës, Faik Konicës e Bilal Xhaferrit, të cilët përfaqësojnë atë pjesë krijimtarie që quhet letërsia shqiptare në diasporë.

Në këtë kuptim, letërsia bashkëkohore shqiptare duhet parë në një këndvështrim më të gjerë gjeografik, pra, përtej një kornize të ngushtë nacionale. Është koha të flitet dhe të zërë vendin e duhur termi letërsia kombëtare shqiptare.

Pavarësisht nga zhvillimet brenda trungut amë, Shqipërisë, si dhe brenda viseve etnike si: Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi, Çamëri, duhet pranuar se letërsia shqiptare ka njohur dhe po njeh zhvillime dhe në diasporë. Zhvillimet e letërsisë në diasporë, mund të shikohen gjeografikisht brenda dy vatrave kryesore:

1. Vatra historike e diasporës shqiptare: Itali, Greqi, Rumani, Bullgari, Turqi etj.

2. Vatra të reja të diasporës shqiptare: Gjermani, Shtetet e Bashkuara të Amerikës, Australi etj.

Zhvillimet më të rëndësishme të letërsisë shqiptare në diasporë ndodhën në Itali, aty ku vazhdojnë të jetojnë rreth një qind mijë arbëreshë, që flasin shqipen.

Në përgjithësi mund të thuhet se një "rilindje" e letërsisë arbëreshe ndodhi diku rreth fundit të viteve '50, kur dhe nisi të botohej revista "Shejzat" nga Ernest Koliqi në Romë e më pas revistat "Zgjimi", "Katundi ynë", "Zjarri", "Zëri i Arbëreshëvet", "Lidhja", "Bota shqiptare" etj.

Këto organe ndikuan në rritjen e një brezi krijuesish që shkruan në arbërisht. Një pjesë e

këtyre tribumave të shtypit arbëresh shërbyen edhe si shtëpi botuese, duke publikuar shumë vepra letrare në të gjitha zhanret. Përfaqësuesit më të rëndësishëm të diasporës arbëreshe janë : Françesk Solano (1914), i njohur me pseudonimin Dushko Vetmo, i lindur në Kozencë.

Pas një periudhe të gjatë qëndrimi në Argentinë, Uruguai dhe Kili, ku dhe shugurohet prift, ai u kthye në vendlindje. Solano është poet, prozator, dramaturg dhe publicist. Veprat e tij më të rëndësishme janë: “Burbuqe t’egra”, poezi (1946), “Shkretëtira prej gurit”, dramë(1974), “Tregimet e Lëmit”, etj.

Domenico Bellizzi (1931), prift nga Frasnita, i njohur me pseudonimin Vorea Ujko, është një ndër trashëgimtarët më të denjë të Jeronim De Radës e Zef Serembes.

Ai me poezinë e tij arriti nivele të spikatura të ligjërimit poetik, veçanërisht me veprat: “Zgjimët e gjakut”, “Këngë arbëreshe”, “Hapma derën zonja mëmë” etj.

Karmell Kandreva (1931), poet, bartës i identitetit kombëtar me anë të një ligjërimit poetik origjinal si dhe luftëtar i angazhimit social të arbëreshëve në ruajtjen e gjuhës dhe kulturës origjinale, ka shkruar trilogjinë poetike: “Shpirti i arbërit rron”; “Shpirti i arbërit rron. Arbëreshi tregon”; “Shpirti i arbërit rron.

Vuan dega e hershme". Zef Skiro Di Maxhio (1944), poet, përkthyes dhe dramaturg i shquar. Ai është angazhuar edhe si drejtor i revistës "Bota shqiptare" dhe është shquar për tonin e tij ironik e shpesh sarkastik. Di Maxhio ka shkruar rreth dhjetë libra poetikë, ndër të cilat vlen të përmenden: "Nëpër udhat e parrajsit shqipëtarë e t'arbreshë". "Poemë gjysmëserioze arbëreshe Orëmira", "Për token fisnike të Horës" etj.

Vetëkuptohet që letërsia arbëreshe ka edhe të tjerë shkrimtarë, breza më të rinj dhe vazhdon të luajë një rol të rëndësishëm jo vetëm në diversitetin kulturor shqiptar, por edhe atë italian.

Një tjetër vatër e rëndësishme historike, ku ka lulëzuar krijimtaria në gjuhën shqip që në fundin e shekullit XIX dhe ku jeta kulturore e elementëve shqiptarë ka qenë e organizuar më së miri, është edhe Rumania.

Përfaqësuesi më i rëndësishëm i letrave shqiptare është Viktor Eftimi (1889 - 1972) , autor i rreth njëqind vëllimeve letrare të shkruara në rumanisht.

Mjaft prej veprave dramatike të tij janë ndërtuar mbi bazën e motiveve shqiptare e të fëmijërisë së tij në malet e vendlindjes. Po aq e rëndësishme sa dhe Rumania në pikëpamje të jetës kulturore shqiptare mbetet edhe Bullgaria, ku janë shfaqur organizime të hershme të komunitetit shqiptar.

Një figurë që vlen të merret në konsideratë nga njerëzit e letrave shqipe, është Thoma Kaçori, i cili shkroi në shqip disa romane e vëllime me tregime. Në vatrat e reja të zhvillimit të letërsisë bashkëkohore shqiptare hyjnë ato vende në të cilat emigruan për motive kryesisht politike një pjesë e shkrimtarëve të talentuar shqiptarë, që duke mos u pajtuar me diktaturën dhe duke ndjerë etjen për liri, realizuan në periudha të ndryshme të regjimit komunist eksodet e sforcuara.

Një nga shkrimtarët e diasporës me peshë më të madhe që jetoi e krijoi në Gjermani, është Martin Camaj (1925 - 1992). Vepra e tij hyn në fondin më të shquar të letërsisë bashkëkohore shqiptare. Në Shtetet e Bashkuara të Amerikës zhvilloi veprimtarinë më të madhe studimore e letrare Arshi Pipa (1920 - 1997), një ndër punëtorët më të mëdhenj të letrave shqipe, intelektual i shquar, poet, përkthyes, studiues e polemist.

Më 1944 ai drejtoi revistën "Kritika" dhe po këtë vit botoi librin e parë me poezi "Lundërtarë". Në SHBA, ku emigroi në vitin 1958, punoi si profesor në disa universitete amerikane deri sa doli në pension.

Si dëshmi e asaj që kishte përjetuar në kampet dhe burgjet komuniste ai botoi në Romë vëllimin me poezi "Libri i burgut" (1959) dhe më vonë dhe vepra të tjera. Një ndihmesë të madhe Arshi Pipa ka dhënë edhe në studimet letrare, sociologjike e politike me vepra të dorës së parë, ku

operoi me metoda moderne studimi. Në vatrat e reja të diasporës shqiptare, po krijohet edhe një shtresëzim i vonshëm krijimtarie letrare, që daton pas vitit 1990, kur një dallgë e madhe emigracioni u shkëput nga Shqipëria dhe u derdh rrëmbimthi drejt qytetërimeve perëndimore.

Ky shtresëzim që po e mban ndezur zjarrin e letërsisë në diasporë në gjuhën shqipe, përfaqësohet nga një brez më i ri krijuesish emigrantë si Gjekë Marinaj, Agim Bacelli, Iliriana Sulkuqi, Albana Melyshi Lifschin, Vlatër Lazri, Ramiz Gjini, Pierre-Pandeli Simsia, Dalan Luzaj, Kolec Traboini, Mëhill Velaj, Petraq Pali, Zef Pergega, Gjeto Turmalaj, Kristaq Turtulli, Adnan Mehmeti, Pal Ndrecaj, Rasim Bebo, Kozeta Zylo, Rita Salihu, Fatjon Pajo, Tomë Paloka, Merita Dajçi, Merita Bajraktari, Ramiz Gjini, Teuta Shabani, Thani Naqo, Adnan Mehmeti, Përparim Hysi, Marash Mali, Naum Prifti, Lek Prevezi etj, në Amerikë; Artur Spanjolli, Gëzim Hajdari, Shpendi Sollaku, Ornela Vorpsi, Ron Kubati, Vitore Leka,... etj., në Itali; Alush Avduli, Miho Gjini, Mina Çaushti, Ruf Dragaj, Nase Jani etj., në Greqi, Skendër dhe Elida Buçpapaj, Gëzim Ajgeraj, Shefqet Dibrani, Ibrahim Avdyli në Zvicër etj., Llemadeo Llesh Dugagjini, Pal Sokoli, Asllan Dibrani ... në Francë Vasil Qesari..., Dr. Fatmir Terziu në Angli, Jeton Kelmendi në Belgjikë etj.

Ky brez më i ri poetësh, prozatorësh e publicistësh emigrantë që përfaqësohen me

krijimet e tyre në organe shtypi si “Egnatia-Emigranti” “Bota e emigrantit”, “Iliria”, “Tribuna”, “Mëmëdheu”, “Pelegrin”, “Pegasi”, etj. janë një dëshmi e madhe se letërsia në diasporë vazhdon të jetojë e do të jetojë gjatë duke ushqyer e frymëzuar ndjenjat atdhetare kombëtare shqiptare.

Në këto kushte u takon edhe strukturave shtetërore shqiptare që përfaqësojnë organizmat e kulturës sonë të bëjnë më shumë përpjekje që të gjitha këto shtresëzime dhe këta krahë të shkëputur në kohë dhe në hapësirë të letërsisë shqiptare, të lidhen dhe të integrohen për të përcaktuar dhe krijuar një nocion të plotë: letërsi kombëtare në gjuhën shqipe.

REXHEP HOXHA, KLASIKU I LETËRSISË

Rexhep Hoxha (1929) lindi në Gjakovë. Shkollën fillore dhe te mesmën i kreu në vendlindje, ndersa albanologjinë e studioi në Beograd. Një kohë punoi redaktor i "Rilidjes për fëmijë" në emisionin për fëmijë të Radio Prishtinës, ndërkaq shumë vite e ligjëroi lëndën Letërsi për fëmijë në Shkollën e Lartë Pedagogjike të Prishtinës. Vepra të tij të njohura për fëmijë janë: "Gjethetë reja", "Picimuli", "Lugjet e verdha", "Zëri i pyllit", "Verorja", "Ermali" etj...

Në 40 veprat e mia, shprehet autori Rexhep Hoxha, unë jam vetë natyra, shpirti dhe gjaku i tyre. I patundur si vetë gjithësia, jam shkrimtar me rrënjë në tokë, dhe lis me degë në hapësirë. Shkrimtari është ndërgjegjja e kombit. Ai për asgjë as nuk shitet e as nuk blihet. Shkrimtari pa

ndërgjegje është asgjë! Unë edhe në moshën 85 vjeçare, bëj punën e shkrimtarit.

Rexhep Hoxha në librin e tij, “Moral pa Moral”, shkruan; s’mund të heshtë, sa herë rinia jonë, e ardhmja e kombit, lulja e kombit, keqpërdoret deri në mjerim, me lavde, mashtrime, e premtime boshe. Nuk është e paqëllimshme, që rubrikat e kulturës sakatosen me promovime librash gjithfarë. Në Kosovë shprehet Rexhep Hoxha, ka protesta qesharake, dhe patriotizëm mashtrues. Mirëpo, Kosova herët a vonë do ta merr veten, dhe do të ngritet guximshëm, kundër të gjitha llojeve të poshtrimit, dhe të tragjizmit që i bëhen Kosovës. E ardhmja është e pandalshme. Atë s’mund ta ndalin as rëniet historike, dhe as rëniet shoqërore, shprehet klasiku i letërsisë sonë, Rexhep Hoxha.

Në një vend të vogël si Kosova, ku natyra sajoi një bukuri, dhe pasuri të veçantë, në Gjakovën e Dardanisë së lashtë, u lind poeti, kritiku, dhe eseisti, Rexhep Hoxha, autor i 40 veprave letrare. Biri i Gjakovës, dhe i Kosovës intelektuale. Shkrimtari Rexhep Hoxha, edhe në moshën e tij tani 85 vjeçare, nuk tërhiqet nga betejat, për një shoqëri të lirë, për një art të lirë, për një Kosovë me punë, dhe të lumtur.

Nuk jam johistorik. Jam i mbujtur me idealet më të përzemërta të Rilindjes Kombëtare. Mesazhi i Rilindjes kombëtare rri në gjithë shpirtin dhe qenien time. Rruste, Jam një çik Promethe, dhe

jam pak sa biblik. Me këtë dua të them se, jam autor i dy veprave të para letrare në Letërsinë Shqipe në Kosovë, të shekullit njëzet. Jam autor i librit të parë me poezi, “Gjethet e reja”, botuar në vitin 1953, dhe autor i romanit të parë për fëmijë, “Lugjet e verdha”, botuar në vitin 1959.

Rexhep Hoxha u lind në vitin 1929, në Gjakovë. Shkollën fillore dhe Normalen e kreu në vendlindje, ndërsa Fakultetin Filozofik, Gjuhë dhe Letërsi Shqipe në Beograd. Rexhep Hoxha është shkrimtari dhe poeti më idhnak, më i guximshëm, dhe me kulturë të theksuar, për ta çliruar prototipin e ndërgjegjes në letërsi.

Ky krijues i 40-të veprave letrare për asnjë çast të jetës së tij, nuk është më pak se Naim, më pak se Deradë, më pak se Kosovë. E them këtë se Rexhep Hoxha mbetet prijës i një populli të tërë, në poezi, kritikë, dhe në fjalën e tij kryengritëse. Ai mban guximshëm fenerin për një krijimtari ndryshe, jo të përvajshme e moralisht të ndotur, dhe të rënë. Në mesin e shumë poezive të Rexhep Hoxhës, është edhe poezia e tij, “Gjuha Shqipe” e botuar dhe e ribotuar me dhjetëra herë, në Libra e leximit, në të gjitha shkollat e ciklit të ultë dhe të mesëm, në Kosovë e më gjerë.

Rexhep Hoxha në jetën e tij (tash 85 vjeçare) është në betejë me disa detyra me veten e tij; Një, të mos heshtë para grupeve dhe klaneve, që sakatosin letërsinë. Dy, të ballafaqohet dhëmbë për dhëmbë me heshtakët dhe të patalentët. Tre, gjuha dhe fjala

të mbeten të parat. Pa këtë vizion, pa këtë forcë, shprehet shkrimtari Rexhep Hoxha, nuk do i jepnim formë të ardhmes sonë. Ky trefish hero i guximshëm i Rexhep Hoxhës, nuk është i panjohur dhe i papranuar në Kosovë e më gjerë. Kritika e singertë dhe heroike e shkrimtarit Rexhep Hoxha, është për t'u vlerësuar. Në librin "Fjala e lirë", ai s'kërkon përsosmërinë e moralit tek krijuesi, por procesin e arritjes në kulturë, angazhimin për një kulturim poetik. Shumë shkrimtarë të Kosovës, karshi Rexhep Hoxhës, këtij burri të përkushtuar të artit dhe të fjalës, dukeshin s'i femra në faj, (në një kohë) që s'dinin çka të bënin me veten e nënshtruar. Rexhep Hoxha, ky shkrimtar rebel kundër shkrimtarëve udbash, dhe të pamoralshëm, e meriton shembëlltyrën e heroit të mirëfilltë të penës.

Rexhep Hoxha nuk pranoi çmimin "Azem Shkreli". Duke e njohur mirë Azem Shkrelin, (ish nxënësin e tij) Rexhep Hoxha me rastin e refuzimit të çmimit "Azem Shkreli" shprehet; "Shpirti, nderi, dhe karakteri im nuk e pranojnë çmimin me emrin e tij. Ore, me shkrimtarin merr frymë kombi. Ai për asgjë nuk shitet e as nuk blihet".

Fytyra burrërore e Rexhep Hoxhës, i ngjan Qabratit, Pashtrikut, Karadakut dhe Lypotenit. Ky shpirt poliedrik i kulturës sonë, është Molibdeni pellazgo-iliro-shqiptarar. Rezet e të cilit, janë dritë, ajër, gjithësi. Shkrimtari Rexhep Hoxha, përfaqëson yndyrën e dheut dhe të tokës pranverore të

Kosovës. Në librin, “Me sy kah Parnasi”, Rexhep Hoxha shkruan;

*As vetë s’ë dij pse kot rrugëvet po sillem
Pa kurrfarë qëllimi – pa drejtim askund!
Nër rrugë t’qytetit m’duket se po hidhem
Sikurse Kolombi n’oqean t’pafund*

*Andërr apo zgjandërr jam? – e pyes vetvetin
Hap pas hapi e ha rrugën time të kot;
Nëpër sfera të nalta mendimet më tretin
Edhe m’duket sikur jam n’një tjetër botë*

*Nësa do gjethe po luejshin valle në trotuar
Ofshe! Një djalosh u gjuejt nën limuzinë
Me turr vrapuen njerëzit t’shikojnë sa më parë
Se si puthet Njeriu n’tokë me tragjedinë.*

Rexhep Hoxha, ky njeri zëplotë i fjalës së shkruar, autor i 40 veprave letrare, brenda ka një Kosovë dhe Shqipëri epiko-lirike. Çdo varg në poezinë e Rexhep Hoxhës, është gjak prej shpirti. Nuk ka një të parë në Kosovë, që është përfaqësuar në librat e leximit dhe në literaturë për edukimin e brezit të ri në Kosovë, Maqedoni, dhe Mal të Zi, sa shkrimtari, Rexhep Hoxha.

Harrimi është i rëndë për çaste të parëndësishme, e lëre më, të harrohet historia,

gjuha, shkrimi. Harrimi është vdekje e dijes, thotë një fjalë e urtë shqipe. Prandaj, krijimi, është lëvizja përpara, borxhi ndaj jetës që po jetojmë, dhe ndaj të ardhmes.

Në të gjitha betejat për artin, kulturën, dhe letërsinë, Rexhep Hoxha nuk ishte vetëm, ai me vete kishte rininë, dhe të vetët e tij “rebel”. Librat e tij: “Shqipori”, “Fjala e lirë”, “Me sy kah Parnasi”, “Vargu idhnak”, “Urithi i verbër i Ezopit”, “Moral pa moral”, “Në krahët e këngës”, “Shpata e Aliut dhe Gjuha e Sadiut”, dhe me dhjetra vepra të tjera letrare, shkrimtarin , Rexhep Hoxha, për asnjë çast nuk e lënë të kotet.

Fjala e lirë në kohën time, rrëfen shkrimtari Rexhep hoxha, ishte e plagosur rëndë nga censura dhe censorët. Në shtyp, në mjetet e informimit, dhe në disa intitucione kulture, censor ishin shqiptarët, mjerisht, disa ishin edhe shkrimtar. Fjala shqipe ishte pak shqipe, sepse , ishte e censuruar aq shumë nga serbishtja, dhe botimet, pjesa dërmuese e tyre ishin përkthime.

TOKË TRËNDAFILASH

I

Toka ime diellore,

që rritem me ty

e je aq e madhe për mua;

*mal me thesare,
fushë grurore —
t'i di ëndrrat tua.*

II

*Çdo fshehtësi
unë ta njoh —
dhe Yllin tënd
që të çon n'ardhmëri
unë ta shoh;
dhe dritën tënde
që kaplon hapësirën
unë ta di —
Zemër bujare,
Tokë me burrëri.*

III

*E zgjuar je në mua,
poezi e adhuruar,
poezi vargjesh të dëlira —
qiell i stolisur
plot xhevahira.
Tokë trëndafilash
për gjithë çka ke
në zemrën tënde jetike,
në shpirtin tënd të kulluar,
të përqafoj si fëmijë —
tokë e bekuar,*

Kosovë heroike.

“Qëllimi i shkrimtarit Rexhep Hoxha me vjershat e përmbledhjes “Picimuli”, nuk është vetëm t’i argëtojë fëmijët e vegjël por gjithashtu edhe t’i edukojë ata që të rriten të shëndoshë në mendje dhe në trup”, tregoi i biri i shkrimtarit, Shpend Hoxha

Përsëri u rikthye libri më i dashur për fëmijë “Picimuli”. Shpend Hoxha i biri i shkrimtarit Rexhep Hoxha ka vendosur që ta ribotojë librin “Picimuli”. Ky ribotim po bëhet pas 60 viteve nga koha kur është bërë botimi i parë në vitin 1956. Vjershat e këtij ribotimi nuk janë të ndara në cikle, por ashtu të përmbledhura nga përmbledhjet e librave të botuara nga Rilindja. Vjershat si, Picimuli, Oxhakfshisi, Postieri, Tapshin.. tapshin, Nënë, o nënë, Deshti lepuroshi, Qupa qupa nana, dhe të tjera janë recituar me ëndje nga gjenerata të tëra, si dhe shumë nga ato janë kompozuar nga kompozitorë tanë të njohur për fëmijë. Është pothuajse e pamundur që të mos na kujtohet Picimuli, djali i cili mësonte shumë, ai ishte gjithmonë i përgatitur për mësim, por shokët gjithmonë i dilnin në rrugë dhe e fyenin e madje ja vunë emrin picimul. Fjalë me të cilën jemi rritur të gjithë e madje fjala picimul edhe sot përdoret shumë nga të gjithë fëmijët, duke dashur kështu të tallen me shokët e shoqet.

“Qëllimi i shkrimtarit Rexhep Hoxha me vjershat e përmbledhjes “Picimuli”, nuk është vetëm t’i argëtojë fëmijët e vegjël por gjithashtu edhe t’i edukojë ata që të rriten të shëndoshë në mendje dhe në trup”, tregoi për KultPlus i biri i shkrimtarit, Shpend Hoxha.

Përmbledhja me vjersha për fëmijë e shkrimtarit Rexhep Hoxha, “Picimuli”, u botua për herë të parë në vitin 1956, nga Ndërmarrja e atëhershme Botuese, Rilindja, Prishtinë, dhe u ribotua disa herë nga po kjo Ndërmarrje shumë serioze Botuese, nën përkujdesjen e shkrimtarit të mirënjohur Rifat Kukaj dhe të profesorit të nderuar Mehmet Gjevori. Para se vjershat të botoheshin për herë të parë para gjashtëdhjetë viteve dhe të mbledhura në një përmbledhje të vetme, ato u botuan në Gazetën e Pionierëve të asaj kohe, në revistën, Fjala, si dhe në faqen për fëmijë të Rilindjes. Që atëherë u ribotua shumë herë nga individë të caktuar, jo seriozë, që në një farë forme i dëmtuan vjershat e Picimulit sikurse edhe të shumë librave të tjerë jo vetëm të shkrimtarit Rexhep Hoxha.

VLERAT E LIBRIT “SEMANTIKA E BREGUT TJETËR” TË KADRUSH RADOGOSHIT

Libri “Semantika e bregut tjetër” është libër eseistiko-shkencor me një tematikë relativisht heterogjene. Librin, Mr.sci.Kadrush Radogoshi e botoi sivjet në Lidhjen e Shkrimtarëve të Kosovës.

Ky libër krijon një realitet të ri në eseistikën tonë. Është një dëshmi e punës drejtë sforcimit të diskursit letrararo-shkencor, që i sillen atij vërdallë në duhitë e jetës prej një studiuesi të mirëfilltë, që ishte dhe është gjithmonë më kohë dhe në kohë studiues.

Është kjo intenca estetike e intelektualit, të cilit shpirtat e vegjël e mediokër e herë herë edhe gjysmë analfabetë ia kanë zili, ngase ky kishte dhe ka rrugën e tij të veçantë prej krijuesi, studiuesi dhe artisti.

Kadrushi interpretimin dhe vlerësimin e kryepersonazheve letrare e bëri në mënyrë shkencore: Adem Demaçi, Jusuf Gërvalla, Hajdar Salihu, Tahir Desku, Iljaz Prokshi, e dhjeta shkrimtarë të tjerë.

Kadrushi trajtoi një nga temat më specifike të artit, vetë qenësinë e artit, apo “qenien letrare”- siç do të thoshte studiuesi i madh francez i letërsisë, Zherar Zhenet! Radogoshi e ngriti „bregun tjetër brenda nesh “ në piedestalin e perlave më të mira të artit dhe për artin, në rrafsh universal letrar, duke u marr si tekst bazë edhe për shumë interpretime të fenomenit të artit.

Prej faqes së parë të librit dhe punimit “Ahmet Korenica në mes të harresës dhe semantikës Homerike” (faqe, 11-48), lexuesi ndesh një thyerje të zakonshmërisë së interpretimit, vlerësimit, shtrimit dhe argumentimit të tezave. Domethënë, teksti interpretues nuk ndërtohet sipas një tradite diskurseve stereotipe, të ndonjë skematizmi, i cili shpeshherë shndërrohet në Shtrat të Prokrustit për veprën letrare.

Eseisti, studiuesi dhe shkrimtari Kadrush Radogoshi bashkëdyzon stile e metoda, bagazhin e tij teoriko-letrar, historiko-letrar, gjuhësor, filozofik, psikologjik, antropologjik e gërsheton me imagjinatën dhe kreacionin. Ky model, ky diskurs i bie në sy lexuesit posa ta ketë lexuar studimin shterues “Ahmet Koronica në mes të harresës dhe semantikës homerike”. Bile, mund të themi, se edhe

mendimet perla të vëna në pozicionin e epigrafeve në fillim të këtij punimi dhe të cikleve tjera të këtij libri na e sugjerojnë një gjë të tillë.

Gjithçka që thuhet për figurën e madhe të historisë sonë Ahmet Koronica është rezultat i përpjekjeve serioze të autorit për ta ndriçuar figurën historike nga të gjitha aspektet brenda kontekstit të ngjarjeve të mëdha historike duke u bazuar në dokumentin historik dhe në faktin artistik, i cili nuk është në përputhje (kuptohet në aspektin sasior) me përmasat e mëdha të figurës historike. Autori stigmatizon harresën tonë proverbiale, troket me forcën e çekanit moral e intelektual në ndërgjegjen tonë të përgjumur, e cila ka qenë njëra nga shkaqet kryesore pse na është përsëritur historia dhe tragjika që sjellë ajo.

Shkrimi i Radogoshit “Simbolika e mbijetesës dhe obduksioni i tiranisë, karakterizohet nga stil metaforik i rrëfimit, në të cilin reflekset dhe imagjinacioni autorial, ecin paralelisht, për të përplotësuar intencën e afishuar në titull; portretizimin e shkrimtarëve tanë më të mirë që ishin torturuar nga regjimi sllav (Adem Demaçi, Fazli Grajçevci, Rexhep Elmazi, Jusuf Gërvalla etj), në mënyrë shkencore analizon “Fatin e lulëve” të Kadri Rexhës, si dhe romanin modern “Rrotull” të Jusuf Gërvallës etj.

Kadrush Radogoshi përmes këtij libri ngrit në pedestalin e lartë Kauzën kombëtare dhe të Artit letrar gjatë interpretimit kreativ të librit

“Baladë për kthimin e nizamëve” (2005) të shkrimtarit tonë të mirënjohur Hajdar Salihu në esenë me titull “Konsolidimi i një poetike autoriale”(faqe, 63-70).

Madje sekuenca të tëra narrative që zhvillohen në tekstin “Roman epistolar, i personazhit, autobiografik apo enciklopedi e shpirtit” (faqe 70-80), ecin në përmbushje të kësaj logjike letrare. Janë këto efektet e kauzës që bëjnë personazhet e pathyeshme autobiografike, të cilat shpalosin enciklopedinë e shpirtit në mënyrën epistolare të shkrimit të romanit. Është fjala për romanin e Adem Demaçit “Dashuria kuantike e Filanit” (Buzuku 2008).

Në botën e Radogoshit është ndrydhur pasioni për të bukurën dhe lirinë e pakufishme dhe artikullohet nëpërmjet interelacioneve dhe diskurseve, që konstruktojnë tipin e prozës, që ne, e cilësojmë si roman të edukimit estetik (Kronotopi i burgut në romanin “Hetimet”, Suedi, 2000) të Shefki Osekut. Këtë dimension karakteristik letrar, por edhe narratologjik e përplotëson kuadri i rrëfimit që e zhvillon Radogoshi përmes mekanizmave funksional në procedimin letrar. Ndaj protagonistin e romanit, të Shefki Osekut, Arbën Thaçi, e përshkon një dimension i natyrshëm psikologjiko-antinomik.

Në këtë studim eseistik Kadrush Radogoshi vetëm kthehet në respektin e performansës së tij, që rrjedh nga rebelimi personal dhe i pavarur, që

kërkon liri të pakufishme në atdheun e robëruar. Dhe këtë e gjen vetëm në botën e artit, ku noton shpirti i tij i pasionuar. Për të sforcuar këtë diskurs, autorin e shkrin flaka e diellit më “Estetika e lirisë” (faqe 93-100) për librin e “përjetësisë” apo të “Identitetit artistik” (2005) të prof. Dr. Shyqri Galicës.

Kjo shenjë letrare e tij, shifet në shkrimin „Një vepër e rëndësishme epistolografike” (faqe, 101-106) koïncidon me dëshirën e pakufishme për liri të mendjes, pa kufizime të një libri të veçantë në epistulat e librit të Rasim Selmanajt më titull “Peizazhi i ëndrrës” (2005).

Kritika letrare librin “Semantika e bregut tjetër”, e ka cilësuar edhe si prozë empirike, e formësimit jetësor e artistik, të semantikës së një simboli që është vet “Lumi”(faqe 111-123) shkrim mjaft domethënës me të cilin autori ka marrë pjesë në Festivalin Ballkanik të Eseistëve në Strugë (2007). Studiuesi Kadrush Radogoshi është një Franc Kafkë-shqiptar, i cili në eseistikën moderne karakterizohet më stilin e tij (specifik) eseistiko-letrar, më një tekstualitet dinamik të realizuar në shkallën më të lartë të formësimit, larushisë stilistike, narratologjike dhe estetikës së veçantë të tij.

Nga kjo pikëpamje autori bëri thyerje estetike në shkrimin e tij “Lament për poetin Maliq Lila” (faqe 125-137), në të cilin janë gërshëtuat mjeshtërisht erudicioni dhe kreacioni.

Që këndeje shkrimet e tij janë vlerësuar si të veçanta për shumë arsye, në kulturën letrare shqiptare (Poeti Tahir Desku,i veçantë me jetën dhe veprën” (faqe,138-141).

Autori Kadrush Radogoshi në procesin e krijimit letraro-eseistik , synoi një filozofi të re në të shkruarit duke vënë theksin mbi teknikën semantike të paraqitjes, që shkon drejtë një gjuhe të figurshme, me përshkrime dhe krahasime të gjetura letrare, që kurdoherë korrespondojnë thellë me dimensionin psikologjik të personazhit hero, dhe korrelacionet intertekstuale që ruan teksti me krijimet e mëparshme letrare si pjesë e reminishencës letrare. Në fakt, sajaset intertekstuale përbëjnë një segment me rëndësi në konstruktimin eseistik në fjalë, nga fakti se autori është jo vetëm letrar por edhe dijetar i pasionuar i letërsisë së përbotshme...

Radogoshit i pëlqen depërtimi në psikologjinë e personazhit, prej ku zhvillohet narracioni. Kësopare, formëson personazhin letrar edhe si hero të narracionit, i cili ndërlihd marrëdhëniet mes narratorit dhe narracionit.

Kadrush Radogoshi pa dyshim mbetet një ndër autorët më të mëdhenj të shekullit të 21-të në Arbëri. I karakterizuar si shpirt antikonformist, K. Radogoshi ndërtoi portretin e heroit letrar, në rrugët e sflitjes së brendshme, drejtë kërkimit të sublimes së bashkëdyzuar me të bukurën dhe të

vërtetën, koncepcione këto që formësojnë trajtat e stilit të veçantë...

Janë këto shenja të rrugëtimeve autoriale, drejtë synimeve dhe gjetjeve sa më të thella të mistereve të artit, realizuar përmes koloritit të pasur poetik, me narracion dinamik e semantikë ambigüe, ku dramaciteti i gjuhës letrare përplotëson koncepcionet ideomatike. Radogoshi funksionalizon figura kryetipare, të cilat sublimojnë në shkallë të lakmueshme parakonceptimet estetike të imazheve letrare, përmes sekuencave narrative që ndërlidhën me krijime të njohura letrare, antike e biblike. Mbase edhe krijime të ndryshme poetike, me të cilat interkomunikon teksti letrar në gjitha nivelet e organizmit.

Në letërsinë tonë, studimi eseistik “Semantika e bregut tjetër” mbetet afreska më e arrirë në interpretimin e artit, përmes artit, zhanrit eseistik.

Nisur nga ky mendim, me të drejtë ky tekst eseistik e shkencor i Kadrush Radogoshit mund të cilësohet studim i edukimit estetik, sepse gjithçka ndodh, ngjarjet dhe situatat narrative si elemente funksionalizohen, dhe ecin në funksion të kësaj intence letrare, shkencore për të triumfuar fuqia e artit, efektet e të cilit reflektohen edhe brenda personazheve.

Në këtë dimension, studimi i Kadrush Radogoshit mbetet si studim ashtu sikur „arti

poetik” i Horacit, tekst ku teoritizohen shumë çështje që lidhen me artin, shtrohen mendime të rëndësishme për marrëdhëniet në mes të artit dhe jetës e historisë, gjenden përsiatje lidhur me fenomenin e qenies letrare, dimensionit estetik të shkrimit.

Radogoshi këto sekuenca i konstrukton me një narracion dinamik, ku mbërthehet në dilema dramatike. Për të sforcuar diskursin letrar, autori i jep studimit të tij dimensione polisemantike, shpërfaqja e të cilit zhvillohet përmes relacioneve që ndërton teksti me tekstet pararendëse, që shfaqën në intencën letrare, çdo tekst është intertekst (Ronand Barti). Këtë teori letrare e sforcon Radogoshi edhe kur interkomunikon lidhur me perceptimet metafikzionale.

Inkuadrimi i diskursit antik dhe religjioz e biblik shifët në epopenë e Prekazit më heroikën dhe tragjikën e saj “Hamëz Jashari dhe vallja e përjetësisë” (faqe: 169-174), bëhet me pikësynimin ideor; në drejtim të pikasjes së gjithanshme të karakterit të portretit të Hamëz Jasharit, në dramat shpirtërore, të Oso Kukës, Mic Sokolit, apo legjendarit Adem Jashari.

Në këtë kontekst, autori arrin të realizojë me mjeshtëri narrative, plasaritjet e njëpasnjëshme në qenien e personazhit letrar.

HIJA QË I MORI JETËN PRENK JAKOVËS

Prenk Jakova u lind më 27 qershor të vitit 1917 dhe vdiq tragjikisht më 16 shtator të vitit 1969 ishte një Kompozitor shqiptar.

Kompozitor i shquar dhe themeluesi i gjinisë së operas kombëtare shqiptare, me dy veprat e tij "Gjergj Kastrioti-Skënderbeu" dhe "Mrika". Kjo e fundit ishte opera e parë në historinë e artit muzikor shqiptar, të cilën Prenk Jakova e shkroi në bashkëpunim me libretistin Llazar Siliqi dhe regjisorin e njohur shkodran Andrea Skanjeti, e që u vu në skenën e teatrit "Migjeni" të Shkodrës.

Opera e dytë e Prenk Jakovës "Gjergj Kastrioti-Skënderbeu" u prit shumë mirë nga

kolegët e dashamirësit e artit, që në shfaqjen e tij të parë në Tiranë, por kritika zyrtare mediokre me qëllime keqdashëse e tundoi mjaft kompozitorin, i cili u detyrua të ripunojë disa pjesë. Gjithsesi vepra "Gjergj Kastrioti-Skënderbeu" ishte shumë më solide se "Mrika" e cila vuante fatkeqësinë e subjektit dhe tematikës së artit skematik, ku duhet të frynte patjetër era revolucionare e kohës së absurditetit.

Prenk Jakova ishte një kompozitor që shkroi me sukses romanca, kantata dhe këngë. Këngët e tij "Syrin tek qershia" dhe "Margjelo" janë shumë të njohura dhe për shkak të popullaritetit që gëzojnë shumë kush i identifikon si këngë popullore shkodrane.

Prenk Jakova u lind në vitin 1917 në familjen e patriotit të njohur shkodran Kol Ded Jakova, i cili ka qenë ndër organizatorët e mbrojtjes së kufijve kombëtarë nga agresioni jugosllav në Luftën e Koplikut, në vitin 1920.

Që në moshë të re, Prenka mori pjesë në jetën artistike muzikore të qytetit. Këtu ai bëri shkollën e parë të artit. Doli mësues dhe shkoi të japë mësim në shkollat e fshatrave të Shkodrës dhe të Mirditës por nga të shkruarit e veprave muzikore nuk u nda asnjëherë.

Ndërkohë i vëllai i Prenkës që ishte në moshë të re, gjatë Luftës së Dytë Botërore, mori pjesë në lëvizjen shqiptare nacionaliste, dhe me

ardhjen në pushtet të komunistëve u detyrua të merrte malet. Për shkak të vëllait, i cili kërkohet, komunistët arrestojnë Prenk Jakovën dhe e mbajnë disa kohë burgjeve. Ndërsa Prenka, që nuk kishte ushtruar kurrfarë veprimtarie veç detyrës së tij si mësues, lirohet shpejt nga burgu, fati i të vëllait do të ishte tepër tragjik. Kapet nga komunistët dhe pushkatohet pa mëshirë.

Prenk Jakova ishte një artist i madh, që megjithë tragjedinë, dhe dhembjen që kishte, arriti të mbijetonte dhe të shkruante duke iu imponuar regjimit monist me forcën e gjenisë së tij.

Megjithë karrierën e tij të suksesshme artistike, për të cilën fitoi respekt e admirim nga artdashësit shkodranë, fundi i Prenkës do të ishte disi i ngjashëm me atë të vëllait të ekzekutuar, sepse duke mos e duruar dot mjedisin përreth tij, duke e parë vehten në një gjendje pesimizmi të pashpresë, ai zgjodhi rrugën e vetvrasjes, pikërisht në Shtëpinë e Kulturës në Shkodër, pikërisht në atë institucion ku ai kishte punuar e shkruar një jetë të tërë.

Prenk Jakova kishte dhe një vëlla tjetër Dedën, i cili ishte fotograf i respektuar në qytetin e Shkodrës.

Edhe pse kanë kaluar dekada nga koha kur kompozitori Prenk Jakova shkroi veprat e tij, ato vazhdojnë të admirohen, ndërsa autori i tyre konsiderohet në mënyrë të padyshimtë nga shtypi

dhe kritika e artit, si kompozitori gjenial shqiptar. Kjo natyrisht përbën një sadsifaksion të madh për qytetarët shkodranë në mes të cilëve, u lind, jetoi dhe shkroi mjeshtri i madh Prenk Jakova.

Simoni Broz:

Prek Jakova punoi si mesues edhe në fshatin, Berdice në vitet 1937-1938. Kaq i dhanun ishte mbas kanges sa, megjithatë në fshat, u mundue me u mesue kangen qytetare e folklorike, sa ish nxanesit e Tij tregojnë se si njani prej tyre, ia theu kitarren mbi krye, sepse nuk ia vinte veshin orës së kanges (muzikes)...

“Shih, sa bukur. I ka keshillue nxanesit me ardh me tesha kombetare dhe u bani këto fotografi me aparatën e vet. Gjithë nxansave ua dhuroi nga një fotografi t’ bame në vitin 1939 e unë e gjeta në vitin 2003 në familjen e një ish nxanesi të Prek Jakoves, kompozitorit të së parës operë shqiptare, “Mrika” me libret të poetit shkodran, Llazari Siliqi.”

Pas suksesit të madh që u arrit me vënien në skenë të operës së parë shqiptare "Mrika", gjatë një vizite që bëri në qytetin e Shkodrës Enver Hoxha, u takua me Prenkën dhe i tha atij se i kishte premtuar për të bërë dhe një operë tjetër për Skënderbeun. Një nga funksionarët e lartë të qytetit të Shkodrës, i cili ka qenë prezentë në atë bisedë të Prenkës me Enver Hoxhën, dëshmon: Pas atyre fjalëve të Enver Hoxhës, Prenka iu përgjigj: "Po mor shoku Enver, por puna e operës nuk është si bukët që i fut kur të

duash në furrë". Pas përgjigjes së Prenkës, Enver Hoxha filloi të qeshte dhe dha porosi që t'i plotësoheshin të gjitha kushtet Prenkës, me qëllim që ai të vinte në skenë operën "Skënderbeu", kujton ish funksionari i lartë lidhur me bisedën e Enver Hoxhës me Prenkë Jakovën. Pas atij takimi, Prenka iu vu punës duke punuar nga mëngjesi deri në orët e vona të natës, për të realizuar atë që i kishte vënë si detyrë Enver Hoxha.

Ai e shkroi të gjithë muzikën e operas "Skënderbeu" dhe për disa muaj me radhë u muar vetëm me ndarjen e muzikës turke nga ajo arabe, gjë e cila deri në atë kohë konfondohej nga shumë kompozitorë. Kur e përfundoi muzikën e saj dhe e solli për miratim në Tiranë, Prenkës i nxorën shumë pengesa dhe ata që ishin ngarkuar për shikimin e saj, i kërkonin të shkurtonte disa pjesë që sipas tyre stononin. Prenka refuzonte në mënyrë kategorike për ta bërë atë gjë dhe i vetmi që i doli në mbrojtje ishte Fadil Paçrami, i cili në atë kohë kishte dalë hapur kundër metodave të vjetra e konservatorizmit.

Ndonëse opera "Skënderbeu" u shfaq dhe pati sukses të madh, e Prenka pati përgëzime edhe nga Enver Hoxha, peripecitë për realizimin e saj lanë gjurmë të thella në gjendjen shpirtërore të Prenkës. Kjo gjë ndodhte në një kohë, kur Prenka kishte nënën e tij të paralizuar në shtëpi, gjë e cila ia rëndoi së tepërmi gjendjen e tij nervore. Nisur nga këto strese që iu paraqitën, më 16 shtator të

vitit 1969, kompozitori i famshëm Prenk Jakova i dha fund jetës së tij në mënyrë tragjike, duke u hedhur nga kati i dytë i Shtëpisë së Kulturës. Në varrimin e tij mori pjesë i gjithë populli i Shkodrës, kurse nga Tirana u dërgua vetëm Sekretari i Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve.

I vetmi favor që iu bë atij nga shteti komunist ditën e varrimit, ishte dhënia e lejes që ai të varrosej nën tingujt e bandës muzikore të qytetit, të cilën ai e kishte shkruar vetë katër dekada më parë. Veprimtaria muzikore që la Prenk Jakova është shumë e pasur e konsiston në dhjetëra vepra vokale, këngë korale të përpunuara, pjesë orkestrale e korale, pjesë për bandë, muzikë filmash e deri tek operetat e operat. Nisur nga virtuozyteti i tij dhe veprat e larmishme muzikore, Prenk Jakova konsiderohet si një nga kolosët më të mëdhenj të muzikës shqiptare për të gjitha kohërat. Në arkivat britanike mbahet një model i vetëm i shënimeve që plotësojnë shfaqjen e parë të operës “Mrika” të kompozitorit shqiptar, Prenk Jakova. Mbi këto shënime shënohet fillimi i këtij muaji të fundvitit, më saktë 1 dhjetori i vitit 1958, kur u shfaq kjo operë me libret të shkrimtarit Llazar Siliqi.

Në arkivat britanike shënohet se në vitin 1936, Prenk Jakova “Artist i Popullit”, kishte organizuar në Shkodër një bandë të vogël muzikore me 36 fëmijë të vegjël. Midis këtyre fëmijëve, më pas mësohet se dolën figura të mëdha shqiptare si

Çesk Zadeja, Tish Daija, Tonin Rota, Tonin Harapi, Zef Gruda etj.

Gjithashtu në arkivat britanike mbahet një model i vetëm i shënimeve që plotësojnë shfaqjen e parë të operës “Mrika” të kompozitorit shqiptar, Prenk Jakova. Mbi këto shënime shënohet fillimi i këtij muaji të fundvitit, më saktë 1 dhjetori i vitit 1958, kur u shfaq kjo operë me libret të shkrimtarit Llazar Siliqi.

“Mrika” opera e parë në historinë e artit muzikor shqiptar, të cilën Prenk Jakova e shkroi në bashkëpunim me libretistin Llazar Siliqi dhe regjisorin e njohur shkodran Andrea Skanjeti, u vu në skenën e teatrit “Migjeni” të Shkodrës, kështu për këtë arsye dhe në vitin 1983, ishin nxënësit e shkollës së mesme artistike që mbante emrin e kompozitorit, të rivinin në skenë aktin e parë të saj më 1 dhjetor 1983.

Ky akt më së shumti, dhe më shumë nga arsyet e tjera shënon një fakt të papërmendur më parë, tek i cili shihen disa dyshime nga Byroja Politike e asaj kohe, lidhur me argumentin “duhet riparë”.

Fakti dhe fati i kompozitorit të shquar dhe themeluesit të gjinisë së operës kombëtare shqiptare, me dy veprat e tij “Gjergj Kastrioti-Skënderbeu” dhe “Mrika”, nuk përshkruhet në arkiva si u tejkalua, pos atij shënimi që ishte

shënuar pikërisht pas 25 vitesh që nga shfaqja e parë e operës “Mrika”.

Diku në këto shënime shkruhet se “Opera e dytë e Prenk Jakovës “Gjergj Kastrioti-Skënderbeu” u prit shumë mirë nga kolegët e dashamirësit e artit, që në shfaqjen e tij të parë në Tiranë, por kritika zyrtare mediokre me qëllime keqdashëse e tundoi mjaft kompozitorin, i cili u detyrua të ripunojë disa pjesë.

Gjithsesi vepra “Gjergj Kastrioti-Skënderbeu” ishte shumë më solide se “Mrika” e cila vuante fatkeqësinë e subjektit dhe tematikës së artit skematik, ku duhet të frynte patjetër era revolucionare e kohës së absurditetit.

EDHE QENI NUK KAFSHON NGANJËHERË E NUK ËSHTË NJERI

Ali Podrimja u lind më 28 Gusht, 1942 në Gjakovë, ku pati një fëmijëri të vështirë. Ali Podrimja është autor i më shumë se dhjetë vëllimeve me poezi dhe mbahet sot nga kritika si përfaqësuesi më tipik i poezisë së sotme shqiptare dhe si një poet me emër dhe në shkallë ndërkombëtare.

Stili poetik

Botën e vet poetike poeti e artikulon përmes një sistemi figurativ të konsoliduar (veçanërisht me simbolin dhe metaforën) dhe me një shkallë mjaft të lartë ndjeshmërie. Poezia e tij është epitomë e hermetizmit ku metaforat përbëhen nga disa nivele dhe nën-nivele kuptimore. Manifestimi i kësaj

forme poetike u bë i domosdoshëm për poetin, sepse i shërbeu si mburojë kundër sulmeve ndaj ish-pushtetit Serb në Kosovë. Pas pavarësisë së Kosovës, poezia e tij rifitojë lirizmin dhe ndenjen poetike, por pa mundur të dalin krejtësisht nga stili i ngjeshur tradicional.

Studjoi gjuhë dhe letërsi shqiptare në Universitetin e Prishtinës, ku dhe jetoi tërë jetën. Periudha vendimtare për formimin shpirtëror dhe intelektual të poetit janë vitet pesëdhjetë. Më 1957 botoi poezinë e parë në revistën "Jeta e Re".

Ishin vitet kur shqiptarët në Kosovë përjetonin njërin nga teroret me të egra të pushtuesit serb, kohën e aksionit famëkeq për mbledhjen e armëve dhe të shpërnguljeve më drámatike të përmasave tragjike për Kosovën dhe shqiptarët (rreth treqindmijë të shpërngulur dhunshëm në Turqi). Poeti rritej dhe piquej në këto kushte, në këtë atmosfere agonie, që e kishte mbërthyer Kosovën. Qyteti i Gjakovës, ku kishte lindur dhe shkollohej, qytet me traditë të pasur patriotike, ishte më i godituri nga kjo vërshimë policore e UDB-së serbe. Poeti i përfshirë në këtë përditshmëri ndjeu nevojë të rezistojë, të kundërvihet dhe ta stigmatizojë tërthorazi synimin e pushtuesit:

Qaj rrafshi im i dashur, qaj!

Diellin tënd verbuar e kanë tytat

E vatrat shkimbur deri më një...

Vargjet janë shkëputur nga poemthi lirik, "Hija e tokës", të cilin Ali Podrimja e shkruajti në vitin 1960, kur ishte gjimnazist. Një vit më pas, më 1961, Ali Podrimja botoi përmbledhjen e parë me vargje elegjiake Thirrje. Më pas vijnë përmbledhjet Shamijat e përshëndetjeve (1963), Dhimbë e bukur (1967), Sampo (1969), Torzo (1971) etj., deri në veprën e tij mjeshtërore Lum, lumi, (1982), që shënoi një kthesë në poezinë bashkëkohore kosovare.

Në vitet '80 e '90 ai do të vazhdojë të botojë libra poetikë si Zari, Buzëqeshje në kafaz etj., deri te dy librat në prozë: Burgu i hapur (1998) dhe Harakiri (1999).

Kur për një poet themi se nuk është konvencional, pra është modern, këtë duhet ta kuptojmë kështu: Ali Podrimja e çliron poezinë shqipe nga disa rregulla metrike, siç është: vargu i thurur, apo nga përmbajtjet si fryma apologjike, brohoritëse e poezisë së pasluftës etj. Por, ai vendos parime të tjera krijuese, siç është vargu i lirë, shqiptimi metaforik, gjuha e ironisë, efikase për të shprehur zona më të errëta apo më të fshehta të natyrës së njeriut.

Synimi i poetit për t'u fshehur përmes reflekseve ezopike dhe për t'i përcjellë ato, duke shmangur ndalesat e jashtme, e nxjerrin në plan të parë

mesazhin dhe në plan të dytë atë pjesë të vlerës artistike që arrihet përmes ritmit dhe euforisë. Me rëndësi është të kuptohet, nëse këto parime poetike të Ali Podrimjes, janë parime të një brezi dhe të një kohe dhe duhet të njihen si përvojë.

Pa to nuk mund të kuptohet dhe të zbulohet arti poetik nëpër kohë, sidomos për krijuesit e rinj, poetët e mëdhenj janë shkollë, nga e cila mund të mësojnë; janë përvojat, nga të cilat do të nisin ata të krijojnë parimet e tyre poetike. Poezia e Ali Podrimjes, e përkthyer në shumë gjuhë të huaja, është pranuar e vlerësuar pikërisht për arsye se në thesarin universal të vlerave, hyn bindshëm përmes koloritit të veçantë, përmes botës shpirtërore me individualitetin e vet të formuar, të ndryshëm nga të tjerët. Publikimin e parë e bëri në vitin 1957 në revistën letrare Jeta e Re kur ishte në gjimnaz.

Reathanat e vështira politike gjatë viteve '60 dhe ato familjare më pas, kanë lënë gjurmë të pashlyeshme në poezitë e tij. Vdekja e të birit, Lumit, rezultoi me veprën më të bukur të tij gjer më sot, Lum Lumi.

Poezija e tij ka bërë që poezia shqiptare në tërësi të respektohet në të gjithë trojet shqiptare, si dhe të përkthehet në shumë gjuhë të huaja. Vargu i Podrimjës karakterizohet nga thjeshtësia, rima e padukshme, dhe simbolet e papritura.

Podrimja është gjetur i vdekur në Francë disa ditë më parë ku po qëndronte në Francë në kuadër të festivalit të poezisë "Voix de la Méditerranée" në qytetin e Lodève. I kishte humbur kontaktet me zyrtarët dhe kolegët e festivalit që nga 17 korriku në mbrëmje, ndërsa me familjarët dhe kolegët në Prishtinë, kishte kontaktuar për herë të fundit me 18 korrik në mëngjes..

1.

Erdhi furishëm dhe u fut në jetën e shqiptarëve si meteor. Rrëmuqshëm, së bashku me një brez të talentuar e të guximshëm, nisi në fillim të viteve '60 një epokë të re, të paparë më herët, moderne. Erdhi të bënte një jetë tjetër, një art tjetër, një civilizim tjetër fare në një tokë të lënë prapa të tjerëve. Erdhi me një filozofi të çuditshme jetësore, me një synim - të jesh i pari, në maje. Edhe kur hapej tërësisht me fjalën e tij, i drejtpërdrejtë dhe kish nevojë të prekte tokën po edhe kur mbyllej, se kish nevojë të prekte qiellin duke prodhuar megjullën semantike si shumësi kuptimore, ai nuk shterej asnjëherë. Poet me një talent të rrallë, i paparashikueshëm e gjithmonë befasues, jokonvencional e çrëmdomtësues, Podrimja është shndërruar në një klasik të gjallë të poezisë shqipe duke u bërë emri më i njohur, më i përkthyer dhe personaliteti më i shquar që

përfaqësonte kulturën shqiptare në botë. Shqiptarët kishin gjetur shkrimtarin e vet, i cili për disa decenie diti të artikulonte ambiciet e tyre çlirimtare në një mënyrë që vetëm ai dinte t'i kuptonte e t'i shumëfishonte, kurse të tjerët kishin gjetur te Ali Podrimja poetin që befasonte në një mënyrë origjinale dhe që shpërndante në botë një mesazh humanizmi të paparë nga një zonë tektonike urrejtjesh e katastrofash njerëzore.

2.

Poeti Ali Podrimja ka ndërtuar një figurë në një varg monumental këtu e 40 vjet më parë, Kosova është gjaku im që nuk falet! Është simboli i emblematizuar i fazës së parë të shkrimit e që do të ketë më vonë rol të rëndësishëm në interpretimin e tërë opusit letrar të këtij poeti, i cili insiston prej fillimit që kjo të jetë një heraldikë kryesore e këtij vendi.

Kjo figurë e ndërtuar si përngjasim i hapur mbi një strukturë arketipore që ka parasysh një trashëgimi dhe një besim të njohur dhe të çmuar, është një pozicionim apodiktik me insistim të ndërthurjes së ligjëratës me argumentim bindës e që nuk lë hapësirë për luhatje. Kosova e vënë pranë një përngjasimi të hapur me gjakun që s'falet, është një ngritje retorike që të kujton ndërtime të hershme zmadhuese me insistim bindës.

Ky varg më vonë do të bëhet një topos shumë i fuqishëm në jetën kulturore dhe shoqërore

të Kosovës. Figura do të gjejë edhe lidhje të shumta shtesë, me referenca të qarta në jetën shoqërore të Kosovës që do të shkojnë deri në denotime precize të identifikimit të masave në kohë dridhjes të ashpra për tërë popullin. Unë nuk di ndonjë varg tjetër kaq monumental të ndonjë shkrimtari shqiptar që ka arritur të bëjë identifikim aq të fuqishëm të strukturës figurative të folësit me pritjen spektakulare të marrësve dhe për një kohë aq të gjatë. Aq më tepër, mund të thuhet se ky është nga vargjet që është ridimensionuar e risistematizuar me qindra herë për këto 40 vjet e që shpreh fuqinë e artit për të marrë dimensione shtesë në kontekste të ndryshme.

Vargu Kosova është gjaku im që nuk falet do të jetë çelës për interpretimin e zhvillimit të mëvonshëm të këtij autori dhe pranimi me të njëjtin intensitet nga lexuesi për një kohë kaq të gjatë.

Me këtë varg poeti ka lidhur që në fillim një kontratë të besueshme me lexuesin e që do të funksionojë si marrëveshje e fshehtë edhe atëherë kur autori do të ekonomizojë tej mase gjuhën, edhe atëherë kur do të vështirësojë tepër natyrën komunikuese të gjuhës dhe do ta reduktojë deri në ekstrem ngarkesën informative të mesazhit në favor të nëntekstit.

Ky është vargu emblemë, të cilin e njohin fëmijët në shkolla dhe të cilin e kanë bërë çelës mësuesit për të depërtuar në poezinë e tij të

mëvonshme, e cila shumë herët ka lënë këtë retorikë dhe ka marrë rrugë që ka qenë e vështirë të ndiqet, mos e pamundur nga lexuesit e tij të fillimit.

Në vitet '70 Ali Podrimja ndërton një tip tjetër gjuhe dhe kështu një fazë tjetër në krijimtarinë e tij që mund të quhet fazë e ekonomizimit maksimal të shprehjes dhe e komunikativitetit të vështirësuar. Kjo është fazë e ngritjes cilësore të Ali Podrimjes. Autori lë një traditë shkrimi, bën shmangie të madhe stilistike dhe me shmangien e vet bën që të krijohet një shmangie e madhe në poezinë shqipe në përgjithësi. Është ndoshta kryesori që i ka dhënë guxim këtij tipi të gjuhës, që i ka dhënë frymë dhe që është shumë e çuditshme, i ka dhënë një fuqi jo të zakonshme identifikuese dhe receptuese në një mjedis jo shumë të përgatitur për të komunikuar me një strukturë të tillë gjuhe.

Nuk mund të shpjegohet lehtë si ka gjetur marrësin në hapësirën kulturore të Kosovës, të para 30 vjetësh kjo strukturë gjuhe dhe këto simbole kaq të largëta. Vetëm kontrata e lidhur në mes të autorit dhe lexuesit që në fillim të fillimit dhe e mbajtur fshehur për këto 40 vjet ka mundur ta shpëtojë situatën. Do thënë se poezia e Ali Podrimjes ka funksionuar gjatë tërë kohës, madje edhe atëherë kur ka qenë skajshmërisht e qethur nga shenjat lokale. Mund të jetë që nuk ka komunikuar me tërë përbërësit e vet dhe mund të

jetë që është kanalizuar ndonjëherë jofatlumnisht në mesazhe dhe lidhje referenciale të varfëruara e stereotipe, po për të komunikuar nuk ka pushuar asnjëherë.

Libri “Lum Lumi” (1982) dhe poezia që ky autor krijon gjatë viteve '80 janë një shmangie stilistike, si rezultat i kredos së tij krijuese për të sjellë vazhdimisht diçka të re në skenën letrare. Siç është e njohur, që shmangiet e suksesshme zakonisht shfaqen njëherë në nivel të gjuhës, Ali Podrimja lë strukturën e gjuhës së ekonomizimit të skajshëm të viteve '70 dhe imponon me drejtpërdrejtshmërinë e gjuhës kolokuiale që i afrohet më shumë gjuhës së komunikimit të automatizuar, por që nuk preket asnjëherë nga ajo dukuri e rrezikshme.

Me librin “Lum Lumi”, Ali Podrimja do të heqë dorë nga simbolet e kërkuara që rrezatojnë konotacione të largëta, si dhe nga fshehtësitë shumështresore të miteve dhe aktualizimi me sens i tyre. Këtu shfaqet një kthim introvert kah një dhimbje personale që godet unin e tij, djalin dhe familjen. Kjo ka larguar Podrimjen për një çast nga preokupimi i tij i njohur dhe nga shikimi i gjerë, të cilin e trazon vetëm një fat i madh i etnisë. Po edhe në këtë rast poeti është pritur fuqishëm nga marrësit pavarësisht se në kohën kur shfaqet libri priste mesazhe të qarta për fatin e kombit.

Me librin “Lum Lumi”, Podrimja ka treguar se është mjeshtër i shkëlqyeshëm i zhvendosjes dhe

alternimit të konteksteve nëpërmjet ndërtimit të hapësirave dhe nënhapësirave. “Lum Lumi” është shembulli më i mirë se si mbindërtohet një dhembje e thellë individuale në një brengë të madhe për grupin dhe më në fund për fatin e racës njerëzore.

Fund i gëzuar është libri, ku Podrimja zhdërvillen edhe më tej gjuhën kolokviale, por që thellon dukshëm ndërthurjen e ironisë në një përmbysje totale të koncepteve me një drejtpërdrejtshmëri mahnitëse të artikulimit. Shqiptime siç janë: fajtor është shqiptari, unë jam egërsirë, unë jam qen, shënojnë nivelin më të lartë të ironisë, me ç’gjë autori ka arritur të rrënojë e të përmbysë atavizma të ngarkuara gjatë, me dhunë e destruksion njerëzor. Vetëm me këtë përmbysje, me këtë kthim tejet të drejtpërdrejtë në veten e parë, autori ka mundur t’i shpëtojë rrezikut permanent që të zhytet në vorbullën e helmimit të gjuhës.

3.

Bal, Ti s’erdhe në këtë jetë të ndryshosh vdekjen, Ti erdhe në jetën tonë të ndryshosh jetën dhe kishe besim të madh se mund ta ndryshoje atë rrënjësisht edhe kur prekje gjëra që s’lëvizën dot nga dorë e njeriut. Dhe bëre një jetë majave duke vënë limite të larta për gjithë ata që do vinë pas teje në këtë truall. Njeriu vjen të bëjë një jetë dhe Ti krijove një botë, një botë krijuar nga gjeniu. I ke dhënë kuptim jetës së të tjerëve, e ke pasuruar me

gjenialitetin tënd të papërsëritshëm. Ti ishe besimtari i fundit nga të mëdhenjtë që besonin se me poezi mund të ndryshonin botën. Ti kishe besim të palëkundur ashtu si shumë të mëdhenj para teje. Prandaj Ti nuk bëje gjë tjetër, vetëm poezinë. Ti ishe vetëm poet se kishe besim se vetëm poezia mund të ndryshojë jetën. Jetoje si poet, silleshe si poet dhe mbylleshe nganjëherë si poet në misterin tënd dhe ne s'kuptonim gjë nga mjegulla jote gjeniale.

Ti, besimtari i madh e i palëkundur që besojë se mund të ndryshojë jetën, kurrë nuk ke provuar të ndryshosh vdekjen. Ashtu mospërfillës, ta zëmë, burri e bën diku vdekjen shkruan kritiku letrar prof. dr. Basri Qapriçi.

Ali Podrimja e çliron poezinë shqipe nga disa rregulla metrike, siç është: vargu i thurur, apo nga përmbajtjet si fryma apologjike, brohoritëse e poezisë së pasluftës etj. Por, ai vendos parime të tjera krijuese, siç është vargu i lirë, shqiptimi metaforik, gjuha e ironisë, efikase për të shprehur zona më të errëta apo më të fshehta të natyrës së njeriut. Synimi i poetit për t'u fshehur përmes refleksive ezopike dhe për t'i përcjellë ato, duke shmangur ndalesat e jashtme, e nxjerrin në plan të parë mesazhin dhe në plan të dytë atë pjesë të vlerës artistike që arrihet përmes ritmit dhe

euforisë. Me rëndësi është të kuptohet, nëse këto parime poetike të Ali Podrimjes, janë parime të një brezi dhe të një kohe dhe duhet të njihen si përvojë. Pa to nuk mund të kuptohet dhe të zbulohet arti poetik nëpër kohë, sidomos për krijuesit e rinj, poetët e mëdhenj janë shkollë, nga e cila mund të mësojnë; janë përvojat, nga të cilat do të nisin ata të krijojnë parimet e tyre poetike. Poezia e Ali Podrimjes, e përkthyer në shumë gjuhë të huaja, është pranuar e vlerësuar pikërisht për arsye se në thesarin universal të vlerave, hyn bindshëm përmes koloritit të veçantë, përmes botës shpirtërore me individualitetin e vet të formuar, të ndryshëm nga të tjerët.

GJUHA E MARTIN CAMAJ "NJË FUQI MAGJIKE"

Martin Kolë Camaj (1927-1992) ishte shkrimtar dhe albanolog shqiptar.

Martini u lind në Temal, Dushman të Dukagjinit më 21 korrik 1927 në vendin e quajtur Telumë-Klllogjena. I biri i Kolë Camës, njëherësh bari e bujk. Tereza, e ama ishte nga Prekali, lindi i pari ndër shtatë fëmijë. Datëlindja 1925 duket të jetë një gabim shtypi.

Famullitari i zonës, Atë David Pepa, shquajti tek ai tipare për të cilat e nisi në Shkodër kur ishte 7 vjeç, në Kolegjën Ksaveriane mori edukatë klasike. I ati vdes pak vite pasi Martini i vogël u fut në Kolegj. Punon si mësues ndër fshatrat e Veriut mbas mbylljes së instituteve fetare të Shkodrës, pra edhe të shkollave e të seminareve të Françeskanëve e të Jezuitëve. Themeloi në Prekal shkollën ku veproi si mësues i vetëm, më 1947.

Camaj merrte pjesë në rezistencën kundër partizanëve komunistë me çetën e kapidan Gjon Destanishtës dhe mbas një kohe që i detyruar me jetue në ilegalitet deri sa ia arriti me ikë në Jugosllavi bashkë me Atë Daniel Gjeçajn o.f.m. Kështu nuk pati më rast të kontaktojë me familjen, një vëlla i tij bëri 30 vjet burg. Në Beograd studioi romanistikën, sllavistikën, albanologjinë dhe letërsinë popullore shqiptare (1949-1955). Filloi me punue disertacionin mbi Buzukun.

Në verën e vitit 1956 largohet edhe nga Jugosllavia dhe shkon në Itali për studime pasuniversitare, ku dhe kreu temën për Buzukun më 1960.

Në Romë doktorohet dhe drejton revistën “Shêjzat” si kryeredaktor, nën përkujdesjen e Ernest Koliqit. Këtu njihet më përsëafërmi me botën arbëreshe, dhe jep leksione shqipeje në katedrën e Universitetit La Sapienza në Romë.

Në Romë ndjek rrethet letrare të këtij qyteti, ku njihet edhe me autorët emigrantë nga vende të ndryshme lindore, rusë, rumunë dhe sidomos me poetë balltikë.

Ishin të gjithë anëtarë të një PEN-klubi me qendër në Londër. Në janar 1960 vendoset në Mynih të Gjermanisë falë një sistemi shkëmbimesh akademike. Bëhet lektor pranë Universitetit "Ludwig Maximilian" të Mënich-ut, më 1964 u bë Privatdozent. Më 1969 martohet me Erikën.

Më 1970 bëhet profesor, e deri më 1990 jepte Albanologji në të njëjtin universitet. Jetoj në Lenggries, vend që i kujtonte trojet ku kishte lindë. Vdes më 12 mars të vitit 1992 në Mynih.

Vepra

Është përfshirë thuajse në të gjitha antologjitë dhe veprat ku flitet për shkrimtarët shqiptarë.

Kërkimet akademike të Camajt u përqëndruan në gjuhën shqipe dhe dialektet, në veçanti të atyre në Italinë jugore. Veprimtaria e tij letrare në harkun 45 vjeçar ka disa shkallë zhvillimi. Ai e nisi me poezinë, zhandër mbas të cilit i mbeti besnik gjithë jetën, kurse gjatë viteve të fundit u përqëndrua shumë tek proza. Vëllimi i tij i parë me varg klasik "Nji fyell ndër male", Prishtinë 1953 (Një fyell ndër male), dhe "Kânga e vërrinit", Prishtinë 1954 (Kënga e lëndinave), u frymëzuan nga banorët e zonave ku lindi, malësorët e veriut, mbas të cilëve qëndroj shumë i afërt shpirtërisht edhe mbas shumë e shumë viteve në mërgim dhe pamundësia për t'u kthyer. Këto u ndoqën nga "Djella", Romë 1958, një novelë me disa vargje mbi dashurinë e një mësuesi me një vajzë të re. Përmbledhja e poezive "Legjenda", Romë 1964 dhe "Lirika mes dy moteve", Munich 1967, kishte disa poezi nga "Kânga e vërrinit", që u ribotuan në "Poezi" 1953-1967, Munich 1981. Vargu i pjekur i Camajt reflekton ndikimin e lëvizjes hermetike të poetit italian Giuseppe Ungaretti (1888-1970).

Karakteret metaforike dhe simbolike të gjuhës së tij rriten me kohën, siç ndodh edhe me rangun e temave poetike të tij. Një përzgjedhje e poezive të tij e përkthyer në Anglisht nga Leonard Fox në vëllimet "Selected Poetry", New York 1990 (Poezi të zgjedhura), dhe "Palimpsest", Munich & New York 1991.

Tituj të veprave :

Nji fyell ndër male - Prishtinë 1953

Kanga e vërrinit - Prishtinë 1954

Djella (novelë) - Romë 1958

Meshari i Gjon Buzukut - Romë, 1960 Il "Messale" di Gjon Buzuku. Contributi linguistici allo studio della genesi, "Shëjzat", Roma 1961.

Legjenda - Romë 1964

Lirika mes dy moteve - Munih 1967

Poezi (1953-1967)- Munih 1967

Tekst mësimor i gjuhës shqipe - Wiesbaden 1969

E folmja shqipe në provincën e Avelinos - Firence 1971

Antologjia: Këngë shqiptare - Dusseldorf 1974

Njeriu më vete dhe me të tjerë - 1978

Poezi 1981

Drandja (proza poetike)- Munih 1981

Rrathë (novelë) - 1981

Shkundullima - 1985

Karpa (novelë)- 1987

Poezi 1981

Tingujt e parë

Gramatika shqipe - Wiesbaden 1984

Botimet dygjuhësore[redakto]

Poezi (shqip-italisht)- 1985

Me pendlat e korbit të bardhë (shqip-gjermanisht)

NDRE MJEDA

Ndre Mjeda u lind në Shkodër më 20 nëntor 1866 në një familje të varfër, të ardhur nga fshati Mjedë. Mësimet e para i ndoqi në Shkodër, më pas u dërgua për studime të mesme dhe të larta teologjike në disa vende në Evropë. Në fillim dha mësim në një shkollë të lartë fetare në Kroaci. I dëbuar nga urdhri i jezuit për mosbindje, Ndre Mjeda u kthye në atdhe, ku u emërua famullitar në fshatra të ndryshme, periudhë kur u lidh me lëvizjen patriotike.

Veprimtarinë poetike Ndre Mjeda e nisi që herët. Poema e njohur romantike "Vaji i bylbylit" u shkruajt më 1887. Në të ndihen fryma patriotike dhe nota përmallimi, që shquanin paraardhësit e tij

L. De Martini, N. Bytyçi, etj. Vepra përmbyllej me thirrjen drejtuar shqiptarit që të ngrihej për të fituar lirinë. Që nga kjo kohë e deri më 1917, kur pa dritën e botimit vëllimi me vjersha "Juvenilia", ai shkroi, por nuk botoi gati asgjë.

Krahas krijimeve të përshkuara nga notat elegjiake, Ndre Mjeda hartoi edhe vepra poetike, në të cilat tema patriotike u trajtua në frymën e poezisë luftarake të Rilindjes, si "Liria" (1910-1911). Në të gjeti jehonë kryengritja e malësorëve të Shqipërisë së Veriut më 1911, qëndresa dhe dëshira e tyre e zjarhtë për drejtësi shoqërore dhe për tokë. Grishja e poetit që fshatarët të ngriheshin për t'u çliruar nga zgjedha e rëndë shoqërore, ndërthuret me besimin se lufta e vegjëlisë do të sjellë lirinë. Në këtë vepër gjeti pasqyrim demokratizmi i Ndre Mjedës, që përbën bashkë me patriotizmin, anën më të fortë të botëkuptimit dhe të krijimtarisë së tij. Vjersha "Mustafa Pasha në Babunë" fshikullon pavendosmërinë dhe qëndrimin e lëkundshëm të parisë feudale në luftë kundër zgjedhës së huaj. Në poemën e njohur "Andrra e jetës", nëpërmjet pamjeve poetike prekëse, autori zbuloi tragjedinë e malësorëve të varfër, që rronin në skaj të jetës, mjerimin dhe padijen e madhe, ku ata ishin zhytyr. Botën shpirtërore të personazheve të poemës, ndjenjat dhe mendimet e tyre, poeti i dha me mjete të kursyera dhe mjeshtëri.

Më 1901, bashkë me të vëllanë, themeloi shoqërinë "Agimi", e cila krijoi një alfabet dhe botoi një varg librash për shkollat mbi bazën e këtij alfabeti.

Fazës së dytë të krijimtarisë së Ndre Mjedës, e cila nisi pas Luftës së Parë Botërore, i përkasin poemat në tingëllima "Scodra" dhe "Lissus", ku, përmes historisë së lashtë të dy qyteteve, shprehet e kaluara e hershme e popullit tonë, sidomos fryma luftarake dhe liridashëse e stërgjyshërve të tij, ilirëve. Duke vijuar traditën e poezisë së Rilindjes Kombëtare, Ndre Mjeda shprehu kështu mospajtimin e tij me regjimin që sundonte vendin. Në prodhimin poetik të Ndre Mjedës zënë vend edhe vjershat për fëmijë. Ai la edhe disa shqipërime të goditura nga Gëtja, T. Grosi etj.

Romantik në thelb, Ndre Mjeda bëri një hap përpara drejt realizmit, ai kishte kërkesa të larta dhe tregoi mjeshtëri poetike.

Për veprimtarinë e tij patriotike autoritetet osmane e arrestuan. Më 1908 në Kongresin e Manastirit u zgjodh anëtar i Komisionit për hartimin e alfabetit të njësuar të shqipes, ndërsa më 1916-1917 ishte anëtar i Komisionit Letrare. Në periudhën e hovit të lëvizjes demokratike (1920-1924), Ndre Mjeda mori pjesë aktive në jetën politike të kohës dhe u zgjodh deputet. Pas dështimit të Revolucionit Demokratiko-Borgjez, u tërhoq nga jeta politike dhe punoi si prift i thjeshtë

në Kukël. Vitet e fundit ishte mësues i gjuhës shqipe në Shkodër dhe ndërroi jetë në këtë qytet.

Mjeda shkroi shumë krijime poetike, shkrime për fëmijë si dhe proza me karakter didaktik fetar. Por ai mbetet kryesisht poet. Veprat e tij kryesore janë "Juvenilja", "Liria", "Lisus", "Scodra".

Dy poemthat e para "Vaji i bylbylit" dhe "I tretuni" paraqesin interes jo vetëm si fillime të krijimtarisë letrare të Mjedës, por edhe për vlerën atdhetare dhe artistike, si edhe për mundësinë që na japin të ndjekim zhvillimin e personalitetit artistik të poetit. "Vaji i bylbylit" është krijim lirik dhe shtjellohet nëpërmjet një simboli: bilbili i mbyllur në kafaz është shqiptari nën zgjedhën osmane.

Ndonëse vepra mbështillet me tisin e hollë të melankonisë, i kuptueshëm për moshën dhe për gjendjen shpirtërore në të cilën u shkrua, përfundimi i saj është thellësisht optimist, pasqyron ligjin filozofik të përparimit të jetës, që frymëzon edhe besimin në të ardhmen e Shqipërisë.

"I tretuni" dëshmon për një pjekuri më të madhe ideoartistike. Melankonia e "Vajit të bylbylit" këtu është shndërruar në dhembje krenare, stoike, e cila shprehet më së miri nëpërmjet paralelizmit me natyrën në shtrëngatë, që e hap poemthin.

Ndryshe nga poemthi i parë, ky ka një subjekt të dhënë në forma lirike: fatin e një atdhetari shqiptar, të internuar nga pushtuesit. Poeti do të ketë menduar se ky mund të kishte qenë edhe fati i tij. Në këngën e parë që përshkruan ndarjen e të mërguarit me qytetin e lindjes, Shkodrën dhe me atdheun, duken qartë elementët autobiografikë. Po Mjeda nuk mbeti në shtjellimin e thjeshtë të një materiali jetësor; ai diti ta përgjithësojë e t'i japë vlerë aktuale. Heroi i poemthit është një fshatar i varfër. Dhe tek zgjedhja e një protagonistit të tillë, ndihet dashuria e Mjedës për masat fshatare, ndjenjë që do ta shtyjë gjatë tërë krijimtarisë së vet t'i zgjedhë heronjtë nga rradhët e fshatarësisë. Te "I tretuni" ndeshen figurat dhe mjetet e njohura romantike të pasqyrimin të realitetit si: ngjyrat e forta në përshkrimin e natyrës, stuhia në pjesën e parë, që ka edhe një kuptim simbolik, bregdeti i ashpër shkëmbor, ku ka qëndruar hero i duke kujtuar atdheun, ndonjë simbol, si lejleku që e lidh me vendlindjen. Këtu gjenden edhe elemente të riprodhimit besnik të mjedisit, nëpërmjet kujtimeve të protagonistit dhe sidomos vizatimi i figurës së nënës. Lirizmi dhe epizmi shkrihen në mënyrë të harmonishme. Variacioni në vargje e strofa pasqyron botën shpirtërore të trazuar të protagonistit. Poemthi mbyllet me një frymë të lartë burrërore dhe optimiste: hero i nuk pendohet për rrugën e zgjedhur, po është krenar se vuan për

hir të atdheut. Nëpërmjet figurës së nënës "të treturit" që del në këngën e fundit, lartësohet figura e nënës shqiptare, e dhembshur dhe kreshnike, që rrit bij trima dhe atdhetarë. Që në këtë poemth të hershëm shohim atë që do të jetë një meritë e rëndësishme e veprës së Mjedës: pasqyrimin e denjë të figurës së gruas shqiptare, veçanërisht si nënë. Ndër lirikat e ndryshme të përfshira ose jo në veprën "Juvenilja" ka një varg vjershash me të cilat poeti ndjek traditën e Rilindjes ku himnizon bukuritë e atdheut ("Malli për atdhe", "Mikut tem Pal Moretti"), duke i kënduar gjuhës si mjet zgjimi të ndërgjegjjes kombëtare ("Gjuha shqipe"), ku i kushton një vëmendje të veçantë problemit themelor të luftës për pavarësi, që ishte bashkimi i shqiptarëve ("Bashkonju", "Shqypes arbnore").

Mjeda, gjithnjë në vazhdën e Rilindjes, ngre lart figurën e heroit kombëtar, si simbol bashkimi dhe burim besimi në fitore. ("Vorri i Skanderbeut", "Shqypes arbnore", "Bashkonju", "Për një shkollë shqype mbyllun prej qeverisë otomane", "Mikut tem Pal Moretti", "Mikut Pal Moretti", "Lisus", "Liria"), duke theksuar në këtë poemë të fundit lidhjen e thellë të Skënderbeut me popullin, me masat fshatare.

Në vjershën "Mikut Pal Moretti", Mjeda jep një gjykim të drejtë e të mprehtë jo vetëm për rëndësinë e Skënderbeut, si shpëtimtar i qytetërimit evropian, po edhe për politikën dredharake të fuqive të mëdha të Evropës së kohës

së vet, që, për interesat e tyre, mbanin në këmbë perandorinë e kalbur osmane. Që në këtë vjershë romantike atdhetare vihen re nota shoqërore. Motive shoqërore janë vënë në bazë të dy vjershave të "Juvenilias": "I mbetuni" dhe "Shtegtari". Aty preken dy plagë të dhimbshme të Shqipërisë së kohës si: kurbeti dhe qëndrimi mospërfillës i klasave të pasura ndaj njerëzve të thjeshtë të popullit, bartës të luftës për çlirimin e vendit. Po trajtimi i këtyre problemeve nga pozitat e romantizmit me gjurmë sentimentalizmi dhe fryma e humanizmit kristian që i përshkon vjershat i ka zbehur deri diku dhe ka bërë që këto vjersha të mos kenë forcën e vjershave realiste të Çajupit dhe të Asdrenit, me të njëjtën tematikë.

"Lisus" (botuar më 1921) dhe "Scodra"(1940) janë vepra, ku thelbi romantik vishet me një formë klasiciste. Këta dy poemtha liriko-epike karakterizohen nga një stil i kërkuar dhe retorik. Poeti himnizon këtu të kaluarën e lashtë të popullit tonë (te "Lisus" përmes materialit historik, kurse te "Scodra" nëpërmjet legjendës). Interes ka te "Lisus" paraqitja e figurës së Skënderbeut, që poeti ka dashur ta bëjë sa më njerëzore.

Originaliteti dhe fuqia e vërtetë e talentit të Mjedës kanë gjetur shprehje në krijimet ku ai arrin në realizëm, si në vjershën "Mustafa Pasha në Babunë", në poemthin "Liria" dhe në kryeveprën e tij "Andrra e jetës".

Tek e para, duke u nisur nga një fakt historik, tradhtia e Mustafa Pashë Bushatliut, poeti ka tipizuar me forcë, duke e përshkruar "mbi thasë të florinjve, ndër valle jevgash" figurën e feudalit të zvetënuar, anadollak, parazit, që është kurdoherë gati të bëjë flì interesat e atdheut për të vetat. Vjersha merr kështu një kuptim të gjerë përgjithësues, duke tingëlluar si akuzë e fuqishme kundër të ashtuquajturve atdhetarë, përfaqësues të shtresave të larta, që përfitonin nga sakrificat e popullit. Figurës së Mustafa Pashës poeti i kundërvë masën e fshatarësisë së ngritur në këmbë për mbrojtjen e atdheut, duke u bërë zëdhënës i urrejtjes së saj kundër feudalit tradhtar.

"Liria", poemthi epiko-lirik, i ndërtuar me tingëllima, me problematikë politiko-shoqërore, është, ndoshta, vepra e Mjedës që ka ide më të fuqishme. Në të ndihet jehona e kryengritjeve të malësorëve të Veriut më 1911, që tingëllon me forcë që në vargjet e para:

"Lirim, lirim bërtet gjithkah Malcia" dhe vjen duke u rritur nga një tingëllimë në tjetrën. Poeti frymëzohet nga lufta për pavarësi e amerikanëve kundër kolonizatorëve anglezë, që ishin edhe pronarë tokash, dhe ua tregon shqiptarëve si shembull. Në mbylljen e poemës, ku paralajmërohet shpërthimi i kryengritjes së përgjithshme shqiptare nëpërmjet një mjeti të dashur për rilindasit, paraqitjes së hijes së Skënderbeut, që ngrihet nga varri. Poeti thekson se

heroi kombëtar shkon "Ksollë për ksollë". Në këtë poemth ka vargje që dëshmojnë për afrimin e Mjedës me idetë demokratike. Kështu, ai pohon se kryengritësit mundën "kështjellat atnore", gjejmë aluzione për shfrytëzimin e fshatarësisë (...s`ka me dalë ushtari me i grahë bulkut si kaut me sjeçe t`begut"). Këto mund të dëshmojnë se Mjeda e sheh lirinë të fituar prej amerikanëve jo vetëm në plan kombëtar, po edhe në plan shoqëror dhe shpreson se populli shqiptar do të shkundë shfrytëzimin e egër bashkë me zgjedhën feudale.

Në këtë poemë shkrihen konçiziteti dhe forca shprehëse. Krahasimet dhe antitezat janë tronditëse ("lirinë e keni ju/ ne hekra kemi...", "Posi berra që bleu mishtari vemi"). Romantizmi ia ka lënë vendin një realizmi ngjethës, një pasqyrim plot dramatizëm të gjendjes së atdheut.

Vargu është njëmbëdhjetërrokëshi, i cili krijon atmosferën e madhërishme, përdorimi i bartjeve i jep dinamizëm stilit dhe shoqëron alternimin e ndjenjave dhe të mendimeve. Lloji i zgjedhur i organizimit të vargut në tingëllima i disiplinon shpërthimet lirike. Gjuha është e pasur, megjithatë veçoritë krahinore e vështirësojnë leximin e lirshëm.

"Andrra e Jetës"

Në këtë poemë shoqërore-psikologjike me elemente të poemës filozofike, që u shfaq si dukuri

e veçantë në letërsinë shqiptare të kohës, janë sintetizuar tiparet më karakteristike të artit të Mjedës, si: fryma demokratike, lakonizmi dhe plasticiteti. Kjo poemë është vazhdim, shtjellim i përgjithshëm i atyre motiveve nga jeta e fshatarëve të varfër, që e shqetësonin Mjedën dhe njëkohësisht pasqyrë e mendimeve të tij për jetën njerëzore dhe lumturinë.

Në qendër të vëmendjes është një familje e varfër malësore që përbëhet nga nëna dhe nga dy vajzat. Poema ndahet në tri pjesë që i përgjigjet fatit të tre heroinave: Trinës, Zogës e Lokës.

"Andrra e jetës" hapet me një metaforë aq të thjeshtë sa edhe të hijshme, të gjallë e kuptimplotë:

*Molla t'kputuna një degët,
dy qershia lidhë n'një rrfi
ku fillojnë kufijt e gegët
rrinë dy çika me një nanë.*

Kjo metaforë jep idenë e lidhjes së ngushtë të personazheve të veprës dhe, njëherësh të bën të parandjesh ndarjen e tyre. Me imtësi të zgjedhuara, poeti na e jep të gjallë mjedisin malësor:

*U ndie një za te shtegu;
Cice, del se erdh murgjina
e mbrapa po vjen Trina*

me i gjengj të sykës n`grykë!

Vajza e vogël vdes para kohe. Poeti përshkon thellë në mendimet dhe ndjenjat e nënës, e cila e jeton me dhembje fatkeqësinë, para se të ngjasë, në një natë të tmerrshme ankthi. S`ka gjë më tragjike dhe njëkohësisht më të lartë njerëzore, sesa skena midis Lokes dhe Zogës pas vdekjes së Trinës: habia fëminore e vogëlushes që se kupton dramën në shtëpinë e saj, dhe kujdesi i dhembshur i nënës, e cila, duke qenë vetë nën peshën e rëndë të dhembjes, nuk do që ajo të rëndojë, të bjerë në shpirtin e njomë të vajzës.

Në pjesën e dytë, që i kushtohet Zogës, poeti ka derdhur ngjyrat më të ndritshme, duke dashur të shprehë nëpërmjet këtij personazhi ëndrrat e veta për të ardhmen. Në fillim jepen ndjenjat dhe dëshirat karakteristike për moshën e vajzës me forcë të veçantë psikologjike, pa sentimentalizëm, me shumë vërtetësi dhe kthjelltësi. Ëndërrimet rinore të Zogës realizohen. Ajo dashurohet dhe martohet. Poeti e përcjell me këshilla plot dhembshuri për jetën e saj të re. Së fundi, me një këngë plot optimizëm, na lajmëron se Zoga u bë nënë.

Është për tu vënë re se bukuritë e natyrës parakalojnë njëra pas tjetrës, për t`ia lënë vendin buzëqeshjes së fëmijës. Epilogun e poemës e përbën fundi i jetës së vështirë, plot saktifica e

stoike të Lokes që, e mbetur vetëm, thërret vdekjen ta marrë.

"Andrra e jetës", megjithëse trajton një rast të veçantë, pasqyron tragjedinë e fshatarësisë shqiptare dhe dëshirën e saj të zjarrtë për një jetë më të mirë. Titulli i veprës ka një kuptim të thellë. Me këtë poeti s'ka dashur aspak të thotë se jeta është një iluzion, veçse jeta për të varfërit mbetet një ëndërr e parealizuar. Poema pra, në thelb është realiste me një gjykim romantik. Poeti ka prekur plagë të rënda të shoqërisë së kohës: mjerimin që mbyste sa e sa jetë ende të paçelura (fati i Trinës), zakonet patriarkale që e ndante nënën nga e bija dhe e mbërthente të parën pas vatrës së shuar; mospërfilljen e shoqërisë ndaj individit (fati i Lokes). Mbarimi tragjik i kësaj të fundit është një protestë e heshtur. Por jo më pak i fortë është fakti që, kur heroit ka humbur çdo shpresë, poeti nuk e bën të kërkojë ngushëllim në iluzionet e jetës përtej varrit. Lokja vdes me ndjenjën e revoltës ndaj fatit të saj të padrejtë. Personazhet në poemë janë të gjalla e tipike dhe kanë një logjikë të brendshmenë përputhje me mjedisin ku jetojnë e veprojnë. Trina sapo është vizatuar, meqenëse edhe në jetë nuk arrin të zhvillohet si karakter. Ajo, sapo shfaqet, zhduket. Megjithatë e kryen rolin e vet. Me fati e saj është përgjithësuar fati i tërë atyre fëmijëve fshatarë që vdisnin para kohe nga puna e rëndë dhe nga kushtet e vështira të jetës.

Zogën e shohim në zhvillim: në fillim fëmijë naiv, që nuk kupton ç'ka ngjarë kur i vdes motra, pastaj vajzë me ëndërrimet karakteristike të moshës së saj. Siç zbulohet edhe nga ato ëndërrime ajo është vajzë malësore tipike, e thjeshtë, punëtore, po edhe e aftë për ndjenja të thella e të fuqishme, që shokun e jetës e përfytyron "me rrip rreth brezit, me një gjashtore e një kacatore", pra, para së gjithash, trim.

Lokja është tipi i gruas malësore, punëtore, vetëmohuese, nënë e dhembshur e stoike, mbi të cilën ka rënduar tërë barra e familjes, se burrat i shuante pushka e armikut, hakmarrja ose kurbeti. Ajo sakrifikon rininë që të rritë të bijat, dhe është e lumtur, nuk jepet përpara vështirësive të jetës (të kihet parasysh qëndrimi me të vërtetë burrëror me të cilin mposht vdekjen e Trinës, kur mundohet të ngushëllohet me mendimin e jetës së nënshtruar të gruas në familjen patriarkale).

Mesazhi që përmban kjo figurë, është lufta me jetën. Gjersa pati mundësi të luftonte, ajo jetoj. Vdiq kur nuk mundi më të japë asgjë. Dhe në fund të fundit ajo u largua nga jeta me një fitore përderisa e kreu detyrën e vet, e bëri të bijën të aftë për të jetuar dhe për t'ia përcjellë një qenieje tjetër flakën e jetës.

"Andrra e jetës" pasqyron dashurinë e poetit për fshatarësinë e varfër, admirimin e tij për tiparet e larta morale të njerëzve të thjeshtë, në veçanti të gruas shqiptare, si edhe dhembjen për fatin e

hidhur të atyre njerëzve. Mjeda nuk depërton në shkaqet shoqërore të dramës së heronjve të vet, as nuk mendon për rrugën e ndryshimit të gjendjes. Po ai nuk pajtohet me këtë realitet të hidhur. Njëkohësisht poeti nuk bie në pesimizëm, ruan besimin në vlerat pozitive të jetës, në të ardhmen. Tek "Andrra e jetës" ka tragjizëm, po jo mohim të jetës. Së ardhmes poeti i këndon nëpërmjet Zogës, e cila arrin të realizojë ëndrrën e vet për lumturi, megjithëse brenda kuadrit të ngushtë familjar. Fati i saj merr kështu një kuptim simbolik.

Jo më kot linja e Zogës zë vendin kryesor të poemës. Tërë pjesa e dytë është himni më i zjarhtë dhe bukurinë e saj. Në mendjen e lexuesit dy tabllotë e dhimbshme të pjesës së parë e të fundit shkrihen në tablonë madhështore të nënës që mban në krahë fëmijën, simbolin e vazhdimësisë së jetës.

Merita më e rëndësishme e "Andrrës së jetës", e parë në kuadrin historik, qëndron në dhënien e tablosë realiste të mjerimit në malësinë shqiptare. Pasqyrimi realist i gjendjes së rëndë të malësorëve ishte në mënyrë të tërthortë një akuzë kundër shoqërisë së kohës.

Nga ana artistike "Andrra e jetës" është një nga veprat më të përsosura të poezisë sonë. Ajo shquhet për atë thjeshtësi të mrekullueshme të subjektit dhe të stilit që karakterizon kryeveprat. Thellësia e mendimit shkrihet këtu me njomësinë e ndjenjave, analiza e mprehtë psikologjike me

forcën përshkruese. Lakonizmi është i pashembullt: në 296 vargje jepet drama e mjerimit dhe e paragjytimeve, himni i zjarhtë për jetën dhe për dashurinë, skaliten tre personazhe të paharrueshme, pikturohet me ngjyra të forta e të qarta mjedisi malësor. Figuracioni është sa i thjeshtë, aq i pasur dhe kuptimplotë. Gjuha e poemës (shkodranishtja e plotësuar me fjalë e shprehje të krahinave përreth), është e larme, shprehëse, e saktë, e begatë me fjalë të rralla.

Mjeda është një poet atdhetar me prirje të theksuara demokratike që i këndoi lëvizjes kombëtare nga pozitat e fshatarësisë së varfër, së cilës i përkiste me origjinë. Nga këto pozita ai pasqyroi edhe mjerimin e popullit. Në atë pjesë të veprës së tij që trajton motive shoqërore gjejmë pakënaqësi nga realiteti i kohës, dhembje për fatin e popullit. Bashkë me Çajupin ai dha një ndihmesë të rëndësishme në kalimin e letërsisë sonë nga romantizmi në realizëm.

Që kryesisht poet lirik, i një lirizmi që pasurohet shpesh me momente epike; dallohet si për ndjenjën e masës, ashtu edhe për forcë përshkruese. Poeti është edhe mjeshtër i përsosur i vargut dhe i strofës.

Në poezinë e tij gjejmë një larmi të veçantë vargjesh dhe një begati strofash. Mjeda parapëlqen tetërrokëshin dhe njëmbëdhjetërrokëshin. Tingëllimën e lëvron me mjeshtëri të veçantë.

Mjedën e karakterizon thellësia psikologjike në vizatimin e personazheve (Lokja dhe Zoga janë nga personazhet më të realizuara të poezisë sonë).

Në artin e tij shkrihen hovet e frymëzimit me punën këmbëngulëse për të lëmuar fjalën e për t'i dhënë shkëlqim.

QELESHJA E BARDHË SHQIPTARE SFIDON POPUJT TJERË ME SHEKUJ

Qeleshja apo Plisi është simbol dhe mbulesë tradicionale e kokës ndër shqiptarët. Plisi shpesh kapele qe shpesh here cilesohet si me e veqanta, pasi qe ajo perdoret vetem ne trojet shqiptare

Zakonisht plisi bartet si pjesë e kompletit të teshave folklorike apo ashtu i vetëm në ceremonit e ndryshme shoqërore. Në disa pjesë rurale në veri të tokave shqipëtare bartet edhe si mbulesë e kokës e kombinuar edhe me tesha të kohës.

Histori

Plisi thirrët "pilleus" ne gjuhën latinen apo "pilos" në atë greke, ka formën e nje ves te qame ne mes, duke rikujtuar në atë menyrë lindjën e njeriut (kinse i dalur nga një ve). Egzistojn shumë buste

dhe reprezentime antike ku personazhet janë me plis në kokë.

Trivia

Tifozë të futbollit e të sporteve të ndryshme, nga Prishtina, grupiet e tyre i kanë pagëzuar Plisat, si simbol i tradicional.

Punimi i plisit

Punimi i plisit është një mënyrë shumë e veçantë por jo shumë e thjeshtë. Plisi përbehet nga leshi i cili duhet të punohet mirë e me kujdes të veçantë.

Kohëve të fundit plisi po përdoret vetëm i bashkangjitur me veshjet kombetare të cilat perdoren vetëm për festat kombetare e historike të popullit shqiptarë, e jo si një kapele që zen zbatim në garderoben e përditshme.

Qelshja ose siç njihet ndryshe "plisi" pavarësisht ndryshueshmërisë në mënyrën e veshjes në jetën e sotme moderne, vazhdon të ruajë vendin e pazëvendësueshëm, si një ndër produktet artizanale tradicionale shqiptare.

Plisët, që sot prodhohen në punishtet e Pazarit Osman në qytetin e Krujës, qytet i cili ndodhet në Shqipërinë e mesme, në veçanti përdoren në bajrame, dasma, festime dhe aktivitete të tjera nga burrat shqiptarë të moshuar, por jo vetëm, pasi plisin në raste gëzimesh dhe festash e përdor edhe brezi i ri.

Mjeshtëri i prodhimit të plisit

Ndriçim Guna, në një reportazh me agjencinë e lajmeve AA, thotë se mjeshtëria e bërjes së plisit është një profesion, të cilin e ka trashëguar nga gjyshërit dhe këtë profesion e ushtrojnë prej shekujsh të tërë. Guna rrëfen se plisat i prodhojnë me metodën e vjetër duke mos përdorur qepje. Mjeshtëria e plisit është një profesion gati i harruar, shton ai.

Plisi shqiptar që sfidon shekujt

Guna, shprehet për AA se falë të sistemit të atëhershëm (sistemi komunist), mjeshtëria e plisit ka arritur të vijojë mbijetesën e saj, ku ndër të tjera theksoi: "Gjatë Luftës së Dytë Botërore dyqani jonë u shkatërrua, prapa mbetën vetëm mjetet që mundën të shpëtonim. Në vitet e mëvonshme kur Enver Hoxha vizitoi Krujën dhe mësoi se babai im akoma i ruante mjetet që përdoreshin në prodhimin e plisit, e dërgoi babanë tim pranë një mjeshtëri të plisit në Tiranë.

Babai im kështu kishte mësuar përsëri traditën tonë familjare të trashëguar nga gjyshërit, por që për shkak të luftës ishte ndërprerë. Enver Hoxha ka shumë merita në rifillimin e këtij profesioni, që ishte kthyer në një traditë familjare. Babai im bëri shumë përpjekje që unë t'a vazhdoj këtë profesion. Sot ndjehem mirënjohës ndaj tij".

Guna pohon se prodhimin e plisave si një profesion të bartur prej gjyshërve, e bëjnë prej shekujsh.

"Mjetet që nevojiten për prodhimin e plisave ne i përdorim për një kohë për më shumë se njëqind vjet. Këto mjete më japin jetë mua dhe profesionit tim. Djali im është akoma shumë i ri. Siç dihet të rinjtë e ditëve së sotme nuk duan që të merren me punë të vështira. Por unë, sado që ishte e vështirë, ia mësova këtë profesion atij. Tani djali më ndihmon mua."

Guna krahas plisave bën edhe papuçe prej leshi. Ai tregon se këta i bën duke pastruar leshin me sapun dhe duke e përgatitur atë, pas kësaj duke i futur ata në kallëp. Guna thotë se plisi, prodhimi i të cilit ka një të kaluar më shumë se 2 mijë vjeçare, vijon të përdoret në çdo zonë e krahinë ku jetojnë shqiptarët. Sipas tij, plisi dhe papuçet ngjallim më shumë interes tek turistët. Guna cilëson edhe faktin se çmimi i një prej tyre fillon nga 5 euro.

Plisi shqiptar që sfidon shekujt

Sipas studimeve të ndryshme të karakterit historik, plisi është përdorur ndër shekuj në trojet shqiptare edhe si simbol i trimërisë dhe krenarisë. Origjina e tij është aq e hershme sa vetë kultura dhe traditat shqiptare. Zakonisht plisi bartet si pjesë e kompletit të kostumeve folklorike dhe tradicionale, por përdoret edhe i vetëm në ceremoni të ndryshme

Kapuçi i bardhë që shqiptarët e quajnë plis, qeleshe ose qylah, i bërë nga lesh deleje i shkelur, konsiderohet si kësulë tradicionale e shqiptarëve. Për plisin ekzistojnë tek ne do gojdhana në lidhje me lashtësinë dhe prejardhjen e tij. Në lidhje me këtë gjë po sjellim ca shënime të shkurtëra interesante.

PLISI SHQIPTAR (QELESHJA) ndodhet ne muzeun e Louvre ne Paris.

Duke bërë kërkime rreth studimit të zejës të qeleshepunuesve (ose plistarëve) ndër zejtarët e Kosovës si dhe tek populli, kemi hasur në ca gojdhana interesante që meritonin të shenohen, kurioze, por jo edhe të pa baza.

Një nga tregimet më interesante është ai që bën fjalë dhe konfirmon se plisi i bardhë, kapuçi tradicional i shqiptarëve është trashëguar nga Ilirët.

Duke mos u bazuar në dokumentat historiko-arkeologjike, por vetë në kushtet e atëhershme ekonomike të fiseve ilire, na del e logjikshme që këto tregime të kenë baza reale.

Sepse, fise të ndryshme ilire merreshin me njëri-njëri nga degët kryesore të ekonomisë me blegëtorinë.

Kjo e vërtetë e konfirmuar edhe nga të dhënat historike na bën që t'u besojmë edhe gojdhaneve popullore lidhur me plisin. Duke pasur lesh delesh në sasira të mjaftueshme, Ilirët prej

këtij punonin veshjet e tyre, ku hyn edhe pjesa që mbulon kokën - kapuçi.

Pothuaj të gjitha pjesët e veshjes në të kaluaren njerëzit i bënin vetë në shtëpi. Më vonë shfaqen zejtarë profesionalë. Kështu qëndron puna edhe me punimin ose prodhimin e plisave.

Në popull si dhe ndër zejtarët tanë qeleshepunues të Kosovës dhe jashtë saj ekziston një gojddhanë shumë e vjetër. Ajo thotë se këtë zeje e solli në Gjakovë një plak, që në kohërat e moçme ishte shpërngulur nga Malësia në këtë qytet.

Kjo tregon qartas se në kohërat më të lashta, kapuçat punoheshin nga vetë anëtarët e familjes pors i edhe pjesët e tjera të veshjes popullore të përditshme (tirqtë, ndërresat, mintanat, xhokat, japunxhat, gjurdiat, gëxofët etj.).

Për lashtësinë e këaj zeje, respektivisht të vetë plisit, dëshmon edhe emri i një lloji të tij që shqiptarët e quajnë vorri i Skënderbegut.

E dihet mirë se Gjergj Kastrioti Skënderbeu vdiq më 17 janar 1468. Që nga vdekja e këtij vigani, shqiptarët filluan të mbajnë një kapuç të një forme të posaçme, me fundin ose majen e trusur, të thelluar në formë varri. Ky tip kapuçi mund të ishte i zi ose edhe i bardhë.

I përngjet pjesës cilindrike të kapelës moderne (u muar vesh pa rreth) por, siç u tha më sipër, me fund ose maje të grupuar si varr në drejtim nga prapa kah balli.

Këtë lloj plisi e mbajnë njerëz pak si më pleqë dhe më seriozë në qytete e fshatra. Sot përdoren fort rrallë, kurse në shekujt e kaluar ka qenë shumë më shpesh i përdorur.

Tipi i plisit i quajtur me maje ka trajtë kupe me maje të theksuar. Një tip tjetër me maje jo të theksuar e quajnë i rrumbullakët. Në të kaluaren këta plisa ishin edhe më të gjatë, me maje më të theksuar, sepse punoheshin vetëm prej një tasllaku (polle trekëndhshe), dhe kur i ngjiteshin skajet, kapuçi merrte trajtë barizani të gjërë. Këtë lloj kapuçi mbanin pjesëtarët e fisit ilir të Dalmatëve.

Kjo shihet në një pllakë guri nga Graduni, i cili ruhet në Muzeumin arkeologjik në Split. Kjo rrasë guri ka një relief në të cilin shihen figurat e dy ushtarëve ilirë të zënë robë lufte nga ushtarët romakë. Njëri nga këta dy ilirë mban në kokë një kapuç që për nga trajta është krejt i njëjtë me plisin tonë të sotëm me maje të theksuar (të shihet Mihovil Abrani?: O predstavam Ilira na antiknim spomenicima. ?asopis za zgotovino in narodopisje, Maribor, let. XXXII, snop. 1-4, 1937:12,15).

Në popull dhe tek zejtarët qeleshepunues kemi dëgjuar dhe shënuar një tregim se në Dibër dhe rrethinë, në të kaluaren nuk mbaheshin plisat e rrafshhtë si sot. Banorët e kësaj treve mbanin plisa të tipit të Kosovës.

Mirëpo, rreth vitit 1832 Pashallllëku i Kosovës me në krye Jashar Pashë Xhinollin ra në

konflikt me Dibrën duke dashur ta zgjërojë pashallëkun e tij. Me këtë rast u bë një betejë e rreptë. Jashar pashë Xhinolli, bir i Maliq pashë Xhinollit, me prejardhje nga Luma, i theu dhe i mundi dibranët, ose siç thotë populli i shkeli. Që prej kësaj, gjoja, dibranët mbakan plisa të shkelun, d.m.th. të rrafshhtë, kurse kosovarët si fitimtarë vazhduan ende të mbanin plisa me maje.

Në lidhje me lashtësinë e plisit , ndër shqiptarët ekziston edhe një gojdhënë tjetër që përcjellët brez pas brezi. Kjo gojdhënë tregon se në Betejën e Kosovës më 1389 moren pjesë edhe shqiptarët nga Kosova bashkë me mirditasit. Këta, me këtë rast, mbanin plisa të bardhë po të asaj trajte që mbajnë edhe sot.

Nuk janë në gjendje të dijë e të konfirmoj se a ka dhe ç'baza ka kallximi popullor se do klerikë katolikë, varësisht nga rangu klerarkik, gjatë meshës në kishë mbajnë kësula të bardha në formë plisi të shqiptarëve. Madje të tillë i mban edhe vetë pontifiku katolik në Romë, papa.

Ndoshta kjo traditë popullore mbështetet në këto fakte historike.

Dihet mirë se pas okupimit të tokave ilire në Ballkan, romakët moren prej tyre shumë gjëra nga kultura materiale, duke përfshirë edhe pjesë të ndryshme të veshjeve popullore.

Duket se një lloj këmishe ose pelerine, që romakët e quanin tunika (tunica) e moren nga fisi dalmat i ilirëve, sepse atë e quanin dalmatika (dalmatica).

A është e mundur të kenë përvetësuar edhe kësulën e bardhe ilire? Më vonë kjo veshje, duke pësuar ndryshime, dalëngadalë doli nga përdorimi i përditshëm. Ajo u ruajt dhe qendroi duke u përdorur vetëm në kishë katolike dhe ruhet edhe sot dhe ende quhet dalmatika. Hyn në përdorim, veshet nga priftërit vetëm gjatë meshës.

Në krijimin e gojddhanës për kësulën e bardhë të papës që i përngjet plisit tonë të rrumbullakët (jo atij me maje të theksuar), mund të ketë ndihmuar edhe një fakt tjetër i njohur historik. Ky fakt është se në fillim të shekullit XVIII u zgjodh papë Klimenti XI, që kishte prejardhje shqiptare, i fisit Kelmend. Me iniciativën e tij, më 1703 u mbajt një konzilium i peshkopëve të Shqipërisë, ku u muar vendimi që literatura kishtarë të përhapej në gjuhën shqipe.

Po t'i shtojmë të gjitha këtyre që thamë më sipër se papët me të vërtetë mbajnë kësulë të bardhë të rrumbullakët, shumë të ngjashme me plisin shqiptar, atëherë na është plotësisht e qartë se nga rrjedhin këto tregime popullore

MODERNITETI NË LETRAT SHQIPE

E pasur dhe e bukur është gjuha jonë shqipe, nga e cila shqiptarët krijuan një kult të vërtetë; megjithëkëtë është fare pak e zhvilluar: rrethana historike krejt të posaçme dhe sidomos një sundim i huaj prej më shumë se 5 shekujsh i vonuan për një kohë shumë të gjatë çdo farë rilindje kulturele popullit shqiptar të dashuruar për liri.

Do t'i lëmë mënjanë, edhe folklorin, i cili më vete do të mbushte një kapitull shumë interesant, edhe atë sërë të gjatë prodhimesh religjioze që pati filluar qysh në shekullin e 15-të, rëndësia e të cilëve është sidomos gjuhësore; e atëherë do të shohim se pjesa e dytë e shekullit të kaluar shënon shfaqjen e

veprave të para letrare,që si me thënë mund të merren për themelet e letërsisë sonë moderne.

Pjesa e letërsisë shqiptare që zhvillohej në Kosovë, kishte afërsisht këto shenja paradalluese: e shkëputur nga letërsia amë dhe nga një pjesë e traditës letrare, ajo pothuajse nuk ishte fare në kontakt me të dhe nuk ishte e informuar për atë që ndodhte në fushën e letërsisë brenda kufirit të shtetit shqiptar. Edhe para luftës, në Kosovën letrare herë pas here ilegalisht, mbase edhe mund të depëronte ndonjë vepër ose autor nga periudha e viteve 1930, kryesisht përmes atyre pak nxënësve që shkolloheshin aso kohe në Shqipëri. Pas luftës, në vitet 1950, krijuesit e parë të letërsisë shqiptare në Kosovë, për mbështetje kishin kryesisht letërsinë gojore (të pasur), fare pak vepra nga fondi letrar i traditës si dhe përvojat e huaja letrare, në radhë të parë ato sllave.

Nga emrat e shkrimtarëve, të cilët e kishin filluar veprimtarinë e vet letrare para luftës, do të përmendim këtu vetëm Esat Mekulin, Hivzi Sulejmanin.

Esat Mekuli u shqua me lirikën e angazhuar shoqërore dhe kombëtare të shkruar gjatë viteve 1930, ndërsa Hivzi Sylejmani solli përvojën e parë më serioze në llojin e prozës së gjatë me romanin dy vëllimesh "Njerëzit I" dhe "Njerëzit II", si dhe "Fëmijët e lumit tim". Para tyre Hivzi Sulejmani do të shkruante disa nga tregimet, që edhe sot tingëllojnë moderne.

Ishte poezia ajo që arriti majat e letërsisë shqiptare në Kosovë, duke filluar nga fundi i viteve 1950 e sidomos me emrat: Mark Krasniqi, Din Mehmeti, Fahredin Gunga, Rrahman Dedaj, Enver Gjerqeku, Azem Shkreli, Ali Podrimja, Besim Bokshi, Eqrem Basha, Sabri Hamiti etj.

Ndërsa në prozë dallohen: Anton Pashku, Ramiz Kelmendi, Azem Shkreli, Nazmi Rrahmani, Rexhep Qosja, Mehmet Kraja, Musa Ramadani, Iljaz Prokshi, Agim Vinca, Nuhi Vinca etj.

Edhe në Kosovë shumë shkrimtarë patën fatin të burgosen, të persekutohen apo të arratisen e të jetojnë jashtë truallit të tyre (Adem Istrefi etj).

Pushteti serb ushtronte dhunën më të egër ndaj intelektualëve që me pushtetin e fjalës përpiqeshin të afirmonin vlerat kombëtare shqiptare. Kështu e pësuan rreptë nga kjo censurë: Adem Demaçi, Ramadan Rexhepi, Kapllan Resuli (i cili pasi u arratis në Shqipëri u burgos edhe këtu) etj.

Krahas letërsisë shqiptare që krijohej dhe botohej kryesisht në Prishtinë, ajo krijohej dhe botohej edhe në mesin e shqiptarëve të Maqedonisë, kryesisht me prozën dhe poezinë e Murat Isakut, Teki Dervishit, Abdylazis Islamit, e më pas, me veprën letrare të Resul Shabanit, Adem Gajtanit, Agim Vincës, Din Mehmetit etj. Vlen të përmendet dhe një personalitet i shquar i kulturës, Luan Starova, (shqiptari më i përkthyer sot pas

Ismail Kadaresë), por shumica e veprave të tij nuk janë në gjuhën shqipe.

Letërsia moderne shqiptare në diasporë

Edhe pse e zhvilluar në kushte të një izolimi gjeografik e ideologjik, fati dhe perspektiva e letërsisë bashkëkohore shqiptare duhet vështuar në një kontekst dhe më të gjerë gjeografik, d.m.th dhe përtej kornizës ngushtësisht nacionale. Pavarësisht nga zhvillimet brenda Republikës së Shqipërisë, si dhe brenda viseve etnike si: Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi, kjo letërsi pati dhe njohu zhvillime dhe në diasporë. Sa i takon zhvillimeve të saj në diasporë, letërsia shqiptare mund të shikohet gjeografikisht brenda dy vatrave:

Vatra historike e diasporës shqiptare: Itali, Greqi, Rumani, Bullgari, Turqi etj.

Vatra të reja të diasporës shqiptare: Gjermani, Shtetet e Bashkuara të Amerikës, etj.

Zhvillimet më të rëndësishme të letërsisë bashkëkohore shqiptare në diasporë ndodhën në Itali, aty ku sot e kësaj dite jetojnë rreth 90.000 arbëreshë, që vazhdojnë të flasin shqipen.

Në përgjithësi mund të thuhet se një "rilindje" e letërsisë arbëreshe ndodhi diku rreth fundit të viteve 1950, kur dhe nisi të botohej revista "Shejzat" nga Ernest Koliqi në Romë e më pas revistat "Zgjimi", "Katundi ynë", "Zjarri", "Zëri i Arbëreshëvet", "Lidhja", "Bota shqiptare" etj.

Këto revista ndikuan në krijimin dhe publikimin e një brezi poetësh e shkrimtarësh që shkruan në arbërisht. Veç të tjerash, një pjesë e tyre funksionoi dhe funksionon dhe si shtëpi botuese, duke publikuar kolana të tëra me poezi dhe vepra të tjera letrare.

Ndër shkrimtarët më të rëndësishëm të kësaj vatre duhen përmendur:

Françesk Solano (1914), i njohur me pseudonimin Dushko Vetmo, i lindur në Kozencë. Pas një periudhe të gjatë qëndrimi në Argjentinë, Uruguai dhe Kili, ku dhe shugurohet prift, Solano kthehet në vendlindje. Aktiv në shumë fusha të letrave, ai është kryesisht poet, prozator dhe dramaturg. Ndër veprat e tij më të rëndësishme janë: *Burbuqe t'egra*, 1946, *Shkretëtira prej gurit*, dramë, 1974, *Tregimet e Lëmit*, etj.

Domenico Bellizzi (1931), prift nga Frasnita, i njohur me pseudonimin Vorea Ujko, është një ndër trashëgimtarët më të denjë të Jeronim De Radës e Zef Serembes. Ai me poezinë e tij arriti nivele të spikatura të ligjërimit poetik, veçanërisht me veprat: *Zgjimët e gjakut*, *Këngë arbëreshe*, 1982, *Hapma derën zonja mëmë*, 1990 etj.

Karmell Kandreva (1931), poet, bartës i identitetit kombëtar me anë të një ligjërimi poetik original si dhe luftëtar i angazhimit social të arbëreshëve në ruajtjen e gjuhës dhe kulturës origjinale, ka shkruar triologjinë poetike: *Shpirti i*

arbërit rron; Shpirti i arbërit rron. Arbëreshi tregon; Shpirti i arbërit rron. Vuan dega e hershme.

Zef Skiro Di Maxhio (1944), poet, përkthyes dhe dramaturg i shquar. I angazhuar edhe si drejtor i revistës "Bota shqiptare", i shquar për tonin e tij ironik e shpesh sarkastik, ai është autor i rreth dhjetë librave poetikë, ndër të cilat vlen të përmenden: *Nëpër udhat e parrajsit shqipëtarë e t'arbreshë*. Poemë gjysmëserioze arbëreshe, *Orëmira*, *Për tokën fisnike të Horës* etj.

Padyshim që letërsia arbëreshe vazhdon jetën me të tjerë shkrimtarë, shumica syresh të rinj, duke luajtur kështu një rol të rëndësishëm jo vetëm në diversitetin kulturor shqiptar, por edhe atë italian.

Një tjetër vatër e rëndësishme historike, ku kanë lulëzuar shkrimet shqipe që në fundin e shekullit XIX dhe ku jeta kulturore e elementëve shqiptarë ka qenë e organizuar më së miri, është Rumania. Një ndër personazhet më të rëndësishëm të letrave bashkëkohore shqiptare është Viktor Eftimiu (1889 - 1972) , autor i rreth njëqind vëllimeve letrare të shkruara në rumanisht. Mjaft prej veprave dramatike të tij janë ndërtuar mbi bazën e motiveve shqiptare e të fëmijërisë së tij në malet e vendlindjes.

Po aq e rëndësishme sa dhe Rumania në pikëpamje të jetës kulturore shqiptare mbetet edhe Bullgaria, ku janë njohur organizime të hershme të

komunitetit shqiptar. Një figurë që vlen të merret në konsideratë nga njerëzit e letrave shqipe, është Thoma Kaçori, i cili shkroi në shqip disa romane e libra me tregime.

Në vatrat e reja të zhvillimit të letërsisë bashkëkohore shqiptare hyjnë ato vende në të cilat emigruan për motive kryesisht politike një pjesë e shkrimtarëve të talentuar shqiptarë, që duke mos u pajtuar me diktaturën dhe duke ndjerë etjen për liri, realizuan në periudha të ndryshme të regjimit komunist eksodet e sforcuara.

Një nga shkrimtarët e diasporës me peshë më të madhe që jetoi e krijoi në Gjermani, është Martin Camaj (1925 - 1992). Vepra e tij hyn në fondin më të shquar të letërsisë bashkëkohore shqiptare.

Ndërsa në Shtetet e Bashkuara të Amerikës zhvilloi veprimtarinë më të madhe studimore e letrare Arshi Pipa (1920- 1997), një ndër punëtorët më të mëdhenj të letrave shqipe, intelektual i shquar, poet, përkthyes, studiues e polemist.

Më 1944 ai drejtoi revistën "Kritika" dhe po këtë vit botoi librin e parë me poezi Lundërtarë. Në SHBA, ku emigroi në vitin 1958, punoi si profesor në disa universitete amerikane deri sa doli në pension. Si dëshmi e asaj që kishte përjetuar në kampet dhe burgjet komuniste ai botoi në Romë vëllimin me poezi Libri i burgut 1959, dhe më vonë dhe vepra të tjera.

Një ndihmesë të jashtëzakonshme Arshi Pipa do të japë dhe në studimet letrare, sociologjike e politike me vepra të dorës së parë, ku operon me metoda moderne studimi.

Si përfundim, mund të themi, se aktualisht po bëhen përpjekje që të gjitha këto baza dhe këta krahë të shkëputur në kohë dhe në hapësirë të letërsisë shqiptare, të komunikojnë dhe të integrojnë mes vetes për ta përcaktuar dhe krijuar saktësisht nocionin letërsi kombëtare në gjuhën shqipe.

Në fund sot një plejadë e tërë të rinjsh po ecën në gjurmët e Mjeshtërvë të vet. Kostë Çekrezi, Gj.Bubani, S.Malëshova, Z.Fundo, ia kanë hapur rrugën zhurnalizmit. Tajar Zavalani, me një gjuhë popullore, zgjoi te populli shqiptar bukuritë e letërsisë ruse, me përkthimet nga Tolstoi, Çehovi e Gorki. Ernest Koliqi përkthyes i disa klasikëve italianë, në "Novelat" e tij të punuara me një stil mjaft të këndshëm, pasqyron qëndrimin e vet "borgjez".

Midis shkrimtarëve që s'janë ende veçse në periudhën e shkrimeve fillestare, disa duan të marrin pjesë në Gostinë e perëndive, ndërsa disa të tjerë, jo aq ambiciozë, kënaqen vetëm duke ngjyer bukën e tyre në çanakun modest të bariut, të fshatarit dhe të punëtorit.

Vlenë për t'u theksuar edhe një dyzinë shkrimtarësh dhe studiuesish letrarë që krijojnë

prej viteve 90-ta në diasporë si Eshref Ymeri, Rasim Bebo, Gjek Marinaj, Kolec Traboini, Agim Bacelli, Adnan Mehmeti, Kozeta Zylo, Raimonda Moisu, Iliriana Sulkuqi, Rita Salihu, Mëhill Velaj, Anton Kote, Sotir Andoni, Peter Prifti, Dalan Luzi, Zef Pergega, Luigj Çekaj, Albana Mëlyshi, Ramiz Gjini, Dalip Greca Fatmir Terziu, Engjell Shehu, Gëzim Ajgeraj, Elvira Dones, Ornella Vorpsi, Anilda Ibrahim, Besa Myftiu, Hasan Aliaj, Shefqet Dibrani, Brahim Avdyli, Ymer Shkreli, Pal Sokoli etj.

Shkrimtaret e ekzilit...

Poetë që shkruajnë në gjuhë të huaj duhet të përfshihen në historinë e letërsisë shqipe apo duhet të konsiderohen pjesë e letërsisë së gjuhëve në të cilat krijojnë, shtrohet thuajse në të gjitha konferencat shkencore që zhvillohen në Shqipëri por edhe në Kosovë. Në Itali sidomos është prezent një qark letrar i autorëve shqiptarë që shkruajnë letërsi në gjuhën italiane. Autorë që fitojnë çmime letrare me botimet e tyre, por që fare pak njihen në Shqipëri. Ndoshta sepse dhe ne vetë mendojmë “se ata nuk janë shkrimtarët tanë”... “Atdheu është çka flitet”, shkrimtarja rumune Herta Müller që shkruan në gjuhën gjermane do t’u drejtohej me këto fjalë atdhetarëve të saj kur mori çmimin “Nobel” në letërsi. Ky fenomen është i natyrshëm një fenomen global, ku shqiptarët nuk kanë pse të jenë përjashtim. Nuk është një proces i stisur apo i paramenduar. Ai lind së brendshmi dhe nuk është

thjesht një proces normal i të shkruarit. Janë shumë autorë shqiptarë, le t'i quajmë të shkrimtarë në ekzil, që po prezantohen sukses. Mes tyre dallojnë katër shkrimtare femra. Librat e tyre kërkohen dhe botohen nga shtëpi prestigjioze botimi. Elvira Dones që botohet nga "Feltrinelli" dhe "Einaudi", Anilda Ibrahim dhe Ornella Vorpsi ('Einaudi') janë treshja e letërsisë shqiptare e mërgimit në Itali. Kësaj treshe i bashkohet Besa Myftiu, që jeton në Zvicër e boton në Francë me logon 'Fayard'. Përtej faktit se shkruajnë në gjuhë të huaj dhe jo në gjuhën e nënës, ajo çfarë i bashkon këto shkrimtare është dhe tematika që trajtojnë në veprat e tyre. Femra, herë në vetë të parë e herë në vetë të tretë është gjithmonë e pranishme. E shkuara gjithashtu; fëmijëria nën diktaturë, mentaliteti, dramat sociale, zakonet dhe kanunet e vendit të origjinës janë pjesë e rrëfimeve në krijimtarinë e tyre. Tema të identitetit mbeten të preferuara për këto autore shqiptare, që jo rastësisht kanë zgjedhur të krijojnë në gjuhë të huaj...

Në gjuhë të huaj, por me tema shqiptare

"Shkrimi në gjuhë të huaj të jep liri, distancë". Besa Myftiu nuk do të mund të shkruante asnjë nga historitë e saj në gjuhën shqipe. Ndjehet e frustruar kur tenton të shkruajë në shqip. I druhet dhe paragjykimëve, ndaj ka zgjedhur rrëfimin në gjuhën frënge. E bija e shkrimtarit Mehmet Myftiu, ka shkruar dhe botuar 9 libra në frëngjisht, i fundit

“Dashuri në kohën e komunizmit”, botuar nga “Fayard” në Francë. Ornela Vorpsit gjithaq i nevojitej distanca për ta parë më qartë të shkruarën. Italishtja ishte për të një zgjedhje organike. “Po të kisha jetuar në Shqipëri, ndoshta nuk do isha bërë shkrimtare. Ishte ekzili që më tregoi këtë rrugë. Nuk ishte ndonjë zgjidhje për të tradhtuar Shqipërinë, siç më sulmojnë shpesh. Ishte një zgjidhje shumë organike. Duke menduar pse kisha nevojë të shkruaja në italisht, pashë se në mënyrë organike kisha nevojë për distancë nga ajo çka tregoja”, – thotë ajo ndërkohë që veten tashmë e sheh si shkrimtare në një vend të huaj e që shkruan po ashtu në një gjuhë të huaj. Ornela Vorpsi vazhdon të shkruajë në gjuhë italiane, por siç thotë dhe vetë, në të njëjtën kohë mendon dhe flet katër gjuhë. Gjuha e nënës mbetet gjuha e parë, sepse shqipja për të është gjuha që mbart kujtimet e fëmijërisë e për këtë ajo ndjehet thellësisht e tërësisht shqiptare. “Besoj se gjuha e romaneve të mia është një sintezë e shumë kulturave, e shumë gjuhëve të përzierja së bashku”. Janë të paktë shkrimtarët që arrijnë të jenë kreativë në dy gjuhë të huaja, por Elvira Dones sigurisht që ia ka dalë. Ajo është shkrimtare, gazetarë dhe dokumentariste, autore e shtatë romaneve, dy vëllimeve me tregimeve, artikujsh e filma dokumentarë. Tema si prostitucioni, drama sociale, lufta etj., e kanë bërë Elvira Donesin shkrimtare të mirëpritur në qarqet letrare. Letërsinë e saj e

shkruar në dy gjuhë; në gjuhën e nënës shqip dhe në gjuhën italiane. Raporti i saj me gjuhën që zgjedh për të shkruar fillon qysh kur libri nis të ngjizet. “Është thelbësore atmosfera e fillimit, fjalitë e para ndoshta dhe një fjalë e vetme që “godet” në njërën gjuhë në vend të tjetrës”. Pikërisht kjo i ndodhi Elvira Donesit kur shkroi romanin “Luftë e vogël e përkorë”, ritmi gjuhësor u krijua natyrshëm në gjuhën e saj të dytë, italishten. “Pashë se kisha nisur rrëfimin në italisht edhe për një arsye tjetër, për të cilën me sa duket kisha nevojë: më shërbente si filtër mbrojtës”. Në këtë rast është ‘terreni’ për të cilën shkruan ai që zgjedh gjuhën, për shkrimtaren Elvira Dones. Ndërkohë ka në proces dy libra; njërin të shkruar në gjuhën italiane dhe tjetrin në shqip, që shumë shpejt do të jenë në duart e lexuesve. Edhe pse këto shkrimtare zgjedhin një gjuhë tjetër, bashkohen në një pikë: shfrytëzimi i temës së identitetit. “A ka nevojë të shkruaj në shqip për të rrëfyer Shqipërinë e sotme?- bën pyetjen retorike Anilda Ibrahimi. I ka qëlluar të lexojë në shtypin shqiptar (online) sesi shqiptarët e fyejnë në komentet e tyre për zgjedhjen e italishtes si gjuhë letrare. “Nuk ka asnjë akt tradhtie nga ana ime drejt gjuhës mëmë. Zgjedhjen time e shoh si përulje të një personi të ndërgjegjshëm që e do gjuhën e vet në atë farë mënyre sa të hiqet mënjane duke thënë: unë s’jam në gjendje, ka të tjerë që e bëjnë më mirë se unë, Shqipëria ecën përpara edhe pa mua! Nuk jemi të pazëvendësueshëm...”. Kjo

është revolta e saj në përballjen për së largu me lexuesin shqiptar. Ndoshta për këtë arsye ajo edhe Ornela Vorpsi refuzojnë vazhdimisht që librat e tyre të përkthehen në gjuhën shqipe.

Elvira Dones u lind në Durrës dhe u rrit në Tiranë. Në shkollën fillore shkruan disa faqe, të cilat i titullon “Roman”. Fillon të Elvira Donesbëjë televizion në moshën 16-vjeçare. Në vitin 1988 largohet nga Shqipëria dhe vendoset në Zvicër. Në 1997 boton romanin e parë të vërtetë, “Dashuri e huaj” (përkthyer në gjuhën italiane me titullin “Senza bagagli”). Në tokë helvetike lëvron shkrimin letrar. Është autore e nëntë veprave narrative, atë të skenaristes kinematografike dhe të gazetares-regjisore të filmit dokumentar. Jeton në San Francisco Bay Area, Kaliforni, e ndan kohën mes Shteteve të Bashkuara, Zvicrës, Italisë e Shqipërisë. Autore e shtatë romaneve, mes të cilëve: “Dashuri e huaj”, “Kardigan”, “Yjet nuk vishen kështu”, “Më pas heshtja”, “I Love Tom Hanks”, “Luftë e vogël, e përkorë”; dokumentarëve “Në kërkim të Brunildës”, “Virgjëresha të betuara” etj. Shkruan në gjuhën italiane dhe në gjuhën shqipe.

Ornela Vorpsi u lind në Tiranë më 1968. Ka studiuar në Akademinë e Arteve në Tiranë, dhe më 1991 u largua për në Itali. Ornela Vorpsi 2Atje u diplomua në Akademinë e Brera-s. Që nga viti 1997 jeton në Paris. Është fotografe, piktore dhe videoartiste. Pas një karriere të suksesshme në artet pamore iu dedikua të shkruarit. Si shkrimtare

u bë e njohur me librin e parë “Shqipëria, vendi ku nuk vdiset kurrë”, (Einaudi 2005), një autobiografi e autores. Me këtë libër është fituese e disa çmimeve letrare në Itali. Pas suksesit me librin e parë, ajo boton romanin “Dora që nuk kafshon kurrë”, për të vijuar me vëllimin me tregime “Pini kakaon Van Hutën”. Librat e saj janë botuar në disa gjuhë të huaja. Në shqip ende nuk është botuar asnjë nga krijimet e saj. Vorpsi refuzon për momentin botimin në shqip të librave të saj.

Anilda Ibrahimit u lind në Vlorë më 1972. Është diplomuar për letërsi në Fakultetin e Histori-Filologjisë të Universitetit të Anilda Ibrahimit 1Tiranë. Largohet nga Shqipëria në vitin 1994. Fillimisht jeton në Zvicër dhe që prej vitit 1997 në Itali. Romani i parë i saj “Rosso come una sposa” (E kuqe si nuse) u botua në vitin 2008 nga Shtëpia botuese “Einaudi”. Me këtë roman ka fituar disa çmime letrare në Itali. Me logon e shtëpisë botuese “Einaudi”, boton një vit më pas edhe romanin “L’amore e gli stratacci del tempo”, një roman i frymëzuar nga dashuria e dy të rinjve në Kosovën e luftës. Romani i saj i fundit që përmbyll trilogjinë e rrëfimeve mbi dashurinë dhe dhimbjen u botua një vit më parë me titullin “Non c’è dolcezza”. Romanet e saj janë përkthyer në pesë gjuhë të huaja, por jo në shqip. Kjo është zgjedhje e vetë autores.

Besa Myftiu u lind dhe është shkolluar në Tiranë. Ka ushtruar një kohë profesionin e gazetares në revistën “Skena dhe Besa

Myftiuekrani”. Ka shkruar skenarin e filmit televiziv “Unë e dua Erën”, më 1991, momenti i largimit nga Shqipëria për në Zvicër. Jep mësim në Universitetin e Gjenevës, në Fakultetin e Shkencave Pedagogjike. Shkruan në gjuhën frënge dhe është autore e vëllimit poetik “Des amis perdus”, botuar në dy gjuhë. Është autore e romaneve “Ma Légende” (L’Harmattan, 1998), “Confessions des lieux disparus” (Editions de l’Aube, 2008) dhe “Amours au temps du communisme” (Fayard, 2011); e përmbledhjes me tregime “Le courage, notre destin” (Editions Ovadia, 2007). Në shqip janë botuar romani “Rrëfime nga vende të harruara” dhe vëllimi me tregime “Drejt të pamundurës” (2012).

Një fenomen jo vetëm shqiptar

Milan Kundera me origjinë çeke dhe i natyralizuar në francez, ka jetuar në mërgim në Francë që nga viti 1975. Ai “e sheh veten si një shkrimtar francez dhe insiston që vepra e tij duhet të studiohet si letërsi franceze dhe të klasifikohet si e tillë”. Agota Kristof me origjinë hungareze, jeton në Zvicër dhe shkruan në frëngjisht. Herta Mueller, me origjinë rumune, shkruan në gjuhën gjermane. Atiq Rahimi, afgan, i cili shkruan në frëngjisht. Selman Rushdie, me origjinë indiane, shkruan në gjuhën angleze. Lista e shkrimtarëve që shkruajnë në gjuhë të huaj është e gjatë.

GANI XHAFOLLI 40 VJET POET

Në letërsisë tonë artistike, Gani Xhafolli(25 nëntor 1942- 15 qershor 2015) plotë 40 vjet ishte fanar në pemën e poezisë shqipe për fëmijë. Ngjitjen e tij në këtë pemë të vështirë e ka bërë talenti i tij prej poeti të çiltër. Prushi i vargjeve të Gani Xhafollit është i ngrohtë dhe prekës për lexuesin shqiptar. Fjala vjenë libri i tij, "Vetullat pa akull" është një prurje e re dhe me figura shumë të pasura.

Nuk jam Homer, as Hamlet, po një fëmijë i pagjumë me më të pagjumët e vendit tim. Studio

ime e krijimit shprehet Gani Xhafolli , ka tre dhoma; lirikën, metaforën, semantikën,dhe ca paradhoma.

Sa herë gjendem mes luleve zogjët i bien pjanos , dhe orkestrojnë vargjet e mia.

Në hapësirën e pa anë të të kundërtave, thoshte Xhafolli, spikatë fryma e të jetuarit, sahati artistik , muza e tij e shtrenjtë , e magjishmja për më të bukurën.

Në shkretëtirën e letrës së bardhë, përpara se të vë mendimin mbi letër, më bie loti, dhimbja e çarë, të qenit njeri.

Në të argjiltën e fjalës kam mbjellë farën e së ëmblës, kohën e te qenit tim.

Realitetin e të jetuarit- shprehej Gani Xhafolli:”... unë e lexoj ashtu si është, duke ia shtuar këtë kohë të ardhmes. Nuk ka robëri që ma mbyll derën, sepse , jam poeti, ai që vet u jap frymë vargjeve. Në këtë botë plot trazira unë kam muzën time, vashën më të virgjër të ëndrrave, që kurrë s’më lë vetëm,por,më merr me vete tek e pagjumta e saj.

Drejtësia është më e padrejta në këtë botë, padrejtësia saj sa e sa herë na ka poshtëruar, na ka fyer e përçarë, na ka bërë kryengritës,lexojmë në librin e tij “Vetullat pa akull”.

Lufta e motiveve thoshte Gani Xhafolli: ”është lufta më gjigande e një krijuesi. Rënia nuk më pëlqen”.

Për poetin Xhafolli , “...edhe kryefjala, edhe kallxuesi kanë probleme. Zanoret jo rrallë kërkojnë vetëvendosje, mëngjes të fjalës, mesditë të durimit, mbrëmje të dhimbjes”.

Ai thoshte “...I mençuri përherë qanë më shumë.Unë shpirtit s’ kam çka t’ i bëj.Sa herë flë ëndrra më shpie tek ëndrrat e saj, që ta gjej lulen time.Të gjitha shkronjat i kam shumëzuar që kënga të jet më e plotë, më e qartë, më intime. Në valixhen time poetike përveç vesës,shiut, lules dhe ëndrrave, një dritë më ndjek përherë”.

Hëna në poezinë e Gani Xhafollit është mikja e tij më e dashur që i bën pyetje poetit. Zanoret e poetit Xhafolli, janë të veçanta për nga vlera,dhe të mbushura me emocion.

Që i vogël thoshte Gani Xhafolli” më ka humbur çelësi i heshtjes, çelësi i të urtit. Plot lule të jetë sime m’i ka vrarë kjo jetë. Vetëm unë e di sa kam patur dhimbje për atë lule, se unë i kam martuar plot shkronja me vuajtjet e mia.”Në pavetëdijen e pavetores edhe fryma herë- herë i del e kuqe, lexojë në librin e Ganiut “Vetullat pa akull” .

Dhe unë , nuk e di sa do të mërzitem në fund të këngës...por më mjafton një pikë, një presje, që unë të mbetem tek lulja, tek pema, tek ëndrra, tek mbretëresha ime, poezia.

Don Zhuani - Gani Xhafolli i vetmuar pa 33 dashnoret !!!

Shpreha mendimin se, në një moment kritik, kur shpirti i një pjesë të kombit tonë vuan e lëngon nga kolonializmi dhe shtypja sllave, kur kërcënohet nëpërmjet elaboratëve të udhëheqësve të tyre shtetërorë dhe shpirtërorë, me zhdukje fizike, krijuesit shqiptarë në tërësi, nuk mund të qendrojnë mënjanë apo vetëm të shijojnë letërsinë e Beketit, Kafkës dhe Xhojsit. Shpirti i shkrimtarëve dhe poetëve shqiptarë heq dhe vuan sëbashku me atë të kombit të vet, duke pasqyruar dhe lartësuar vetitë dhe virtytet që e kanë mbrojtur atë nga asgjësimi shpirtëror e fizik. Një komb nuk mund të rrojë dhe ndërtojë të ardhmen e vet pa fituar lirinë individuale dhe atë kombëtare, mbi të cilat ngrihet dhe flatron shpirti i vet dhe dashuria për jetën.

Sigurisht, nuk kam asnjë përçmim për rrymat letrare, qoftë edhe të asaj rryme që pretendon se admiron dhe lëvron shkrimtari kosovar Gani Xhafolli. Edhe letërsia që krijon Gani Xhafolli është e dobishme dhe i duhet letërsisë, sepse shkrimtari është i lirë të krijojë në përputhje me shijet dhe konceptet e tij artistike dhe estetike. Në një pyll të bukur me drurë të drejtë, nuk është asgjë e keqe nëse njëri ose disa prej tyre e kanë trungun të shtrembët. Madje, në tërësinë e pyllit, ky lloj trangu, me veçantinë e vet, paraqet një përjashtim zbukurues, ashtu siç është natyra e pafundme në llojshmëri dhe përmbajtje. Por, e keqja nis atëherë kur, dikush prej nesh, këmbëngul që të gjithë drurët e tjerë, të cilët ngrihen

madhështorë drejt qiellit të kaltër, porositen t'i ngjasojnë drurit të shtrëmbër...

Sipas studiuesit Prof.Dr.Nuhi Ismajli “ Poeti G. Xhafolli, në veprën Vetullat pa akull, shquhet edhe për organizimin semantik të poezisë së tij. Ai përdor një strukturë të fuqishme gjuhësore, ndërton vargun dhe e thyen mjeshtërisht atë, për të theksuar elementin semantik, shfrytëzon mundësitë e shumta semantike të fjalës, rendit të fjalëve, figurës stilistike etj.

Gani Xhafolli , përdor vargje të gjata, thyerje të vargut dhe një renditje të tillë fjalësh, në të cilat theksohet pesha dhe forca e ndjenjës dhe e mendimit: “Njëqind vjet historia nuk e hoqi / Këmishën e zezë nga trupi” (f. 8); “Këmishë të zezë kishte edhe nata” (f. 8); “dihet jemi ujë i robëruar” (f.106) etj.

Ganiu ,përjetimin e rëndë të robërisë, paralizimin e jetës në robëri, e thekson përmes personifikimit dhe thyrjes së papritur të vargut: “asnjë orë e gjetheve nuk merr / frymë...” (f.17), ku fjalafrymë, simbol për shprehjen e largësisë së jetës, hedhet në vargun tjetër.

Jeta e rëndë në robëri dhe pritja e gjatë e lirisë, shqiptohen përmes formës grafike të fjalës, personifikimeve të robërisë, lirisë dhe kushtetutës, shprehjes metaforike (luajnë shah) dhe vargjeve të gjata: “LIRIA dhe ROBËRIA ende luajnë shah / në periferi të Kushtetutës me plagë” (f.11).

Bindja e poetit se fatin kombëtar e përcjell një fatkeqësi, sa herë hapet çështja e zgjidhjes së tij, jepet përmes rendit dhe kuptimit simbolik të fjalëve, thyrjes së vargut dhe vargjeve të gjata: "...hapi Pandora e re kutinë / Kur thirra nanë te Guri i Kufirit" (f.15).

Mungesa e lirisë për disa pjesë të trojeve shqiptare dhe liria e gënjeshtërt, shprehet përmes renditjes së fjalëve, gjatësisë së vargjeve e thyerjes së tyre, figurave etj.: "mërzinë ende nuk e hoqëm nga qafa / e po thonë / ka ardhur liria / ëndrrat janë larg prej Gurit e dheut / pa ujë / nuk di kur do të përqafohemi / me Teutën nën Mollën e Kuqe" (f.44); "po flitet robëria e ka mbuluar / një pjesë të diellit me shami / te zezë / ende nuk dihet kur do të hiqet / gjarpri nga trupi" (f.40).

Pakënaqësia e poetit, të cilin asgjë nuk e kënaq, përderisa pjesë të trojeve shqiptare përjetojnë robërinë, shprehet përmes rendit të fjalëve, paradoksit (liria nuk më duhet...), personifikimit, thyerjes së vargut etj. "nuk e kam ndërmend të shkoj / në parajsë sepse më mungon / Çamëria / liria nuk më duhet sepse / i mungojnë sytë" (f.100).

Gjafolli, zvogëlimin e forcës dhe mundësive të jetës, e gërsheton përmes vargjeve më të shkurtra, kurse pamundësitë e jetës shprehen përmes përsëritjeve të fjalëve, thyerjes së papritur të vargut dhe vargut më të gjatë: "Të gjitha rrugët e shpirtit / janë mbushur pikëpyetje / të gjitha

udhëkryqet e nyjave / të trupit kërkojnë ndihmë sociale” (f.10). Edhe qëndresa e pamposhtur, përballë së keqes, shprehet përmes vargjeve të gjata, thyrjes së vargut, rendit të fjalëve, figuracionit etj.: “uji nuk lejon të thahet uji / zjarri nuk lejon të shuhet zjarri” (f.39).

Poetizimi i realitetit të përditshëm dhe kritika kundër dukurive negative, shprehet përmes personifikimit dhe ndarjes së vargut: “përditshmëria ka reumë / po plakët çdo ditë”(f.82). Persekutimi ideologjik, si një dukuri tejet antihumane dhe tragjike e njeriut (poetit) në ato rrethana, jepet përmes një vargu të tërë (“Bilal Xhaferi e ka paguar me kokë” , f.79).Pesha e padurueshme e vetmisë dhe monotonia, jepet përmes personifikimit, përsitjes së fjalëve të njëjta ose me rrënjë të njëjtë, aliteracionit etj.:“vetmia lexon vetveten në vetmi” (f.14).

Padrejtësia ndaj tij jepet përmes personifikimit të elementit abstrakt, ndarjes së vargut dhe veçimit të fjalës (simbolit) derë: “robëria ma mbylli derën / në rrugën “Zenel Hajdini” numër 12 / edhe liria e mbylli të njëjtën / derë” (f.38).

Bukurinë e vashës poeti e shpreh me figura origjinale dhe të fuqishme. Kështu, trupi i vashës, sipas poetit, është “prej trëndafili të bardhë”(f.62), ndërsa kujtimet për të nuk janë vetëm ndjenjore po edhe shqisore: “nuk e harroj kurrë erën / e mirë të kujtimeve” (f.62).Natyra e femrës dhe bukuria e saj,

si diç enigmatike dhe e pakuptueshme, gjer në fund, jepet sa pëmes figuracionit karakteristik e befasues, sa përmes vargjeve karakteristike: Gruaja “është sintaksë e panjohur”(f.84); “Gruaja është gaforre”(f.84); “B. është libër me tri pikëpyetje / hermetike i ka buzëqeshjet / abstrakte i ka dhimbjet / ka një stil / që papritmas ndryshon / vetullat i ka prozë absurde / që mezi lexohen / është gramatikë pa folje / lulet i rrit nën lëkurë / kurrë nuk e kam pyetur / pse” (f.73).

Dashurinë e tij poeti e jep edhe përmes hiperbolizimit të elementit abstrakt, elementit kohë: “për ty ka dashuri / edhe për katër mijë vjet” (f. 57).

Për pushtimin e tërë nga dashuria e bota e vashës, poeti përdor shprehje e vargje të tilla, si: “jam i mbyllur përbrenda teje / nuk kam portë për dalje” (f.66), ndërsa “Xhelozinë e kam varur / në një gozhdë të vjetër” (f.66).

Dëshirën që të jetë pranë vashës, të kujtohet prej saj, qoftë edhe si një send i thjeshtë (gotë, ujë, libër), poeti e shpreh përmes përsëritjes së fjalëve (anaforës) dhe të vargjeve, njëjtësimi të tij me gjërat e ndryshme etj.: “kur të lahesh në banjë / mos më harro / sepse edhe unë jam ujë / kur pi çaj / mos më harro / sepse edhe unë jam gotë / kur e hap librin / mos më harro / sepse edhe unë jam libër” (f.70). Karakteristike është shprehja për vashën si burim i kënaqësisë dhe mundësi për të mposhtur vuajtjen: “vetullat tua më duhen / për

bukurshkrim / .../ dhe në fund të vetmisë / më duhen flokët tua / të bardha” (f.87).

Prishja e dashurisë poetizohet me figura që paraqesin vdekjen ose gjëra të neveritshme (miza, ujku, terri, mërzia): “vazhdova në rrugën e heshtjes / me një lule të verdhë” (f.67), ose: “mbi ëndërr fluturonte një mizë” (f.67). Situatën dramatike në të cilën gjendet për shkak të mungesës së vashës poeti e shpreh edhe përmes shprehjeve, që kanë strukturën e fj. të urta: “ilaçet kanë nevojë për ilaçe / këmba ka nevojë për këmbë / dielli ka nevojë për diell” (f.61).

Për të shprehur dashurinë e vërtetë, në raport me dashurinë e degeneruar, poeti gjen shprehje (përplot figura, si: personifikimi, metafora, simboli etj.) dhe ndërton vargje të tilla, si: : “Dashuria banon nën akull / e nën zjarr / vetminë e ka grua të mirë / .../ urrejtja është lule që përcillet / ... / proza e xhelozisë i duhet kur ka / temperaturë” (f.101) etj.

Ai përdor simbole tejet të fuqishme, siç janë: uji, kripa, akulli, guri, molla, Libri i Gj. Buzukut, Fishta, Kafka, Borhesi, Kamy; simbolet emblematike: Prizreni, Çamëria, Rozafa etj.

Uji e kripa (simbole me burim biblik, të përdorura me origjinalitet dhe me forcë shprehëse), përveç kuptimeve biblike, përmbajnë edhe kuptime të veçanta (Uji - simbol me kuptimin: jeta, njeriu, kombi etj.; Kripa – simbol me kuptimin:

shije, elementi i domosdoshëm i kuptimit të jetës, përsosmërisë, plotësisë etj.; Akulli – simbol original për antijetën; Guri – simbol me variacionet e përdorimit dhe nuancat e kuptimeve që merr në kontekstin e paraqitjes së botës shqiptare (Guri i kufirit, Guri i Gjonit, Guri i Gjergjit, Guri i gjyshit, Guri i Lotit, guri i epilepsisë); Molla – një lloj simboli emblemantik (variacionet: Molla e Teutës, Molla e madhe, Molla e Kuqe) etj.

Në poezinë Vetullat pa akull G. Xhafolli përdor dendur dhe me forcë shprehëse edhe personifikimin. Në poezinë e tij shpirtëzohen e njerizohen gjërat, sendet dhe dukuritë më të ndryshme, ndër të cilat edhe: koha, nata, mbrëmja, terri, mjegulla, zëri; vetmia, mërzia, zhgënjimi, dëshpërimi, neveria, ëndrra, dashuria, harresa, lodhja; pikëpyetja, pikëçuditësja, zanoret, gramatika, sintaksa, kryefjala, kallëzuesi, pasthirrma etj. Së këndejmi, tek lexuesi shkaktohet një emocionalitet i lartë i kësaj poezie. Veç kësaj, krahas krijimit e përdorimit edhe të metaforave e krahasimeve mjeshtërore, në veprën e tij, poeti mjaft poezi i ndërton mbi metaforën e zgjatur, me ç'rast, poezitë kanë mundësi të marrin kuptime të ndryshme dhe të kuptohen në mënyra të ndryshme nga lexuesi.

DIALEKTET E GJUHËS SHQIPE

Gjuha shqipe ka dy dialekte kryesore, dialektin e veriut ose gegnishten dhe dialektin e jugut ose toskërishten. Kufiri natyror që i ndan në vija të përgjithëshme këto dialekte, është lumi i Shkumbinit, që kalon nëpër Elbasan, në Shqipërinë e mesme. Në anën e djathtë të Shkumbinit shtrihet dialekti verior (gegërishtja), në anën e majtë të tij, dialekti jugor (toskërishtja).

Dallimet midis dialekteve të shqipes nuk janë të mëdha, folësit e tyre kuptohen pa vështirësi njeri me tjetrin. Megjithatë, ekzistojnë disa dallime

në sistemin fonetik dhe në strukturën gramatikore e në leksik, nga të cilët më kryesorët janë: dialekti i veriut ka zanore gojore dhe hundore, kurse dialekti i jugut, vetëm zanore gojore; togut ua të toskërishtes, gegërishtja i përgjigjet me togun ue (grua ~ grue); togut nistor va të toskërishtes, gegërishtja i përgjigjet me vo (vatër ~ votër); â-së hundore të theksuar të gegërishtes, toskërishtja i përgjigjet me ë të theksuar (nânë ~ nënë).

Dialekti i jugut ka dukurinë e retacizmit (kthimin e n-së ndërzanore në r (ranë ~ rërë), që në gegërisht mungon; në toskërisht, grupet e bashkëtingëlloreve mb, nd, etj. Ruhen të plota, kurse në gegërisht, janë asimiluar në m, n, (mbush ~ mush, vend ~ ven). Në sistemin morfologjik, dialekti i veriut ka formën e paskajores së tipit me punue, kurse toskërishtja në vend të saj, përdor lidhoren të punoj. Forma e pjesores në toskërisht, del me mbaresë, kurse në gegërisht, pa mbaresë (kapur ~ kapë), etj. Dialekti i jugut ka format e së ardhmes: do të punoj dhe kam për të punuar, ndërsa dialekti i veriut përveç formave të mësipërme ka formën kam me punue.

Shqipja standarte

Formimi i gjuhës letrare kombëtare të njësuar (gjuha standarte), si varianti më i përpunuar i gjuhës së popullit shqiptar, ka qenë një proedë e gjatë, që ka filluar që në shekujt XVI-XVIII,

por përpunimi i saj hyri në një periudhë të re, në shekullin XIX, gjatë Rilindjes Kombëtare.

Ne vitin 1824 Naum Veqilharxhi filloi punën për të krijuar alfabetin shqip dhe në vitin 1844 dhe 1845 u botua "Evetar"-i. Veqilharxhi ishte i pari që shprehu qellimet e Rilindjes Kombëtare Shqipëtare nëpërmjet traktatit të tij, parathënies së "Evetr"-it të parë dhe shumë shkrimeve të tjera.

Në programin e Rilindjes, mësimi dhe lëvrimi i gjuhës amtare, përpjekjet për pasurimin e saj dhe pastrimin nga fjalët e huaja dhe të panevojshme, zinin një vend qendror. Gjatë kësaj periudhe, u zhvillua një veprimtari e gjerë letrare, kulturore dhe gjuhësore.

Në vitin 1879, u krijua "Shoqata e të shtypurit shkronja shqip", që i dha një shtysë të re kësaj veprimtarie. U hartuan gramatikat e para me synime normative dhe u bë hapi i parë për hartimin e një fjalori kombëtar i gjuhës shqipe, që është "Fjalori i Gjuhës Shqipe" i Kostandin Kristoforidhit, i botuar pas vdekjes së autorit, më 1904.

Gjatë periudhës së Rilindjes Kombëtare, u arrit të përvijoheshin dy variante letrare të kombit shqiptar, varianti letrar jugor dhe varianti letrar verior. U bënë gjithashtu, përpjekje për afrimin e këtyre varianteve dhe për njësimin e gjuhës letrare. Detyra e parë që duhej zgjedhur, ishte njësimi i alfabetit. Deri atëhere, shqipja ishte shkruar në disa

alfabete: alfabeti latin, alfabeti grek, alfabeti turko-arab dhe alfabete të veçanta.

Këtë detyrë e zgjidhi Kongresi i Manastirit, i mbledhur më 14 deri më 22 Nentor të vitit 1908, në qytetin e Manastirit, që sot ndodhet në Maqedoni. Në këtë Kongres, pas shumë diskutimesh, u vendos që të përdorej një alfabet i ri, i mbështetur tërësisht në alfabetin latin, i plotësuar me nëntë digrame (dh, gj, ll, nj, rr, sh, th, xh, zh), dhe me dy shkronja me shenja diakritike (ç, ë), është alfabeti që ka edhe sot në përdorim gjuha shqipe. Kongresi e la të lire edhe përdorimin e alfabetit të Stambollit, që kishte mjaft përhapje, por koha ja leshoi vendin alfabetit të ri, që u paraqit në Kongres, pra alfabetit të sotëm.

Një hap tjetër për njësimin e gjuhës letrare shqipe, bëri "Komisioni letrar shqip", që u mbledh në Shkodër në vitin 1916. Komisioni nënvizoi si detyrë themelore lëvrimin e gjuhës letrare shqipe dhe zhvillimin e letërsisë shqiptare. Ky komision gjuhëtarësh e shkrimtarësh, krijuar për të ndihmuar në formimin e një gjuhe letrare të përbashkët përmes afrimit të dy varianteve letrare në përdorim, vlerësoi variantin letrar të mesëm, si një urë në mes toskërishtes dhe gegërishtes dhe përcaktoi disa rregulla për drejtshkrimin e tij, të cilat ndikuan në njësimin e shqipes së shkruar.

Vendimet e Komisionit letrar shqip për gjuhën letrare e për drejtshkrimin e saj, u miratuan më vonë edhe nga Kongresi Arsimor i Lushnjës

(1920) dhe vijuan te zbatoheshin deri në Luftën e Dytë Botërore.

Pas Luftës së dytë Botërore, puna për njesimin e gjuhës letrare kombëtare (gjuhës standarte) dhe të drejtshkrimit të saj, nisi te organizohet nga Instituti i Shkencave. U krijuan komisione të posaçme për hartimin e projekteve të drejtshkrimit. Kështu, u hartuan disa projekte në vitet 1948, 1951, 1953 e 1956. U organizuan gjithashtu, dy konferenca shkencore në vitin 1952, për të diskutuar për problemin e gjuhës letrare.

Me 1967, u botua nga Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë, projekti i ri "Rregullat e drejtshkrimit të shqipes". Ky projekt filloi të zbatohet në të gjithë hapsiren shqiptare, në Republikën e Shqipërisë, në Kosovë dhe në Mal të Zi. Ndërkohë, perpjekje për njesimin e gjuhës letrare dhe të drejtshkrimit të saj, bëheshin edhe në Kosove.

Në vitin 1968, u mblodh Konsulta Gjuhësore e Prishtinës, e cila, e udhëhequr nga parimi "një komb-një gjuhë letrare", vendosi që projekti i ortografisë i vitit 1968, posa të miratohej e të merrte formën zyrtare në Republikën e Shqipërisë, do të zbatohet edhe në Kosovë. Vendimet e kësaj Konsulte kanë qenë me rëndësi të jashtëzakonshme për njesimin e gjuhës letrare kombëtare shqipe.

Projekti "Rregullat e drejtshkrimit të shqipes " i vitit 1967, pas një diskutimi publik, ai u paraqit për

diskutim në Kongresin e Drejtshkrimit të Shqipes, që u mbledh në Tiranë, në vitin 1972, i cili ka hyrë në historinë e gjuhës shqipe dhe të kulturës shqiptare, si Kongresi i njësimimit të gjuhës letrare kombëtare.

Kongresi i Drejtshkrimit të Shqipes, në të cilin morën pjesë delegatë nga të gjitha rrethet e Shqipërisë, nga Kosova, nga Maqedonia dhe nga Mali i Zi dhe nga arbëreshet e Italisë, pasi analizoi të gjithë punën e bërë deri atëhere për njësimin e gjuhës letrare, miratoi një rezolutë, në të cilën përveç të tjerash, pohohet se "populli shqiptar ka tashmë një gjuhë letrare të njësuar".

Gjuha letrare kombëtare e njësuar (gjuha standarte), mbështetet kryesisht në variantin letrar të jugut, sidomos në sistemin fonetik por në të janë integruar edhe elemente të variantit letrar të veriut.

Pas Kongresit të Drejtshkrimit, janë botuar një varg vepra të rëndësishme, që kodifikojnë normat e gjuhës standarte, sic janë "Drejtshkrimi i gjuhës shqipe" (1973), "Fjalori i gjuhës së sotme letrare (1980), Fjalori i shqipes së sotme (1984), Fjalori Drejtshkrimor i gjuhës shqipe (1976), Gramatika e gjuhës së sotme shqipe I Morfologjia (1995), II Sintaksa (1997). G. Meyer do të hartonte që në vitin 1891 një Fjalor etimologjik të Gjuhës shqipe (Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strasburg 1891), i pari fjalor i këtij lloji për shqipen.

Përveç këtyre, një varg i madh gjuhëtarësh të huaj, si F. Miclosich, G. Ēeigand, C. Tagliavini, St. Man, E. Hamp, A. Desnickaja, H. Ölberg, H. Mihaescu, Ē. Fredler, O. Bucholtz, M. Huld, G. B. Pellegrini, etj. kanë dhënë kontribute të shēnuara për studimin e historisë së gjuhës shqipe, të problemeve që lidhen me prejardhjen e saj, me etimologjinē, fonetikēn dhe gramatikēn historike, si edhe në studimin e gjendjes së sotme të shqipes.

Ndērkohē, krahas studimeve për gjuhēn shqipe të albanologēve të huaj, lindi dhe u zhvillua edhe gjuhësia shqiptare. Ajo i ka fillimet e saj që në shekullin XVII, kur Frang Bardhi botoi të parin fjalor të gjuhës shqipe "Dictionarium Latino-Epiroticum" (1635). Gjatē Rilindjes Kombētare u botuan disa gramatika të gjuhës shqipe. Kēshtu, në vitin 1864, Dhimitēr Kamarda, një nga arbēreshēt e Italisē, botoi veprēn "Laggio della grammatica comparata sulla lingua albanese", Livorno 1864, vēll.II "L'Appendice al saggio dalla grammatica comparata sulla lingua albanese", Prato 1866.

Veçori tipologjike të shqipes së sotme standarte.

Nga ana strukture, paraqitet sot si një gjuhē sintetiko-analitike, me një mbizotērim të tipareve sintetike dhe me një prirje drejt analitizmit. Një pjesē e mirē e tipareve të saj fonetike dhe gramatikore, janë të trashēguara nga një periudhē e lashtë indoevropiane, një pjesē tjetër janë zhvillime te mēvonshme.

Shqipja ka sot një sistem fonologjik të vetin, që përbëhet nga shtatë fonema zanore dhe 29 fonema bashkëtingëllore. Shkruhet me alfabet latin të caktuar në vitin 1908 në Kongresin e Manastirit.

Alfabeti i shqipes ka 36 shkronja, nga të cilat 25 janë të thjeshta (a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y, z), 9 janë bigrame (dh, gj, ll, nj, rr, sh, th, xh, zh) dhe 2 me shkronja diakritike (ë, ç). Shqipja ka theks intensiteti dhe përgjithësisht të palëvizshëm gjate fleksionit. Në shumicën e rasteve, sidomos në sistemin emëror, theksi bie në rrokjen e parafundit.

Shqipja ka një sistem të zhvilluar (të pasur) formash gramatikore, ka një sistem lakimi binar: lakimin e shquar dhe të pashquar, ruan ende mirë format rasore (ka pesë rasa), sistemin prej tri gjinish (maskullore, femërore dhe asnjansë), kjo e fundit po shkon drejt zhdukjes, mbahet vetëm në një kategori të veçantë emrash foljorë, të tipit: të shkruarit, të menduarit, etj.

Sistemi emëror ka trajtë të shquar dhe të pashquar dhe për pasojë, edhe lakim të shquar e të pashquar; nyja shquese është e prapavendosur si në rumanisht dhe në bullgarisht; ka nyje të përparme të emrat në rasën gjinore (i, e malit) dhe të mbiemrat të nyjshëm (i mirë, i vogël, etj.), të emrat asnjansë të tipit të folurit, etj.

Përvec fleksionit me mbaresë të veçanta, shqipja njih edhe fleksionin e brendshëm (dash ~

desh, marr ~ merr); ka dy tipe strukturorë mbiemrash të ngjashëm (i madh, i ndershëm) dhe të panyjshëm (trim, besnik).

Te numërorët përdor kryesisht sistemin decimal (dhjetë, tridhjetë, pesëdhjetë), por ruan edhe sistemin vigezimal (njëzet, dyzet); numërorët e përberë nga 11-19, formohen duke vënë numrin e njësheve përpara, paraftalën mbë dhe pastaj dhjetshet (njëmbëdhjetë, dymbëdhjetë, etj) si në rumanisht dhe në gjuhët sllave.

Sistemi foljor paraqitet mjaft i larmishëm. Shqipja ka një sistem të pasur formash menyrore dhe kohore, një pjesë të cilave janë të trashëguara nga një periudhë e hershme, një pjesë janë kryer gjatë evolucionit të saj historik.

Folja ka gjashtë menyra; (dëftore, lidhore, kushtore, habitore, dëshirore, urdhërore) dhe tri forma të pashtjelluara (pjesore, paskajore dhe përcjellore). Koha e ardhëshme ndërtohet në menyre analitike, me dy forma: me do (forma e foljes dua) + lidhore (do të punoj) dhe me foljen ndihmëse kam + paskajore (kam për të punuar).

Rendi i fjalëve në fjali është përgjithësisht i lirë, por më i zakonshëm është rendi subjekt+verb+objekt.

Leksiku i gjuhës shqipe përbëhet prej disa shtresash. Një shtresë të veçantë përbëjnë fjalët me burim vendas, të trashëguar nga një periudhë e lashtë indoevropiane (ditë, natë, dimër, motër, jani,

etj.), ose të formuara më vonë, me mjete të shqipes (ditor, dimëror, i përnatshëm).

Një shtresë tjetër, përbëjnë fjalët e huazuara nga gjuhë të tjera, si pasojë e kontakteve të popullit shqiptar me popuj të tjerë gjatë shekujve.

Fjalët e huazuara kanë hyrë nga greqishtja, greqishtja e vjetër dh e re, nga latinishtja dhe gjuhët romane, nga sllavishtja dhe nga turqishtja.

Shqipja, me gjithë huazimet e shumta, ka ruajtur origjinalitetin e saj, si gjuhë e veçantë indoevropiane.

Përhapja e gjuhës shqipe

Shqipja flitet sot nga më se gjashtë milionë vetë në Republikën e Shqipërisë, në Kosovë, në viset shqiptare të Maqedonisë, të Malit të Zi, të Serbisë jugore, si dhe në viset e Çamerisë në Greqi. Shqipja flitet gjithashtu, në ngulimet shqiptare në Itali, në Greqi, në Bullgari, në Ukrainë, si dhe në shqiptarë të mërguar në viset e ndryshme të botës para Luftës së Dytë Botërore dhe në këtë dhjetëvjeçarin e fundit.

Gjuha shqipe mësohet dhe sudjohet në disa universitete dhe qendra albanologjike në bote, si në Paris, Romë, Napoli, Kozencë, Plermo, Leningrad, Pekin, München, Bukuresht, Selanik, Sofie etj.

Studimet për gjuhën shqipe

Gjuha dhe kultura e shqiptarëve, lashtësia dhe karakteri origjinal i tyre, kanë tërhequr prej kohësh vëmendjen e studjuesve të huaj dhe shqiptarë që në shekullin XVIII dhe më parë. Në mënyrë të veçantë, gjuha, historia dhe kultura e shqiptarëve, tërhoqi vëmendjen e botës gjermane. Me të u mor edhe një filozof i madh, sic ishte Gotfrid Vilhelm Leibnitz, që punoi një shekull para lindjes së gjuhësisë krahasimtare.

Ai mendonte, se studimi krahasues i gjuhëve ishte themelor për të ndërtuar një histori universale të botës, për ta kuptuar dhe për ta shpjeguar atë. Në disa letra, që ai i shkruante një bibliotekari të Bibliotekës Mbretërore të Berlinit, në fillim të shekullit XVIII, shprehet edhe për natyrën dhe prejardhjen e gjuhës shqipe dhe pas disa luhatjeve, arriti në përfundimin, se shqipja është gjuha e ilirëve të lashtë.

Megjithatë, studimet shkencore për gjuhën shqipe, si dhe për shumë gjuhë të tjera, nisën pas lindjes së gjuhësisë historike-krahasuese nga mesi i shekullit XIX. Një nga themeluesit e kësaj gjuhësie, dijetari gjerman Franz Bopp, arriti të provonte që në vitin 1854, se shqipja bënte pjesë në familjen e gjuhëve indoevropiane dhe se zinte një vend të veçantë në këtë familje gjuhësore. Pas tij, studjues të tjerë, si G.Meyer, H.Pedersen, N.Jokli, studjuan aspekte të ndryshme të leksikut dhe të strukturës gramatikore të gjuhës shqipe.

Ndërkohë, krahas studimeve për gjuhën shqipe të albanologëve të huaj, lindi dhe u zhvillua edhe gjuhësia shqiptare. Ajo i ka fillimet e saj që në shekullin XVII, kur Frang Bardhi botoi të parin fjalor të gjuhës shqipe "Dictionarium Latino-Epiroticum" (1635).

Gjatë Rilindjes Kombëtare u botuan disa gramatika të gjuhës shqipe. Kështu, në vitin 1864, Dhimitër Kamarda, një nga arbëreshët e Italisë, botoi veprën "Laggio della grammatica comparata sulla lingua albanese", Livorno 1864, vëll.II "L'Appendice al saggio dalla gramatica comparata sulla lingua albanese", Prato 1866.

Më 1882, Kostandin Kristoforidhi botoi "Gramatikën e gjuhës shqipe" dhe më 1806, Sami Frashëri botoi "Shkronjëtoen e gjuhës shqipe", dy vepra gjuhësore të rëndësishme të shekullit XIX për gramatologjinë e gjuhës shqipe.

Nga fundi i shekullit XIX, Kostandin Kristoforidhi përgatiti edhe një "Fjalor të gjuhës shqipe", i cili u botua në vitin 1904 dhe përbën veprën më të rëndësishme të leksikografisë shqiptare, që u botua para Luftës së Dytë Botërore. Në vitin 1909, botohet Fjalori i shoqërisë "Bashkimi".

Pas shpalljes së Pavarësisë, u botuan një varg gramatikash dhe fjalorë dygjuhësh, për të plotësuar nevojat e shkollës dhe të kulturës

kombëtare. Në fushën e gramatikës u shqua sidomos Proff. Dr.Aleksandër Xhuvani.

Kreu studimet e larta në Universitetin e Athinës. Veprimtaria e tij për studimin e gjuhës shqipe dhe arsimin kombëtar, e nisi që gjatë periudhës së Rilindjes Kombëtare. Bëri një punë të madhe për pajisjen e shkollës sonë me tekste të gjuhës shqipe, të letërsisë, të pedagogjisë dhe të psikologjisë. Drejtoi e punoi për hartimin e udhëzuesve drejtshkrimorë në vitet 1949, 1951, 1954, 1956.

Pati një veprimtari të gjerë në fushën e pastërtisë së gjuhës shqipe e të pasurimit të saj dhe botoi veprën "Për pastërtinë e gjuhës shqipe" (1956). Bashkëpunoi me profesorin Eqerem Çabej, për hartimin e veprave "Parashtesat" (1956) dhe "Prapashtesat e gjuhës shqipe" (1962), trajtesa themelore në fushën e fjalformimit të gjuhës shqipe. Botoi dhe një varg punimesh monografike për pjesoren, paskajoren dhe parafjalët e gjuhës shqipe.

Ai ishte njohës i mirë dhe mbledhës i pasionuar i visarit leksikor të gjuhës së popullit. Fjalët dhe shprehjet e mbledhura , u botuan pjesërisht pas vdekjes, në formën e një fjalori. Përgatiti një botim të dytë të "Fjalorit të gjuhës shqipe" të Kristoforidhit (1961).

Vepra e plotë e tij, e projektuar në disa vëllime, ende nuk është botuar. Në vitin 1980 është botuar vëllimi i parë.

Një zhvillim më të madh njohu gjuhësia shqiptare në gjysmën e dytë të shekullit XX, kur u krijuan edhe institucione shkencore të specializuara, si Universiteti i Tiranës, Universiteti i Prishtinës dhe Akademia e Shkencave, Universiteti i Shkodrës, më vonë, Universiteti i Elbasanit,

Universiteti i Gjirokastrës, Universiteti i Vlorës, Universiteti i Tetovës, etj. Gjatë kësaj periudhe, u hartuan një varg veprash përgjithësuese nga fusha të ndryshme të gjuhësisë. Në fushën e leksikologjisë dhe të leksikografisë, përveç studime leksikologjike, u hartuan edhe një varg fjalorësh të gjuhës shqipe dhe fjalori dygjuhësh, nga të cilët, më kryesorët janë: "Fjalori i gjuhës shqipe" (1954), "Fjalori i gjuhës së sotme shqipe" (1980), "Fjalori i shqipes së sotme" (1984), "Fjalori drejtshkrimor i gjuhës shqipe" (1976), "Drejtshkrimi i gjuhës shqipe" (1973), etj. Kohët e fundit kanë dalë edhe "Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe" (2000) dhe "Fjalor frazeologjik ballkanik" (1999).

Në fushën e dialektologjisë është bërë përshkrimi e studimi i të gjithë të folurave të shqipes dhe është hartuar "Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe", një vepër madhore që pritet të dalë së shpejti nga shtypi.

Është bërë gjithashtu, studimi i fonetikës dhe i strukturave gramatikore të gjuhës shqipe përmes studimeve të veçanta dhe përmes gramatikave të ndryshme, niveleve të ndryshme, nga të cilat, më e plotë është "Gramatika e gjuhës shqipe" I Morfologjia (1995), II Sintaksa (1997), hartuar nga Akademia e Shkencave, në bashkëpunim me Universitetin e Tiranës, me kryeredaktor Mahir Domin.

Një vend të gjerë në studimet gjuhësore të këtij gjysëmshekulli, kanë zënë problemet e historisë së gjuhës shqipe, problemet e etnogjenezës së popullit shqiptar e të gjuhës shqipe, të etimologjisë, të fonetikës dhe të gramatikës historike, etj. Disa nga veprat themelore në këto fusha janë: "Studime etimologjike në fushë të shqipes" në 7 vëllime, nga E.Çabej; "Meshari" i Gjon Buzukut (E.Çabej); "Gramatika historike e gjuhës shqipe" (Sh.Demiraj); "Fonologjia historike e gjuhës shqipe" (Sh.Demiraj); "Gjuhësia ballkanike" (Sh.Demiraj), etj.

Eqerem Cabej (1908-1980). Studjuesi më i shquar i historisë së gjuhës shqipe dhe një nga personalitetet më në zë të kulturës shqiptare.

Pasi bëri studimet e para në vendlindje (Gjirokastrë), studimet e larta i kreu në Austri, në fushën e gjuhësisë së krahasuar indoevropiane. Pas mbarimit të studimeve, kthehet në atdhe dhe fillon veprimtarinë shkencore e arsimore në vitet '30 të këtij shekulli dhe punoi në këto fusha për një

gjysëm shekulli, duke lënë një trashëgimni të pasur shkencore.

Eqerem Çabej solli dhe zbatoi në gjuhësinë shqiptare metodat dhe arritjet shkencore të gjuhësisë evropiane, duke kontribuar shumë në ngritjen e nivelit shkencor të studimeve gjuhësore shqiptare. Eqerem Çabej punoi shumë në disa fusha të dijes, por u shqua sidomos në fushën e historisë së gjuhës, në trajtimin e problemeve të origjinës së gjuhës shqipe, të autoktonisë së shqiptarëve e të etimologjisë dhe të filologjisë së teksteve të vjetra.

Veprat themelore të tij janë: "Studime etimologjike në fushë të shqipes", në shtatë vëllime, I "Hyrje në historinë e gjuhës shqipe", II "Fonetikë historike" (1958), "Meshari i Gjon Buzukut" (1968), "Shqiptarët midis perëndimit dhe lindjes" (1944).

Ai është bashkëautor edhe në një varg veprash në fushën e gjuhës së sotme, siç janë: "Fjalor i gjuhës shqipe" (1954), "Rregullat e drejtshkrimit të gjuhës shqipe" (1972), "Fjalori drejtshkrimor".

Përveç veprave, ai ka botuar një varg studimesh në revista shkencore brenda e jashtë vendit dhe ka mbajtur dhjetra referate e kumtesa në kongrese e konferenca kombëtare e ndërkombëtare, të cilat kanë bërë të njohura arritjet e gjuhësisë shqiptare në botë, duke rritur kështu prestigjin e saj.

Veprat e prof. Eqerem Cabej janë botuar në tetë vëllime, në Prishtinë, me titullin "Studime gjuhësore".

Me veprimtarinë e shumanëshme shkencore e me nivel të lartë, Eqerem Cabej ndriçoi shumë probleme të gjuhës shqipe dhe të kulturës shqiptare, duke argumentuar lashtësinë dhe origjinën ilire të saj, vitalitetin e saj ndër shekuj dhe marrëdhëniet me gjuhët dhe kulturat e popujve të tjerë.

Gjatë kësaj periudhe, gjuhësia shqiptare zgjidhi edhe problemin e gjuhës shqipe letrare kombëtare, të njësuar me çështjet teorike të së cilës është marrë veçanërisht prof.Androkli Kostallari.

Në kuadrin e punës që është bërë në fushën e gjuhësisë normative dhe të kulturës së gjuhës, janë hartuar dhe një numër i madh fjalorësh terminologjikë për degë të ndryshme të shkencës e të teknikës.

Përveç veprave të shumta që janë botuar në fushën e gjuhësisë, veprimtaria e gjuhësisë studimore e studjuesve shqiptarë pasqyrohet në botimin e disa revistave shkencore, nga të cilat më kryesoret sot, janë: "Studime filologjike" (Tiranë); "Gjuha shqipe" (Prishtinë); "Studia albanica" (Tiranë); "Jehona" (Shkup); etj.

Studime te rëndësishme mbi gjuhën shqipe janë bërë nga gjuhëtarë në Kosovë, Maqedoni, Mal i Zi, ku janë botuar një numër i konsidrueshëm

veprash mbi historinë e gjuhës shqipe, fonetikën, gramatikën, leksikun etj. Prof. Idriz Ajeti shquhet për kontributin e veçantë që ka dhënë në këtë fushë

Kontribut të veçantë për gjuhen shqipe kanë dhënë edhe shqiptaret e vendosur në Itali, të njohur si "Arbëresh"

Disa nga figurat më të shquara të gjuhësisë shqiptare të këtyre dy shekujve të fundit, janë: Dhimitër Kamarda (arbëresh i Italisë), Kostandin Kristoforidhi, Sami Frashëri, Aleksandër Xhuvani, Eqerem Çabej, Selman Riza, Kostaq Cipo, Mahir Domi, Shaban Demiraj, Androkli Kostallari, Idriz Ajeti, etj.

NËNË TEREZA NË LETËRSINË E SOTME SHQIPE

Është me rëndësi të theksohet se personaliteti i Gonxhe Bojaxhiut, gjegjësisht i Nënë Terezes, humanistes shqiptare më të njohur në botë, u ka sherbyer shumë shkrimtarëve, poetëve dhe prozatorëve si një model për prototip të përsönazhit që përban tiparet ekskluzive të altruizmit dhe humanizmit.

Zakonisht në letërsinë shqipe si tekst, si amëz tematike gjithnjë ka sherbyer monografia: NËNA JONË TEREZE e Dr. Lush Gjergjit si dhe veprat e tjera të po këtij autori, që i përkushtohen Nënë Terezes.

Kjo shenjtëreshë, jo vetëm e kombit tonë, ka qenë dhe mbetet gurrë frymëzimi dhe trajtimi

artistik edhe në letërsinë e sotme shqipe, veçanërisht në atë të Kosovës që nga vitet e 80-ta e këtej, ndërsa pas viteve të 90-ta edhe në poezinë shqipe të autorëve nga Shqipëria.

Për më tepër, kjo figurë engjëlllore, si përsëdytje e Krishtit mbi tokë (V. Zhiti), gjeti një trajtim të denjë artistik edhe në shkrimet shqipe, e sidomos te një pjesë e prozës të autorëve si Martin Camaj, Ramiz Kelmendi, Ibrahim Kadriu, Nebil Duraku, Zejnullah Halili, Flori Bruqi, Frrok Kristaj, Gani Gjafolli, Iljaz Prokshi, etj. Natyrisht, këtu, pa harruar edhe prozën antologjike: Hyjneshë e rranjës sonë të Pal Duka Gjinit alias Daniel Gjeçajt, Legjionet e të sëmurëve të Beqir Musliut, romanin: Qerrja e dritës të Ibrahim Kadriut, unë do t'i veçoja, megjithëatë, monografitë: NËNA JONË TEREZE (1980) (e ribotuar disa herë) dhe atë: NËNA E DASHURISË (2000) të Dr. Dom Lush Gjergjit, që përndryshe është një personalitet i fuqishëm krijues, tashmë i njohur jo vetëm në hapësirën kulturore mbarëshqiptare, por edhe më gjërë.

Përveç në prozën artistike dhe atë dokumentare (të letrarizuar), figura e Nënë Terezës ka gjetur trajtim të veçantë në poezinë e sotme shqipe.

C'është e vërteta, poezia e sotme shqipe e Kosovës kushtuar Nënë Terezës, edhe ajo që është prezantuar në librin antologjik: LULE PËR NËNËN (1985) të Dr. Dom Lush Gjergjit, përkthyer dhe botuar edhe në gjuhën italiane nga poetja

arbëreshe Kate Cukaro, por edhe poezia e botuar në dhjetëvjetëshin e fundit, nëpër libra, gazeta dhe revista në gjuhën shqipe, të kujtojnë zemrën e madhe të nënës shqiptare, rënkimin e saj asket, zhuritjen e zjarrit që shuhet madhërisht, njëherit të përkujton besimin e madh të Nënë Terezës në Hyun, dashurinë për Të dhe nevojën që kjo dashuri të zbatohet e të mbretëroj midis njerëzve.

Kjo poezi kështu na del edhe si shqiptim e dëshmi e besëlidhjes shpirtërore artistike e poetëve tanë dhe e Nënë Terezës veçmas, me dritën dhe dashurinë e hirit të Zotit, besëlidhje me frymëzimin hyjnor dhe me të vërtetën hyjnore, që kanë një kuptimësi dhe një rëndësi të pazëvendësueshme për jetën e njeriut.

Së këndejmi, nëpërmjet trajtimit në poezi të figutës së NËNË TEREZES, të së vërtetës e të dashurisë së Hyut dhe të vetë Nënë Terezës, në të vërtetë shprehet qenësia e jetës ungjillore, e besimit, gjakohet dhe njëherit përlligjë në artin e fjalës shqipe e madhërishmja dhe bukuria shpirtërore-metafizike (e Nënë Terezës).

NËNA TEREZE E SHQIPËRISË, e nominuar kështu në një botim të veçantë poetik të Kadri Manit (1998), do të këndohet me një frymëzim dhe përkushtim të madh nga poetët tanë të njohur si: Azem Shkreli, Ali Podrimja, Enver Gjergjeku, Mark Krasniqi, Din Mehmeti, Qerim Ujkani, Mirko Gashi, Abdylaziz Islami, Flori Bruqi, Musa Ramadani, Jakup Qeraja, Basri Qapriqi, Hasan Hasani, Ramadan

Musliu, Sarë Gjergji, etj. Për më tepër kjo NËNA E JONË DHE NËNA E BOTËS, në vargjet poetike shqipe me të drejtë do të nominohet: Lule e trollit tonë (Mark Krasniqi), Qerre e diellit (Din Mehmeti), Zemër Nositi (Qibrije Demiri), Shpirt i gjallë (Ramadan Musliu), Zemra më e madhe e këtij rruzullimi (Musa Ramadani), Fishekzare e mirësie (Agim Deva), Det mirësie (Resmije Kryeziu), Mirësi (Ibrahim Kadriu), Dritë e Zjarrit tonë (Isak Ahmeti), Nëna e moteve (Sarë Gjergji) etj.

C'është e vërteta këta poetë, me vargjet e tyre kushtuar NËNËS TONË DHE NËNËS TË BOTËS kanë vënë një gur të çmueshëm në themelet e kulturës shirtërore të popullit shqiptar, që në këtë moment dhe në këtë mënyrë lidhet për emrin e Nënë Terezës, ashtu siç lidhet, për dhembull, një pjesë e mirë e poezisë dhe prozës sonë për emrin e Gjergj Kastriotit - Skënderbeut - dy figurat më të mëdha që populli i ynë i ka dhënë njerëzimit...

NJERIU YNË I KA KTHYER LIBRIT SHPINËN

Poezitë e librit të Shqipe Hasanit “Akuareli i dhembjes” (me ciklet “Akuareli i dhembjes”, “Ndoshta jam Rozafa”, “Ike në pranverë” dhe “Motive me atdheun”), degëzohen në tre motive kryesore, që do të mund t’i ripagëzonim: kangjelet për atdheun, kangjelet për nënën dhe kangjelet për dashurinë. Aty gjithmonë ka prushimë lulesh, lot zemrash, rekuie me nostalgjish, klithma, yje, zezona, luftëra, qëndresë, morte, ngadhënjime, psherëtima, të qara të lumtura etj., që së bashku ndërtojnë filozofinë e lashtë të njeriut për vendlindjen, mallin për nënën jetëdhënëse dhe artin e të dashuruarit. Të gjitha këto në vjershën e Shqipes tingëllojnë më të ngrohta, më intime, më spontane e më të natyrshme, ngaqë në zemrën e gruas mëmëdheu,

nëna e dashurimi gjithmonë lëshojnë rrënjë më të thella. Në vargjet e Shqipes në përgjithësi dhe në vjershat e këtij libri në veçanti, drita e këngës vjen nga brenda, ndërton natyrshëm motivin duke pleksur lirikën, filozofinë e asociacionin dhe duke formësuar po kaq natyrshëm piramidën semantike me një bazë që rri mbi mbi etnopsikologjinë e etnisë dhe me një majë që prek qiellin e një përgjithësimi modern.

Të themi në fund se kangjelet e këtyre tre motiveve në librin “Akuareli i dhembjes” i Shqipe Hasanit, janë shkrirë natyrshëm në tërësinë semantike duke i dhënë diaoninë së tij shumësinë e simboleve dhe duke ruajtur mëvetësinë e një zëri të avancuar të poezisë sonë.

SHQIPE HASANI u lind në Prishtinë më 18 dhjetor 1971. Në prishtinë mbaroi fakultetin filologjik (gjuhë e letërsi shqipe). Qysh si nxënëse nisi të merrej me letërsi. Shkroi për fëmijë e të rritur dhe botoi poezi në revistat “Pionieri”, “Jeta e re” etj. Poezitë e Shqipes u përkthyen edhe në anglisht, kroatisht, turqisht etj. Përveç poezi, kohëve të fundit Shqipja ka nisur të shkruajë edhe dramë e prozë. Është anëtare e Lidhjes së Shkrimtarëve të Kosovës. Deri tash Shqipja botoi këto vepra:

“Shiu i Vetmisë”, “Pena” (1997)

“Qielli i Varreve”, “Rilindja”, (2000)

“Akuareli i Dhembjes”, (2008)

“Premtimi i Lënë Peng”, Lshk (2009) Etj.

Punon në QKUK të Prishtinës-teknike-radiologe.

Motivet në vëllimet e botuara janë të ndryshme. Secilës kohë i kam bërë përpjekje, t’ia përshtatë vargjet e mija, veç është e vërtetë se originaliteti i hapur, në secilën vepër, ka bërë jehonë, dhe është dalluar universi im ndaj botës reale. Për këtë, edhe lexuesi i cili nuk ma njih personalitetin, përmes vargut del në pah, me dhembjen e kohës, me mërgimin e shekullit, me luftën e atdheut dhe me lirinë e shumëpritur, si dhe me lirikën, qoftë me atë patetike apo erotike etj. Vetëm se, mund të them se çdo motiv e ka vlerën e vet me tema të nduardurshme. Mund të na flisni për vështërsitë, por edhe për efektet pozitive? Vështërsitë e krijimtarisë, sidomos për një krijuese, flas (femrën) e stome, janë ato të theksuara, sepse për ta siguruar kohën e shkrimit apo leximit, duhet ta derdhësh mundin. Duhet të kujdesesh që fëmijët ti mbash pranë si nënë, nëpunëse, amvise, kështu që gjithçka lobohet rreth meje dhe përgjigjet për mua, por të gjitha për t’i arrit nuk është vështirë kur e ke ndjenjën dhe vullnetin e punës, dhe nga ajo të dallohesh me suksese të arritura, është diçka shumë e madhe dhe shumë pozitive, por edhe efektive, si dhe kërkimtarë në hyjninë e letërsisë. Në cilin zhanër ndiheni më rehat? Poezia më fle më shumë në shpirtë. Përveç poezive për të rritur,

shkruaj edhe për fëmijë. Mandej, edhe prozë, novela, por ajo që rri varrë i varur në qerpikë syri dhe lëvizë gjaku nëpër vrullin e trupit, është poezia që mund ta quaj pjesë e shpirtit. A keni përshtypjen se disa krijues bëjnë art vetëm për emër apo duhet ofruar vërtetë vlerë lexuesit? Shikuar në hollësi, apo në përgjithësi, secili krijues i cili identifikohet me emër, që rrugëton nëpër labirintet e letërsisë, nuk duhet të mbështetet në faktin se ka botuar vepra dhe është i njohur, mirëpo duhet krijuar hapësirë tek çdo lexues se nga ato vëllime veprash, qoftë me një apo me më shumë vepra, mund të citohet vlera artistike e veprës së krijuar është bazike që arrin kulminacionin për të fituar përshtypje nga lexuesi. Me një fjalë, them se vepra me vlera hap shtigjet e botës që marrin karakter pozitiv, dhe me zë kumbues jehon. Thjeshtë, për ta njohur emrin, duhet ta njohin arritjen efektive të veprës, e për këtë le t'i mbetet kohës. Shkruani për të rritur apo edhe për fëmijë? Deri tani kam botuar vëllime për të rritur, krahas kësaj duke u nisur nga realiteti që ta njoh botën e fëmijëve, shkruaj edhe për fëmijë nga se të kompletuar e kam një përmbledhje që mendoj ta botoj në fillim të vitit të ardhshëm, sipas planit që e realizoj. Cili është idoli juaj prej krijuesve të mëdhenj? Në letërsi idol i kam shumë krijues të mëdhenj botëror, ndërsa nga ata të letërsisë së sotme me kënaqësi lexoj veprat e shkrimtarit Qerkin Ismajli, Ramadan Haziri, Reshat Sahitaj, Ragip Sylaj, Rushit Ramabaja, etj,. Çka

planifikon Shqipja për të ardhmen? Po e ardhmja ime ka një spektër të gjerë në letërsi, deri në fund të këtij viti shpresoj të botojë romanin që jam në përfundim të tij, dhe ta shoh një perspektivë më të madhe në botën krijuese të letërsisë. Bashkëpunimi Juaj me krijues të tjerë? Shumë pak i lë hapësirë bashkëpunimit me krijues, sepse vet natyra ime femërore, përmban në vete një mori obligime, angazhime të jetës personale, ditëve të përditshme, sepse një pjesë e kohës më ngel në punë, e pjesa tjetër në përkushtim të familjes. Vetëm sa i përket kohës së lirë, qoftë në bashkëpunimin me krijues jam shumë e mangët. Sa po trajtohet apo (ndihmohet) në shoqëri krijuesi? Në rrethanat e sotme, çdo krijues ka vështërsitë e veta në ekstatë të hapur, po flas për botën krijuese të femrës që, ajo që më preokupon është mospërkrahja e plotë, e cila hasë në sfida të ndryshme dhe vështërsia e saj defilon nëpër sakrifica të një botimi. Çka do t'u kishit sugjeruar krijuesve të rinj? Me rrjedhën e kohës, me njohjen e krijuesve të rinj, citoj: “Sa më shumë të lexojmë, aq më shumë do të pasurohet shpirti jonë krijues, ngase edhe arti ka vlerën e vet që stimulon ndjenjat emocionale e shpirtërore dhe të japim botës mesazhe të qarta për mes vokacionit të bukur poetik”. Mesazhi Juaj? Më shumë përkrahje për krijuesit, më shumë përkrahje për femrën krijuese, më shumë origjinalitet! Shqipe Hasani tashmë është një emër poetik i ardhur deri këtu pa stërmundime dhe shtyrje, por me një profil

vetiak, falë talentit linës dhe që ka energji për të sprintuar më tej... ë për të rivalizuar, pasi ka një botë shpirtërore dimensionale dhe një përkushtim dinjitoz... Kujtesa e udhëtares Sonte s'kam ikur nga nata e thikave vetëm kujtimeve që ma bluan veten reliket e përziera baladat rrënqethëse ma plasën mallin Rugës së Kombit Më shpërthyen dhimbjet e moçme përtej valixhes së shpirtit përtej mallkimeve që prishin heshtjen var i lash në kryqin e fundit. Aty mbeti një stinë e plagosur një atdhe robërimi një fëmijëri e mitur nën këmbanat e frikëshme me njërën dorë Kosovës lindore tjetra nën lbrin e shtrirë Vallë a ishim nafakë e djallit apo marsh nën shpresat e pritjes veç ky qiell Shqipërie më ngushëlloi m'i kremtoi ëndrrat m'i ushqueu muzgut të mbrëmjes midis ofshamave të lindjes ma fali emrin, dritën e syve të shoh kufirin me gjak të njëjtë. Psalm i Kleopatrës Të mërkurën e shenjtë do të më vënë në skenë si Kleopatrën pse erdha në shekullin e Pegasit pse lava sytë ëndrrave që i pashë pse i fala vargun e zemrës pse putha pa mëshirë diellin dashurisë të enjtën do të më këndojë si Kleopatrën Aq më bën, xheloze se të premten e zhvirgjërimit do të më zgjosh me fustan të gjakut do të më bësh roje nën flokun e gjatë do të më fshehin në shtratin e trëndafiltë derisa të të dua gjithë natën e mos të nginjem. Gjithë javën tjetër qaj dhe gjykohe më s'të kam njohur më parë që s'të kam gjetur në peng të dashurisë me shpirtin e Çezarit Dikur të pijmë: verën e dasmës atë ditë të

dehemi, ngjallemi për vitet e ikura. Shtatë netë dashuri Shtatë ditët e fundit dua të lumturohem nëpër netët e zhveshura në një karrocë druri apo diku mbi gjethe të lagura nate të shtrirë në vals të dashurisë Të frymoj në sfidën e epsheve të prek qimet e mjekrrës së thinjur derisa rrënoqethet ashti im lirik. Do ta hap tunelin e dritës do të dashurojë shtatë netë përrallore në daç më përbij të tërën apo më kryqëzo mureve të prillit orgazma e dashurisë digjet në gjakun – dhembjes sime. Me sy pi buzëqeshjen Midis kënaqësive sekrete nganjëherë droj nga mëkatet me fatin e së cilës gjuha nuk e heton sikur të jetoj në shekullin e verbër të Homerit Përgjoj eklipsin në qiellin e sferave me sy pi buzëqeshjen e parë akullin e dymbëdhjetë dimrave shkrij në shpirtin djaloshar të të kafshoj të tërën pa i shpall arsye dhimbjes E tillë jam në pranverë të dergjem në strehën e dashurisë derisa lulen e puthjes sate në zemrën time ta çelësh botën nuk ta lë qetë nga dita e lindjes ndjej dashurinë s'mund ta frenojnë as dallgët e kohës. Lëkurë djersëve lirike Sa herë t'i ngjitem trupit fustanit m'i nxjerret nga një fije të mbështes në parmak të dritares me perdet e lëvizjes krijojmë hartën e kujtimeve me imazhe të shtrydhura ndjenjash. Loja e dikurshme harron fundin zanafilla nis me prekje duarsh derisa gjinjtë më rrjedhin qumësht dashuror orkidën ofshamave e lë në pikënisje Vazhdo natë e mallshme nëpër lëkurë të djersëve lirike nëpër gjak të dashurisë ndalu aty ku ndizet

zjarri të bukurën shpirti di ta shijoi. Ngjyrave të mërgimit Pres të qetohen shirat e vjeshtës me hijen ngushëlluese mbështetem murit si një lozonjare t'i shoh gishtërinjtë e mi njëzet vite më parë ku e prekja zemrën tënde. Në secilin kënd mbeti një gjurmë në kepe të shpresave një lule lagjeve të dashurisë një kujtim ecjeve njëmijë mrekulli dashurish. Nuk pashë gjurmë lojës askund as trëndafila që rriteshin me riga shiu në trup mbaja vetëm bluzën e zezë plot mall, me ngjyra mërgimi robëreshë bëhesha në akualet midis zgjendrrës dhe pritjes duke luftuar vetminë e hidhur.

Natë e Shën Valentinit

Të ndiej

Më pushton natë e të dashuruarve

Mbeta udhëtare

Horizonteve alpine

Digjet yll i yllësisë

Një çikë drite bie

Mbi murin e portës

Në ekstazë vetmie jam

Vargjet avullojnë ngjyrë blu

Qytetit enden fatet

Ndiej shpëtim përballë dimrit të yjve

Kambana bie ilirisht

Ditarit tim i rrëqethen fjalët

*Më gjej mjegullës së dendur
Duke rrëfyer për shqetësimet
Aty jemi*

LOTI NE PENTAGRAM

*Rane copa granatash
Kulles se gurit
Digjej shuplaka e djathte
Nuk munda t i pergjigjesha
As skulptures se qelqte qe me thirri
Zgharavitej harkut mbi shtrat*

*Dic me vrau syte e etur
Ndoshta qielli i kuq
Qe lengoi ererave te ciklonta
Me nje pike loti*

*Tani po hesht
E kerkova veten gjithkah
Pranveres se vonuar
Pritjen e mijera hereve
E gjeta udheve te gozhduara
Shigjetat e dhembjes rrembyen
Si kurbanin e gjakosur*

*Tani po pres
Liria erdhi kah une
Ne unaze identifikimi
Me pagezuan fat
Ne gjakun e gjenit shqipetar*

*Ora dymbedhete ishullit te paqes
Nje lule gjaku qeli mbi murane
Nje kenge si loti ne pentagram
Mbaroi aktin e fundit
Varkes se clirimit nje diell u be sfilate*

DERVISH SHAQA - GJENERALI I FOLKLORIT SHQIPTAR

Në Teatrin Kombëtar të Kosovës u shfaq premiera e dokumentarit të Asllan Bajramit për gjeneralin e këngës shqipe Dervish Shaqa.

Premiera e filmit dokumentarkushtuar rapsodit dhe atdhetarit Dervish Shaqa, me regji dhe skenar të gazetarit të njohur Asllan Bajrami, u shfaq sot në Teatrin Kombëtar të Prishtinës.

Filmi pasqyron jetën dhe veprimtarinë e Dervish Shaqës, si dhe sakrificat e shumta të tij, përfshirë edhe braktisjen e familjes për të mërguar në Shqipëri.

Dervish Shaqa ishte rapsod i shquar popullor dhe i njohur në të gjitha trevat shqiptare dhe këngët e tij në atë kohë konsideroheshin si një

thirrje për çlirim të popullit shqiptar dhe si thirrje kundër shtetit jugosllav. Për këtë arsye, siç tregon edhe filmi i shfaqur, ai edhe ndiqej nga UDB-ja. Kjo e shtyri Shaqën që në vitin 1956 të shpërngulet në Shqipëri, dhe këtë e bëri jo nga frika për jetën e vet, porse për të pasur mundësi që t'i ndihmojë popullit të vet në luftën për liri.

Sipas Skender Haklajt, i cili rapsodin e ka njohur personalisht, ai edhe pse nuk e ka parë për një kohë të gjatë familjen, kurrë nuk i ka harrur ata dhe ka qenë gjithmonë i dhënë dhe besnik ndaj tyre.

Djali i madh i Dervishit, Shpend Shaqa, tha se ndihet i nderuar që është bërë një dokumentar i tillë dhe se tani është arritur qëllimi i të atit, e që ka qenë çlirimi i Kosovës

Regjisori dhe skenaristi Asllan Bajrami tha se me anë të këtij dokumentari ka dashur të tregojë shumë të panjohura për Dervish Shaqën, për të cilat populli shqiptar nuk ka qenë në dijeni.

"Publiku shqiptar nuk është në dijeni për madhështinë e rapsodive, kumtit dhe mesazheve që ato përçonin dhe që i këndonte mrekullueshëm Dervish Shaqa.

Por, në radhë të parë kam dashur që, dukezbardhur shumë të dhëna të panjohura për publikun e gjerë, qoftë profesionist, qoftë të thjeshtë, të nxis edhe krijuesit e rinj që t'i futen këtij zhanri, për të nxjerrë edhe të tjera vlera të

Dervish Shaqës, të kohës së tij, të bashkë-këngëtarëve dhe të bashkëveprimtarëve për çështjen kombëtare, për çështjen e kulturës sonë të lashtë. Duke e spikatur në këtë formë ne mendojmë që do të krijojmë një vizion të qartë për identitetin tonë të qartë sikurse loti i syrit që jemi shqiptarë. Duhet t'i kultivojmë, duhet t'i avancojmë dhe duhet të arrijmë atje ku duam edhe sipas mesazheve të cilat i përçojnë vetë kënga e Dervish Shaqës", tha Bajrami.

Shaqë, përmes këngëve të tij, e ka shprehur edhe vuajtjen dhe mallin e tij për Kosovën, e këtua nuk kanë munguar as këngët për gruan dhe për dy djemtë e tij.

Sipas Skender Haklajt, i cili rapsodin e ka njohur personalisht, ai edhe pse nuk e ka parë për një kohë të gjatë familjen, kurrë nuk i ka harrur ata dhe ka qenë gjithmonë i dhënë dhe besnik ndaj tyre.

"Dervish Shaqë, përveç këtyre që u tha, ka edhe një sekret, ka një sekret për zonjën, për gruan e tij. Sekretin e tij më i madh është kjo që asnjëherë nuk hoqi dorë nga zonja, nuk hoqi dorë asnjëherë nga mundësia për ta sjellë zonjën në Shqipëri, bashkë me Aliun e vogël, nuk mundi me i sjellë. Unë i di edhe rrethanat pse nuk mundi ai me i sjellë, por më ka porositë, nuk është vendi për me i thënë. Dhe për zonjën, më ka pas lënë një amanet, nët'u dhënë kur mundësia për me shku, i thu se Dervish Shaqë kurrë nuk të ka tradhtuar dhe ...", tha Haklaj.

Djali i madh i Dervishit, Shpend Shaqa, tha se ndihet i nderuar që është bërë një dokumentar i tillë dhe se tani është arritur qëllimi i të atit, e që ka qenë çlirimi i Kosovës.

"Ne këto ngjarje që shpallen në këtë dokumentar, ne të gjitha i kemi ditur, por tash bukur do vite janë bërë, kur po i shohim disa gjëra, disafotografi të babës, disa incizime të babës, e besa edhe po mërzhitemi nga pak, por çka me bë. Tash po e gëzojnë Kosovën shqiptarët, siç e ka pas qejf edhe Dervish Shaqa, ta gëzojë shqiptari Kosovën", tha Shpendi.

Dervish Shaqa lindi në Llukë të Epërme të Deçanit më 1912; vdiq më 11 prill 1985. Rapsod i shquar popullor dhe i njohur në të gjitha trevat shqiptare.

Devish Shaqa deri në vitin 1956 jetoi në Kosovë, mirëpo në këtë vit iu desh të lëshonte Kosovën për shkak të përndjekjes nga aksioni i njohur "mbledhja e armëve" që ndërmerre në atë kohë Sigurimi i Punëve të Brendshme i Jugosllavisë (UDB-ja) kundër shqiptarëve. Ai së bashku me kolegun e tij të këngës Demush Neziri, u vendosën në Rashbull afër Durrësit. Aty e vazhdojë shprehjen e ndjenjave nëpërmjet këngës që për të ishte e vetmja mënyrë e shprehjes së dhimbjes që kishte për familjen dhe vendlindjen që për të ishin të ndaluara. Këtë e shpreh në këngën "Kur ta ktheva Kosove shpinën, e lame borë e gjetëm dimën...".

Dervish Shaqa në Shqipëri e vazhdojë traditën e këndimit të historisë së vendlindjes së tij. Në vargjet e këngëve të tij të përcjelluara me çifteli përshkruhen kullat e gurta të Dukagjinit, figurave kombëtare, patriotëve të devotshëm, trimave, luftëtarëve të atdhëut...

Në Rashbull Dervish Shaqa arrin të themelojë e të udhëheqë grupin e rapsodit. Po me këtë grup në vitin 1968 prezantohet për herë të parë në Festivalin e Folklorit Kombëtar në Gjirokastrë. Që nga kjo kohë së bashku me kolegun e tij rapsodin Demush Neziri prezantojnë një vargë këngësh të cilat për disa gjenerata ende janë të njohura si p.sh.: “Ç`janë këto gjamë që i bjen era”, “Prej Prokuplje deri në Nish”, “Moj e mira porsi bora”, këngët për Azem dhe Shote Galicën, Nak Berishën e shumë të tjera...

Pjesa më e madhe e regjistrimeve muzikore të bëra nga Dervish Shaqa dhe kolegu i tij gjenden në arkivin e Radio Tiranës.

Përpos këngëve popullore dhe të përpunuar nga ai vetë, për Dervish Shaqën ka kompozuar edhe kompozitori Tish Daija si këngën “Festë të madhe ka sot Shqipëria” që për disa vite ka dominuar në përsëritjen e saj në Radio Stacionin e Tiranës.

Populli ku ai kalojë pjesën më të madhe të jetës së tij e mban mend si këngëtar të lindur që këndon për këngën dhe jo për para.

Diskografia :

"Oj Kosovë, mos thuaj marova"

"Të shtatë krajlat e rrehin teli"

"Kërsiti pushka, ushtoi mali"

"Kur ta kthyem Kosovë shpinën"

"Kamer Loshi"

"Kurrë Kosovë s'tu da gazepi"

"Isa beg po t'thrret nona"

"Nak Berisha"

"N'verra t'LLukës, e n'qafë t'Morines"

"Haxhe Mustafa"

"Prej Podrimës po vjen haberi"

"Pyet Kosova për një çikë"

"Kenga e Rexhës"

"Haj medet për Lug t'Baranit"

"N'drrasë të vekut kush po kanë"

"Moj e mira n'derë të stanit"

"E kam pas një çiteli"

LETRA E FUNDIT E MITRUSH KUTELIT

Dhimitër Pasko (Pogradec, 13 shtator 1907 — Tiranë 4 maj (1967) ka qenë shkrimtar, përkthyes dhe ekonomist shqiptar, i njohur ndryshe me emrin e penës Mitrush Kuteli.

Familja e Mitrush Kutelit, rrjedh nga fisi shqiptar Kuteli, i shpërngulur në Mokër e pastaj në Pogradec nga qyteti i Artës, në fillim të shek. 19-të, për shkak të mizorive të Ali pashë Tepelenës. I ati, Pandi, i biri i Pasko Kutelit, ishte rrobaqepës që kish jetuar 24 vjet në mërgim, në Rumani, duke punuar si murator e bojaxhi.

Atje kish mësuar shkrimin e shqipes dhe ish njohur me disa nga patriotët e kohës, mes të cilëve me Nikolla Naçon. Pas kthimit në Shqipëri, vazhdoi zanatin e rrobaqepësit dhe të bojaxhiut e në të

njëjtën kohë bënte dhe punën e ndërlihdësit për të futur dhe shpërndarë në vend librat shqip të shtypura në kolonitë e mërgimtarëve.

I burgosur shpesh herë në kohë të Osmanëve, gjatë pushtimit serb e atij bullgar. Pas shpalljes së Hyrrijetit hapi një librari, e para librari shqipe në Pogradec. Mitrushi - trajta përkëdhelës e emrit Dhimitër - lindi më 13 shtator 1907 dhe ishte i vetmi djalë mes dy motrash: Agllaisë dhe Liries.

Në shtëpinë e tyre, që bastisej dendur për libra shqip, vinin luftëtarët e kohës: Dervish Hima, Abdyl Ypi, Mihal Gramenua, Telemak Gërmenji, Memduh Zavalani, Themistokli Gërmenji, Pasa Pema, Vasil Tromara, etj. Në një mjedis të tillë, të mpleksur dhe me përrallat e Nënës, Kuteli jetoi fëmijërinë dhe mori bazën letrare.

Mbresa të pashlyeshme i lanë më pas dhe librat e librarisë së vogël të të atit. Leximet e tij të para lidhen me emrin e Naimit, Çajupit, Spiro Dines, Gramenos, Lumo Skëndos, më vonë edhe të Fan Nolit. Shkollën fillore e kreu në Pogradec, më 1919. Po këtë vit botoi vjershat e tij të para "Mëmës Shqipëri" dhe "Skënderbeu" - në kalendarin "Pogradeci".

Pasi priti dy vjet t'i plotësoheshin kushtet ekonomike të familjes, më 1921 Kuteli shkoi në Selanik, ku i ati kish mundur t'i siguronte një bursë për në Shkollën Tregtare Rumune. Kishte prirje për

letërsi e dëshirë për mjekësi, por mundësitë iu krijuan në degën ekonomike.

Më 1926, 19 vjeçari Kuteli ishte një nga themeluesit dhe drejtuesit e Shoqërisë së nxënësve shqiptarë të Selanikut ku merrnin pjesë të rinj nga të gjitha shkollat e qytetit. Shoqëria u quajt "Kostandin Kristoforidhi", siç propozoi Dhimitri. Nga viti 1924 kish filluar të botonte në shtypin shqiptar "të jashtëm", tek "Shqipëria e Re" dhe "Kosova" që dilnin në Kostancë të Rumanisë.

Shkrimet e tij flisnin për Atdheun, për ngjarjet e vitit 1924, vajtonin vrasjen e Gurakuqit e të Bajram Currit. Në këto vite Kuteli botoi dhe artikujt e parë në fushën e kritikës letrare - vlerësime, përshtypje, analiza, të dhëna për autorë e vepra. Por pjesa më e madhe e shkrimeve i kushtoheshin monedhës, çështjes agrare dhe problemeve ekonomike.

Studjoi ngjarjet e së kaluarës në fushën e financave dhe kritikoi Bankën Kombëtare të Shqipërisë, duke faktuar spekulimet e saj në dëm të ekonomisë së vendit. Ndër këto shkrime Kuteli përmend më pas "Kriza e koronës dhe Banka Kombëtare", që u botua si kryeartikull më 1928 në gazetën "Telegraf".

Po atë vit, shteti shqiptar i refuzoi kërkesën për bursë që të vazhdonte studimet e larta në Paris, ndonëse shkollën e mesme e mbaroi shkëlqyeshëm, duke kaluar dy klasat e fundit në një vit. Kuteli

shkoi në Bukuresht (1928) dhe filloi studimet në Akademinë e Shkencave të Larta Ekonomike, duke punuar njëkohësisht si llogaritar.

Banonte në një mansardë, megjithatë ndiqte edhe kurse letërsie, kritike, folklori, etj. Lexonte frëngjisht, rumanisht, italisht, latinisht e greqisht. Ishte antar, më pas sekretar dhe në vitet 1931-34 kryetar i Shoqërisë së studentëve shqiptarë të Rumanisë.

Në vitet 1928-1933 drejtoi gazetën "Shqipëria e Re" në Kostancë, në faqet e së cilës hapi më 1929 rubrikën "Shënime Letrare". Duke vazhduar punën e filluar në Selanik për të nxjerrë në pah disa nga vlerat e kulturës sonë sidomos në fushën e letërsisë, Kuteli shkroi artikuj mbi Naimin, Çajupin, Gramenon, Papa Kristo Negovanin, Asdrenin, Hilë Mosin, Lasgushin, Loni Logorin, Filip Papajanin, Ali Asllanin, etj.

Me pseudonime të ndryshme botoi artikuj mbi çështjen e Bjeshkës së Velipojës të Vermoshit dhe mbi Manastirin e Shën Naumit. Në fushën ekonomike - shkruan rreth monedhës dhe kreditit, për problemet ekonomike dhe abuzimet administrative si dhe kundër disa koncensioneve që i ishin dhënë kapitalit italian - Bankës Kombëtare të Shqipërisë dhe Shoqërisë AGIP për të shfrytëzuar tokat vajgurore shqiptare dhe për të mbajtur monopolin e karburanteve në vend.

U diplomua më 1931 dhe në shkurt 1934 mori doktoratën në shkencat bankare dhe monetare me vlerësimin më të lartë "Diplomam Magnam cum Laudæ". Një nga shokët e tij të shkollës, Ionel Zeana, ka shkruajtur pas më se gjashtëdhjet vjetësh: "Dh. Pasku kreu studime të shkëlqyera, duke u dalluar qysh në fillim si një element i jashtzakonshëm, jo vetëm përmes kapacitetit të tij intelektual të veçantë, po edhe përmes seriozitetit, maturisë, ndërgjegjshmërisë, forcës për punë dhe krejt qendrimit të tij moral, cilësi këto që tërhoqën vemendjen, vlerësimin dhe mbrojtjen e profesorit të tij të madh të financave, Viktor Slëvescu, prijësi liberal, ish-ministër dhe guvernator i Bankës Kombëtare. Duke e marrë doktoratën në financa, me një tezë të vlerësuar në superlativitet, Dhimitër Paskut iu hapën perspektiva nga më të bukurat, për realizimin e një karriere të shkëlqyer. I angazhuar më së pari si funksionar, ai arriti brenda një kohe të shkurtër të bëhet drejtor i Bankës Kombëtare, duke iu përkushtuar ekskluzivisht ekzigjencave të një profesionaliteti të ngushtë, pa u regjistruar në ndonjë parti politike".

Gjatë qendrimit në Rumani punoi dhe në ministrinë e Financave si nëpunës i lartë dhe drejtoi edhe bankën e Çernëucit. Gjatë viteve të Luftës së Dytë Botërore, Kuteli rrëfen kështu mbi presionet që i vinin:

"Unë kam pasur gjithnjë, si bir i një populli të vogël, një urrejtje të madhe kundër idesë së zezë `popuj mbi popuj` ose "të mëdhenj mbi të vegjël", por "popuj përkrah popujsh"... Një nga pasojat e para ka qënë një "skedë e zezë" ardhi e më foli dikush në bankë: - Ç'po bën kështu? Nuk e di ç'të pret? Pse kundërshton që vendin e kapitalit çifut, ta zërë kapitali mik gjerman?"

Kuteli vazhdoi të përkrahë ekonominë vendase, derisa e mobilizuan dhe e nisën në front, drejt Stalingradit. Megjithatë, veshur me uniformë, në qendrimet mes marshimeve mblidhte këngë popullore moldave, mbante shënime, njihej me njerëz të thjeshtë, me letërsinë ukrainase, thellonte njohuritë e gjuhës ruse.

Sidoqoftë, pati fatin të mos i afrohej kurrë Stalingradit, madje as arriti të hyjë në Rusi: një telegram urgjent nga Pogradeci i thosh se Nëna e tij ishte shumë e sëmurë e se duhej të nisej sa më shpejt për në vendlindje. E ndihmuan miqtë që kish në Bukuresht, të cilët i rregulluan një leje për t'u larguar nga vargu i ushtarëve dhe më pas e përfshinë në një dërgatë ekonomistësh që nisej me shërbim pune në Romë. Mundi t'arrijë në Pogradec në shtator 1942. Nëna kish ndërruar jetë më 28 gusht.

Dhimitër Pasko u punësua në Bankën e Shtetit Shqiptar, si këshilltar në fushën e monedhës. Ai pati kontradikta me gjermanët sepse nuk ishte dakord me emetimin e monedhës së re,

për të financuar ushtrinë e tyre në Shqipëri. Në tetor 1944 kalon në zonat e pakontrolluara nga gjermanët.

Në vitet 1943-1944 Kuteli botoi shumë artikuj në shtypin e asaj kohe, në fushën ekonomike dhe në letërsi, kritikë letrare, publicistikë dhe folklor. Ai botoi dhe disa vëllime me prozë, poezi, pamflete, kritikë letrare dhe folklor.

Dhimitër Pasko emërohet drejtor në Drejtorinë Qendrore pranë Bankës së Shtetit Shqiptar në janar të vitit 1945. Gjatë kësaj periudhe ai ideoi e zbatoi disa nga operacionet më të rëndësishme financiare të pasluftës, si vulosja e monedhës, emetimi i çeqeve monedhë për plotësimin e nevojave të para financiare etj.

Pasko dha dorëheqjen në gusht të vitit 1946, pasi nuk pranoi kursin e këmbimit të caktuar nga shteti shqiptar mes lekut dhe dinarit jugosllav. Në maj të vitit 1947 atë e arrestuan dhe e dënuan si “Armik i Popullit” me 5 vite heqje lirie. Pasko u lirua nga burgu në prill 1949, pas prishjes së marrëdhënieve të Shqipërisë me Jugosllavinë.

Pas kësaj, Pasko nuk punoi më në ekonomi dhe shkroi vepra origjinale vetëm në kohën që i mbetej nga përkthimi, veprimtari të cilën e kishte zgjedhur si një mënyrë për të siguruar jetesën me ndershmëri, në kushtet e një diktature që diktonte gjithçka. Kuteli mbylli sytë më 4 maj 1967.

Tituj të veprave :

Rrjedhin lumenjtë

Vjeshta e Xheladin Beut

Lasgush Poradeci (1937)

Netë Shqipëtare (1938)

Pylli i gështenjave (1958)

Ago Jakupi, e të tjera rrëfime (1943)

Sulm e Lotë (1943)

Shënime letrare (1944)

Havadan më havadan (1944)

Kapllan Aga i Shaban Shpatës (1944)

Dashuria e barbarit Artan për të bukurën Galatea (1946)

Tregime të moçme shqiptare (1965)

Tregime të zgjedhura (1972)

Baltë nga kjo tokë, (1973)

Në një cep të Ilirisë së poshtme (1983)

Këngë e britma nga qyteti i djegur

E madhe është gjëma e mëkatit (1993)

Xinxifilua (1962)

Rine Katerineza

Përkthime

"Kujtimet e një gjahtari" të Turgenjev

"Tregimet e Petërburgut" dhe "Shpirtra të vdekura" të Gogolit

"Zotërinj Gollovlinovë" të Sllatkov Shçedrinit

Letra e fundit e Mitrush Kutelit për të shoqen :

E dashur Efterpi,

Këtë letrë, që është, ndofta, e fundit, desha të ta shkruaj me dorë, po nuk mund. Sot nuk e kam dorën të sigurtë, më dridhet. Ti s'je këtu. Ke shkuar me Pandin në Rrushkull për të parë Poliksenin dhe Atalantën. Të nxita më shumë unë. Nga brenga, nga malli. Jam vetëm në shtëpi. Doruntina ka shkuar të lozë me vajzat e Bajramit.

Mendjen e kam të turbullt nga pagjumësia, nga ëndrrat e këqia. Sikur më ndiqnin gjermanët, që të më varnin. Iknja me vrap, hynja në gropa e puse, dilnja prapë. Ata më ndiqnin. Ment më kapnin. Iknja përsëri. Në një çast u gjende edhe ti pranë meje. Dhe iknim. Pastaj u ndamë. Fundja u gjenda i ndjekur nga njerëzit tanë. Prapë gropa, puse, gremina. Sikur isha në Berat, nën Kala. Në një sterrë të Kalasë, pranë Kishës. Më tej, në Fier. Kisha shpëtuar nga ndjekjet dhe kërkonja ndonjë shtëpi për t'u fshehur.

Isha i zbathur, i zveshur. Dikush më thirri: "Qëndro, Dhimitri! Të zumë". Më rrethuan, më zunë dhe po më shpinin të më vrisnin. Unë qeshnja. Kisha qef të më vrisnin... Dhe ja, u gjenda në burg. Shumë njerëz. Midis tyre Sofo Çomorra, që ka vdekur. Më shikonte me dhembje. "Si u bë kështu, o Pasko? Ç'ke bërë?" – "S'di". – "Shiko këtu". Dhe më dha ca shkresa të shkruara bukur: një akt akuzë dhe ca lidhje të

tjera. Më quanin bejtexhi. Më thoshin se kisha bërë një vjershë për glyrën me rima italiane. Pashë Andrean. I ardhi keq. U vendos të më vrasin. Prapë u gëzova. –“Fundja, do vdes, thashë. Do të shpëtoj. Do çlodhem. Jeta ime ka qenë shumë e turbullt, e ngatërruar, e mirë dhe e keqe. Sa mirë që mbaroi”. Kur u ngrita, ti po bëheshe gati për në Rrushkull. Kokën e kisha, dhe e kam, të rëndë. Ti shkove më 7 e gjysmë. Pas 5 minutash ardhi Ilua i Sterjos e më solli lajmin: vdiq Thanas Cikuli... Sipas mendjes sime, shpëtoi. E kam zili. Vdekja është prehje e madhe, shkëputje nga dhembjet. Vërtet, edhe nga gazet, por në një kohë, kur njeriu është shumë i sëmurë, i mërzitur, vdekja është shpëtim: nga dhembjet fizike e shpirtërore. Që të dyja janë të rënda. Ti e di sa dhembje të tilla kam pasur në kohën e fundit. Njëra, që ti ma di, është se si pasojë e tyre nuk jam i zoti të punoj, të krijoj, të paguaj bukën që më jep shteti për vete e për fëmijët. Unë s’kam qënë e s’dua të jem kurrë parazit. Po ç’të bëj, grua? S’mund. Kokën e kam të turbullt.....

Letrën e nisa për tjetër gjë: të të përsërit porosinë e mija të fundit. Më fal se të mërzit. Unë t’i kam thënë kaq herë. Të kam helmuar jetën, sepse edhe mua ma kanë helmuar të tjerët. Dhe s’kam qënë i zoti ta mbaj helmin për vete, siç më takon. Ky qoftë i fundit që po të sjell.

Ne u bashkuam, rrojtmë, dhe bëmë fëmijë në vjete stuhie: burg, urbanizëm, hotel. Po atëhere kisha shëndet dhe i kapërxeva të gjitha. Tani, ti e di... I di

ditët e netet e mija. Sëmundjet dhe brengat më brehnë, më hëngërn. Unë e shoh tani vdekjen si një lirim nga dhembjet. Nuk e dua, po nuk e largoj dot. E shoh se afrohet, më çik. Më vjen keq se do t'i le fëmijët të vegjël, pa krah, mbase në vobekësi të madhe, në pamundësi për t'u arritur synimeve. Pensioni im nuk do të mjaftojë. S'kam "vjete shërbimi". Domosdo, 22 vjet jashtë. Edhe atje kam punuar sa jam shuar, por këtavjete pune nuk peshojnë për efekt pensioni. Fati im i keq, fati i tyre i keq. Ndofta, pas vdekjes, kur të pushojnë pasionet dhe urrejtjet, shteti ynë mund t'ju ndihmojë për hir të punës sime së kaluar: në gazetari dhe letërsi, që në moshë të njomë, dhe sidomos në fushën ekonomike. Një pjesë të shkrimeve të mija-shqip dhe rumanisht-janë aty, në Bibliotekën Kombëtare. Disa njerëz i dinë përpjekjet e mija kundër kapitalit italian, kundër grabitjeve gjermane. Kam punuar pa interes vetiak, bile kundër interesit vetiak. Nuk kam ndjekur kurrë pasurimin tim, sepse ky pasurim mund të bëhej vetëm me dy mjete: me vjedhje (ka njëmijë e një mënyra vjedhjeje dhe unë s'kam përdorur asnjërën) dhe me trathëti, duke u shërbyer të huajve për të grabitur vendin dhe duke marrë para për këtë shërbim. Zgjedha rrugën e kundërt: luftën kundër atyre që donin të grabisnin, atyre që grabisnin. Nuk i ndala dot të tëra, jo se s'desha, jo se kisha interes, po se s'munda. Kaq munda, kaq bëra. Kundër grabitjeve italiane, kundër grabitjeve gjermane, kundër grabitjeve jugosllave. Nuk zgjedha kurrë udhën e

rehatit vetiak, udhën e “urtë e butë e lugën plot”. Kam punuar shumë, kam dashur shumë, kam gabuar shumë. Tani jeta shkoi, nuk kthehet dot, nuk ndreqet dot. Të kam treguar se gjermanët do të më varnin përpara bashkisë, kur muarr vesh se kisha sabotuar nxjerrjen e monedhës së re që donin të bënin. Më shpëtoi fati. Nuk do të skuqem kurrë nga turpi as me veprimin tim në ditët e para të çlirimit. Punova si i marrë, luftova kundër grabitjeve jugosllave. Aq më fort nuk mund të skuqem nga turpi për veprimtarinë time praktike-në fushën ekonomike-në Rumani. Edhe atje kundër gjermanëve. Unë kam pasur gjithnjë, si bir i një populli të vogël, një urrejtje të madhe kundër idesë së zezë “popuj mbi popuj” ose “të mëdhenj mbi të vegjël”, por “popuj përkrah popujsh”. Ky parim ka ushqyer në mënyrë të vetëdijshme dhe të pavetëdijshme, automatikisht, veprimtarinë time. Kam qënë kundër rusëve sepse ata mbajnë nënvete dhe shkombëtarizojnë popuj të tjerë; kundër gjermanëve sepse kanë shfrytëzuar dhe zhdukur popuj të tjerë, kundër anglezëve për të njëjtën arsye. Biri i një populli të vogël nuk mund të bënte ndryshe. Në Rumani kam luftuar, aq sa mund të luftojë një njeri i vogël, kundër shfrytëzimit të kapitalit vëndas dhe të huaj. Këtë qëndrim kam pasur edhe kur isha drejtor banke. Një nga pasojat e para ka qënë një “skedë e zezë” në aparatin gjerman të Vjenës, më 1940-41. Për këtë “skedë të zezë” ardhi e më foli dikush në bankë: “Ç’po bën kështu? Nuk e di ç’të pret? Pse kundërshton që vëndin e kapitalit çifut

ta zerë kapitali mik gjerman?” Unë di një gjë: kapitali s’mund të jetë kurrë mik, po vetëm kapital. Ay ushqehet me fitime, mbahet me fitime, rron për fitime. Dhe fitimet s’kanë kurrë të mbaruar. Njëja kërkon të bëhet dy, dyja katër, katra tetë, mija dhjetë mijë, milioni qindmilion e kështu me radhë. Në dëm të njerëzve, të popujve. Si ish drejtor tri bankash (gjithnjë i varfër) di se fitimi i vjetër nuk ngopet me fitim të ri, siç nuk ngopet deti me ujë.

Do të më njohë dhe do të më kuptojë dikush, të paktën pas vdekjes? Nuk di. Desha të më kuptonte dhe njihte jo për nder e lavdi, po që fëmijët e mij-të cilëve u le trashëgim punën dhe ëndrat e mijatë mos vuajnë për bukë sa janë të vegjël, të ndjekin studimet dhe të gjejnë udhën e tyre në jetë.

Jam i sigurtë se po të vlerësohej në këtë drejtim puna dhe përpjekjet e mija në të kaluarën, fëmijët nuk do të vuanin.

Nisa të të shkruaj një letrë të shkurtër lamtumire, dhe u nxeva-ndonse më buçasin veshët e më dhemb koka prapadhe shiko se ku arrita.

Dëgjo!

Shenjat nuk i kam të mira. Tensioni ngrihet e ulet, zemra ngec. Nisem për në zyrë a për shëtitje dhe më priten këmbët, më mbahet fryma. Ndalem e helmohem me ilaçe. Netet i kam skëterrë, siç e di vetë. Këto të gjitha thonë se nuk e kam të gjatë. Pra, mos u hidhëro se po të porosit edhe një herë.

1. Kur të vdes mos bëni lajmërimë nga ato që ngjiten nëpër muret.

Vdekja është një ngjarje që i takon atij që vdes dhe shtëpisë së tij. Pse ta dijë bota? S'dua!

Nuk do të lajmëroni, para varrimit, asnjëri, me përjashtim të pesë a gjashtë njerëzve më të afërmë për të bërë formalitet e varrimit dhe varrimin. Kaq!

S'kam qef të mërzit njeri. Sikush ka hallet e veta.

2. Dikur kisha dashur të varrosesha në Pogradec, pranë babajt e nënës ose lart në gështenjat, në Shën e Djelë. Tani e kam ndryshuar mendjen. Varrimi është një ngatërresë. Varrosmëni këtu, në Tiranë. Gjith Shqipëri është! Nuk dua asnjë shkrim mbi varr. Vetëm një kryq, si babaj, gjyshi, stërgjyshi.

3. Fëmijët i porosit ta duan vendin dhe gjuhën tonë gjer në vuajtje.

Të mos u shqasë zemra kundër Shqipërisë as kur do të vuajnë pa faj. Atdheu është atdhe, bile atëhere kur të vret. Këtu kanë lindur, këtu të rrojnë me mish e shpirt, qoftë edhe me dhembje. Atalanta dhe Pandeli kanë prirje për letërsi. Le të mbarojnë studimet në ndonjë degë praktike-ajo fizikë; ay, mjekësi ose ndonjë fakultet tjetër, fjala vjen, për arësimitar, -dhe le të merren edhe me letërsi. Por jo si profesjon kryesor. Profesionismi në letërsi, në vëndin tonë, është, hë për hë, një rrugë vuajtjesh, buka e tij

është e hidhur. E hidhur, them, për atë që s'di marifete dhe hipokrizira. Tereni i letërsisë është një tokë tek gëlojnë gjerprinjtë. Të vrasin shokët, se ju bën hije. Dhe kur nuk u bën hije do të thotë se nuk je i zoti për letërsi. Dorëshkrimet ja u le atyre të dyve, sidomos Pandeliut. Të mos i prekë askush! Ay do të rritet, do të lexojë shënimet e parealizuara, do t'i përpunojë. Për këtë duhet të grumbullojë më parë shumë kulturë. Talenti, prirja nuk vlejnë asgjë pa punë, pa kulturë.

Askush të mos më prekë dorëshkrimet para se të më rritet djali! I vini në arkë, i mbyllni!

Polikseni dhe Atalantë! Pandeli dhe Doruntinë! Të doni njëri tjetrin, të ndihmoni njëri tjetrin, të duroni njëri tjetrin! Mos vini re vogëlsirat, mos u grindni për vogëlsira, për asgjë. Hithni tutje inatin, se ay është burim i shumë të këqijave. Përpiqi të mos ju rritet mëndja. Inati dhe mendjemadhësia na kanë bërë dëme të mëdha. Na prishnë. Zemra juaj të mos njohë urrejtjen, grindjen, mërinë. Urtësi, butësi, zemërgjërësi! Hapni sytë për çdo hap që bëni në jetë. Jeta mund të prishet nga një hap i gabuar, vetëm nga një hap. Pastaj vinë greminat. Kur t'ju vijë koha, martohuni. Të dëgjoni zërin e zemrës, po edhe të arësyes. Shpesh, zemra të shpje në udhë të gabuar, në qoftë se nuk e drejton arësyeja. Mos i kërkonti shumë jetës, sepse jeta është koprace në mirësi. Mos ëndëroni ato që nuk realizohen dot. Mos u matni me hijen e mëngjezit, që sjell mëndjemadhësinë. Do t'i kërkonti jetës aq sa mund t'ju japë.

Ta doni dhe nderoni mamanë, se ka qënë trime në jetë, ka vojtur shumë. Të dy kemi vojtur. Embëlsojani pak pleqërinë pas kaq tufanesh. Ajo ka grumbulluar shumë përvoja nga jeta e hidhur, dhe kjo përvoja mund të jetë e dobishme për ju, që të mos vuani.

Doruntina është më e vogla. Ajo ka nevojë për mjaft vjet ndihme dhe drejtimi. Mos i kurseni ndihmën tuaj, që të mund të prehem i qetë në dhe.

Mos më qani! Mbahuni! Unë e rrojta jetën, mbarova qerthullin tim. Nuk dua t'ju shohin të tjerët kur qani. Më dëgjoni? Lotët janë të kotë. Kush vdes nuk ngjallet. Unë asqë dua të ngjalle, asqë dua ta filloj jetën përsëri. Mjaft! Këtë porosi mos e shkelni.

5. Efterpi, më fal për këtë mërzitje të fundit! Mbahu dhe jepu zemër fëmijëve. Bëj siç të porosita. Mos ndrysho asgjë. Nuk dua njerëz në varrimin tim. Më të shumtit vinë për sehir, për formë. Unë i kam urryer ngahera varrimet e bujëshme, me kallaballëk. Edhe disa fjalë: kuptohet se nuk do të lajmërosh as njerëzit e tu, këtu ose në Korçë, me përjashtim të Foqit dhe Nestit.

Të përqafoj, të lutem të më falësh dhe lamtumirë.

Yti

Dhimitraq

AGIM ÇAVDARBASHA

U lind në Pejë, më 1944, ku e kreu Shkollën e Mesme të Artit. U diplomua në Degën e Skulpturës në Akademinë e Arteve të Beogradit, në klasën e prof. Vojislav Vujisiq, në vitin 1969.

Hapi ekspozitën e parë të pavarur në Galerinë e Shtëpisë së Rinisë në Beograd; mori pjesë në Simpoziumin e skulpturës bashkëkohore në Arangjelovac; mori Çmimin për Talente të Rinj të gazetës Borba. Më 1970 u bë anëtar i SHAF të Kosovës dhe mori pjesë në të gjitha ekspozitat kolektive të saj. Më 1971 kreu studimet pasuniversitare në Akademinë e Arteve të Lubjanës, në klasën e prof. Zdenko Kalin. Ekspozoi me grupin AAF të Lubjanës në "Mestna Galerija". Mori Çmimin e Preshernit të Universitetit të Lubjanës.

Mori pjesë në Bienalin IX të Aleksandrisë të Egjiptit (1972). Ekspozoi në Sallonin e Tetorit në Beograd (1973) dhe në Bienalin e Plastikës së Vogël në Murska-Sobota.

Më 1974 u zgjodh pedagog i Akademisë së Arteve Figurative të Prishtinës.

Më 1975 hapi ekspozitën personale të portretit në Foajeun e TPK të Prishtinës. Ekspozoi në Bienalin II të Plastikës së Vogël. Po ashtu, ekspozoi me grupin "Juni" në Lubjanë dhe Kranj, në Trinalin V të Artit Jugosllav në Beograd dhe në Bienalin III të Plastikës së Vogël (1977).

Më 1978, mori pjesë në Ekspozitën Arti Kosovar në Këln dhe në Paris. Gjithashtu, mori pjesë në ekspozitat e skulpturës jugosllave në Hungari, Rumani dhe Bullgari dhe në Ekspozitën Arti Bashkëkohor Jugosllav në Australi dhe Zelandë të Re. Në këtë vit merr Çmimin e Dhjetorit të Kuvendit të KSA të Kosovës dhe Çmimin e Sallonit Pranveror të SHAFK.

Më 1979 hap ekspozitën e pavarur në "Mala galerija" të Lubjanës dhe merr pjesë në Bienalin V të Plastikës së Vogël, si dhe në Simpoziumin e skulpturës bashkëkohore të Universitetit të Prishtinës.

Më 1980 merr pjesë në ekspozitën ekologjike në Maribor, si dhe në Simpoziumin Mozaiku në Hapësirë në Vela Luka, Korçullë. Më 1981 hap ekspozitën e pavarur në Galerinë e

Arteve, Prishtinë. Më 1982 hap ekspozitën e pavarur (me M. Mulliqin) në galerinë "Forum" të Zagrebit.

Më 1986 hap ekspozitën e pavarur në Klubin e Artistëve në Prishtinë, ndërsa më 1989 hap ekspozitën e pavarur në Galerinë KO të Grozhnjanit, Kroaci. Më 1991 çel ekspozitën e pavarur në Institutin Albanologjik të Prishtinës dhe ekspozitën e pavarur në Galerinë KO të Grozhnjanit, Kroaci. Në vitet 1992-1995 hap disa ekspozita të pavarura në kafe-galeritë e Prishtinës, Pejës dhe Prizrenit, ndërsa më 1993 hap ekspozitën e pavarur në Qendrën Ndërkombëtare të Kulturës në Tiranë, në kuadër të Ditët e Kulturës Shqiptare të Kosovës.

Në vitin 1994 zgjidhet anëtar korrespondent i Akademisë së Shkencave dhe të Arteve të Kosovës, ndërsa më 1996 anëtar i rregullt.

Më 1995, shpall Galeri të Hapur atelienë e tij në fshatin Çagllavicë të Prishtinës, ndërsa më 1997 hap ekspozitën e pavarur në galerinë "Dodona" të Prishtinës dhe më 1997 hap ekspozitën e pavarur tematike të portreteve në restorantin "Hani i 2 Robertëve".

Vdiq në Prishtinë, më 20 tetor 1999.

ODHISE K. GRILLO

Odhise Grillo lindi në vitin 21 mars 1932 në Vuno të Himarës dhe vdiq në Tiranë më 24 shtator të vitit 2003 . Grillo ishte një shkrimtar i njohur shqiptar, i cili dha një kontribut të madh për letërsinë shqiptare. Ai studioi gjuhën dhe letërsinë shqipe në Universitetin e Tiranës në vitin 1962.

Shkrimtarit bashkëkohor të letërsisë për fëmijë Odhise Grillo ju dha medalja "2000 Milenium" e institutit biografik ndërkombëtar të Amerikës (ABI). Medalja është mirënjohje që u jipet krijuesve të shquar të vendeve të ndryshme të botës, të cilët meritojnë të radhiten përkrah personave më të shquar në fushën e letërsisë.

Shkrimtari Grillo ka botuar mbi 80 libra për fëmijë ne proze, poezi, studime kritike dhe te tjera.

Grillo është shpërblyer dhe mirënjohur nga qendra biografike e Cambridge-it në Angli (IBC), nga instituti ndërkombëtar i studimeve të letërsisë për fëmijë dhe të rinj në Mynih me romanin për fëmijë "Historia e Skënderbeut", sipas veprës së Naim Frashërit.

Kjo vepër e Grillos hyn në fondin e librave më të mirë të dhjetëvjeçarit të fundit. Ai vdiq nga një sëmundje e rëndë kanceri kur sapo kish mbaruar librin thike pas shpine. Trgimi me i bukur në këtë liber është tregimi mara ku flet për heroizmin e një gruaje luftetare.

Shkrimtari Odhise Grillo ka dhënë ndihmese të shquar në të gjitha gjinitë dhe zhaneret e letërsisë për fëmijë, madje edhe për teatrin e me perktime në thelb ky autor mbeti prozator me rikrijimet e perrallat dhe novelat e romanet, poet që shkëlqeu në poemat për të vegjël. Ai ishte shumë i njohur për veprat e tij.

Shkrimtarit bashkëkohor të letërsisë për fëmijë Odhise Grillo ju dha medalja "2000 Milenium" e institutit biografik ndërkombëtar të Amerikës (ABI).

Medalja është mirënjohje që u jepet krijuesve të shquar të vendeve të ndryshme të botës, të cilët meritojnë të radhiten përkrah personave më të shquar në fushën e letërsisë. Shkrimtari Grillo ka botuar mbi 80 libra për fëmijë në proze, poezi, studime kritike dhe të tjera.

Grillo është shpërblyer dhe mirënjohur nga qendra biografike e Cambridge-it në Angli (IBC), nga instituti ndërkombëtar i studimeve të letërsisë për fëmijë dhe të rinj në Mynih me romanin për fëmijë "Historia e Skënderbeut", sipas veprës së Naim Frashërit.

Kjo vepër e Grillos hyn në fondin e librave më të mirë të dhjetëvjeçarit të fundit.

Tituj të veprave :

Shtatë ngjyrat

Ai që munda perandorin

Balada e burrave të Vunoit

Balada e lirisë

Një zogë e një lule

Zërat e fëmijërisë

Njeriu i natës

Pushkë në bregdetë

Çamçakëzi

Një njeri u bë majmunë

Përtacukët

Historia e Skënderbeut

Lahuta e malësisë

Tradhti në sarajet Topiase

Don Kishoti i Mançës

Luli i Vocer

Mollekuqja e femijërisë

Etj.

ESAT MEKULI

U lind më 17 dhjetor të vitit 1916 në Plavë. Gjimnazin e kreu në Pejë më 1936. studioi veterinarinë në Beograd, ku u diplomua në fillim të vitit 1947. Specializoi parazitologjinë në Zagreb më 1947 dhe 1948. u doktorua në Fakultetin e Veterinarisë të Beogradit me temën “Kontribut për njohjen e piroplazmozave të kafshëve shtëpiake në Kosovë dhe Rrafsh të Dukagjinit”.

Si student i takoi lëvizjes përparimtare. Ishte një nga redaktorët e fletores “Beogradski student”. Mori pjesë në aksionet studentore e demonstrata dhe u burgos, më 1940, në burgun famëkeq “Gllavnjača” të Beogradit – ku, në fillim të prillit të 1941-s, u amnistua. Pas kësaj punoi veterinar

ushtarak në Pejë, ku e zuri edhe okupacioni. Më 1942, për shkak të punës në lëvizjen nacionalçlirimtare, u burgos. Më vonë iu bashkua aradheve partizane dhe një kohë punoi si mjek, e mandej si anëtar i Agjitpropit të Shtabit Operativ të UNÇL dhe APJ për Kosovë dhe Rrafshin e Dukagjinit dhe redaktor i gazetës ilegale Lirija – Sloboda.

Menjëherë pas çlirimit emërohet kryeredaktor i parë i fletores në gjuhën shqipe ndër ne – Rilindja (tani gazetë e përditshme), kurse nga viti 1947 gjer më 1960 punoi si shef i repartit parazitologjik të Institutit të Veterinarisë në Prishtinë. Nga viti 1949 ishte kryeredaktor i revistës së parë thjesht letrare Jeta e re, të cilën e drejton për gati një çerek shekulli, e më vonë edhe kryeredaktor i revistës shkencore-profesionale bujqësore Glasnik (Lajmëtari). Ishte kryeredaktor i revistës shkencore “Biotehnika” dhe kryeredaktor në Redaksinë e Enciklopedisë së Jugosllavisë, e cila botohet edhe në gjuhën shqipe.

Si punonjës, botoi njëmbëdhjetë punime shkencore-profesionale në revista jugosllave dhe të huaja, mandej nga dy libra dhe broshura nga shkenca e mjekësisë veterinare dhe rreth pesëdhjetë artikuj shkencorë-propagandistikë nëpër fletore dhe revista në gjuhën shqipe dhe serbokroate.

Me punën letrare filloi të merret qysh në rininë e hershme, duke bashkëpunuar me revista të rinisë. Pas çlirimit botoi pesë përmbledhje poezish

në gjuhën shqipe, gjashtë në gjuhën serbokroate dhe nga një në gjuhën maqedone dhe turke, si dhe më se tetëdhjetë libra përkthimesh.

Ishte punëtor aktiv politiko-shoqëror. U zgjodh deputet i Asamblesë së KNÇL të Kosovës dhe të Rrafshit të Dukagjinit në dy seanca, si dhe deputet i Kuvendit Federativ. Ka qenë kryetar i parë i Shoqatës së Shkencave dhe të Arteve të Kosovës dhe i ASHAK.

Për veprimtarinë në fushën kulturo-letrare mori, më 1950, Shpërblimin e Qeverisë të RP të Serbisë, mandej atë të Bashkësisë Kulturo-arsimore të KAKM dhe Shpërblimin e Nëntorit të Prishtinës. Për punën në fushën e përkthimeve iu dha Shpërblimi i Dhjetorit të KSA të Kosovës dhe Shpërblimi i SGB Rilindja; po ashtu u shpërblye me Diplomën e Nderit të Lidhjes së Shoqatave të Përkthyesve të Jugosllavisë për meritat në afirmimin e bashkëpunimit ndërrepublikan. Më 1971 mori shpërblimin më të lartë jugosllav – Shpërblimin e AVNOJ-it për letërsi, e më 1974 edhe Shpërblimin e 13 Korrikut të Malit të Zi.

Ishte anëtar i Këshillit të KSA dhe i Këshillit të Federatës.

Vdiq në Prishtinë, më 6. VIII. 1993.

BIBLIOGRAFIA

Libra të botuar :

Për ty, vjersha, Prishtinë 1955, 63, 67.

- Dita e re, vjersha, Prishtinë 1966; Shkup 1977.*
Avsha ada, vjersha, Prishtinë 1971, 75.
Vjersha, Prishtinë 1973.
Brigjet, vjersha, Prishtinë 1981, 85.
Rini e kuqe, vjersha, Prishtinë 1983.
Na putu, pesme, Bagdala, Krushevac, 1964.
Izmedju voleti i mrzeti, vjersha, Svjetlost, Sarajevë, 1970.
Glasovi vremena, vjersha, NOLIT, Beograd 1974; Gornji Milanovac 1980.
Avsha ada, vjersha, Jedinstvo, Prishtinë 1975.
Pjesme, Izbor i prevod Lj. Rusi, Shkup 1975.
Iki Kiyi (turqisht), vjersha, zgjedhja dhe përkthimi N. Zekerija, Prishtinë -Carigrad 1983.
Përkthimet në gjuhë shqipe:
B. Qopiqi: Patrollxhija, poemë, botuar si libër, nuk është ruajtur, Prizren, fundi i vitit 1944.
V. Majakovski: Lexo e gjezdis Kinë e Paris, poemë (me M. Krasniqin), Prishtinë 1948.
A. S. Pushkini: Përralla mbi gjelin e artë – me M. Krasniqin, Prishtinë 1949.
P. Voranci: Lulet e Shëngjergjit, tregime, Prishtinë 1951, 66.
I. A. Krillovi: Përralla, Prishtinë 1952.
Nga proza jugosllave – me shumë autorë, Prishtinë 1952.

P.P. Njegoshi: Kunora e maleve – me Z. Nekajem, Prishtinë 1952.

Xh. Londoni: I ikuri, roman, me T. Hatipin, Prishtinë 1955.

Shkëndijat e para, zgjedhje nga poezia dhe proza në shqip, me Z. Rexhën, M. Gjevorin dhe V. Shitën, Prishtinë 1956.

V. Filipoviqi: Oda e errët, dramë, premiera në Prishtinë 1956.

S. Jesenini: Ana Snegina, poemë, Prishtinë 1956.

V. Nazori e B. Qopiqi: Tregime nga lektyra shkollore – me T. Hatipin, Prishtinë 1957.

Q. Sijariqi: Bihorasit, roman, Prishtinë 1957.

Ushtari i mirë Shvejku, dramat, sipas romanit të Hashekut, premiera në Prishtinë 1957.

I. Andriqi: Oborri i mallkuar, me T. Hatipin, Prishtinë 1957, 75.

V. Majakovski: Tetori, vjersha, Prishtinë 1958.

S. Jesenini: Rruga ime, vjersha, Prishtinë 1958.

D. Kostiqi: Shpella e shurdhët, roman, Prishtinë 1958.

I. G. Kovaçiqi: Humnera, poemë – me R. Hoxhën, Prishtinë 1958, 78.

A. N. Ostrovski: Pylli, dramë, premiera në Prishtinë 1962.

I. Mauzhuraniqi: Vdekja e Smail-agë Çengiqit, Prishtinë 1963.

B. Nushiqi: Komedi të zgjedhura, me T. Hatipin, Prishtinë 1964.

Përkthime në serbokroatishte:

Pesme gorke i ponosne, poezija Šiptara, FNRJ, NOLIT, Beograd 1962.

S. Hasani: Groždje je počelo da zri, roman, NOLIT, Beograd 1963.

A. Shkreli: Beli karavan, roman, Prosveta, Beograd 1963.

B. Bokshi: U očekivanju, vjersha, Bagdala, Kruševac 1967.

J. Relja: Nita, Bagdala, Kruševac 1968.

A. Podrimja: Dozivi, vjersha, me M. Gashin, Bagdala, Kruševac 1968.

A. Gajtani: Svetlosti u srcu, vjersha, Bagdala, Kruševac 1968.

I. Kadare: General mrtve vojske, roman, Bagdala, Kruševac 1968, Bgd. 1977.

Sedam pesnika Kosova i Metohije, Panorama, Prishtinë-Beograd 1968.

Mi. Đ. Nikola-Miđeni: Slobodni stihovi, vjersha, Jedinstvo, Prishtinë 1968.

F. Gunga: Do rta dobre nade, vjersha NOLIT, Beograd 1973.

Ti pesme naše početak, Tito u poeziji na albanskom, Prishtinë 1975.

R. Qosja: Živa sfinga, dramë, Jedinstvo, Prishtinë 1976.

R. Qosja: Smrt vrega iz očiju, tregime, Narodna knjiga, Beograd 1976.

A. Shkreli: Pesme-Vjersha, dvojezično, Narodna knjiga, Beograd 1976.

Albanske narodne balade, Izbor, Jedinstvo, Prishtinë 1976.

E. Gjerqeku: Tragovi, vjersha (me R. Ismajlin), Novi-Sad 1978.

Oči kamena, Panorama poezije Albanaca Jugoslavije, dvojezično izdanje, Titograd 1978.

A. Gajtani: Ti pesmo, ti ptico daleka, vjersha, Jedinstvo, Prishtinë 1979.

F. Hoxha: Kad proleće kasni, Partizanski dnevnik, 4 jul, Beograd 1979.

B. Nushiqi: Tri njëkatëshe (Tri jednočinke), Prishtinë 1964.

S. Jesenini: Vjersha e poema (Pesme i poeme), Prishtinë 1965.

S. Kulenoviqi: Nana Stojankë e Knezhopojës (Stojanka majka Knežopoljka), poemë, Prishtinë 1966.

Poetët e Bagdallës, Izbor, Prishtinë, 1966.

S. Jesenini: Agu i dritës, vjersha, Prishtinë 1966.

V. Bullatoviqi-VIB-i: Në detin e gjanë, satirë, Prishtinë 1966.

- P. Bezruçi: Këngë shleziane, Prishtinë 1967.*
- J. St. Popoviqi: Skënderbeu, dramë (me T. Hatipin), Prishtinë 1967.*
- M. Selimoviqi: Dervishi dhe vdekja, roman, (me T. Hatipin), Prishtinë 1968.*
- D. Maksimoviq: Kërkoj falje, vjersha, Prishtinë 1968.*
- R. Zogoviq: Ardhësat. Këngët e Ali Binakut, poemë, Prishtinë 1968.*
- Që të jesh i lirë, Vietnam (me I. Kadarenë), Prishtinë 1969.*
- H. Tahmishçiqi: Të ballafaquar me botën, Antologjia lirike më e re e BeH (1919-69) (me S. Kostarin), Prishtinë 1969.*
- Sofokliu: Mbreti Edip, dramë, Prishtinë 1969.*
- V. Kërñjeviq: Tregimtarë të BeH, antologji, (Pripovjedaçi BiH, antologjia) me S. Kostarin, Prishtinë 1971.*
- N. Omeragaj: Treni i fundit për në agim, vjersha, Shkup 1975.*
- S. Asanoviq: Vdekja e hijshme, tregime, 1975.*
- J. Kashtellan: Kënga e hapur, poemë për Kragujevcin, Prishtinë 1977.*
- Pishtarët e Tetorit – Poetët e botës për Tetorin dhe Leninin, vjersha, Prishtinë 1977.*
- Zjarri në breg. Poezi e huaj(me P. Markon), Prishtinë 1977.*
- M. Kërlezha: Poezi, Prishtinë 1978.*

F.G. Lorka: Poezi (me P. Markon), Prishtinë.

P. Neruda: Poezi (me D. Pashku dhe E. Gjerqekun), Prishtinë 1978.

Gj. Skoti: Pa tokë, pa lot, vjersha nga italishtja (me T. Hatipin), Prishtinë 1979.

M. Dervishi: Bejrut, poemë, Fjala, Prishtinë 1982.

S. Kosovel: Integralet, vjersha, Jeta e re, 1982.

M. Martinoviqi: Pulëbardhja e kuqe, përmbledhje me dhjetë vjersha, poema, Koha 5-6, Titograd 1984.

Punime origjinale:

Poezi

Shafrani – lajmëtar i pranverës, poezi në prozë, Rilindja, 1 e 2. I. 1985.

Dashunia ime dhe Lutje mëngjezore, Zëri i rinisë, 5, 1985.

Prijës dhe mësues i popujve tanë, prozë poetike, ZR, 10-4, 1985.

Liria – dritë që nuk shuhet, vargje, Rilindja, më 25.V.1985.

Mome narodu i Triptihom o Planini, iz savremene albanske poezije u Jugoslaviji (Izbor A. Vinca), Sarajevo 1985.

Proza

Naša štampa, Od bolničara do novinara, i iz intervjuja Naša štampa br. 357, Beograd, decembra 1985.

PËRKTHIMET

Leka i Madh para Portës së Parajsës, legjendë çifute, Fjala, mars 1985.

Gomaricë e përvuajtur, përrallë çifute, Rilindja, 30 mars 1985.

Cjapi me sy njeriu, legjendë çifute, ZR nr. 15, 1985.

Gejcli kureshtar, kallëzim popullor çifut, Thumbi, nr. 147-48, 1985.

Ari dhe hekuri, nga letërsia gojore çifute, Thumbi, 145, 1985.

POEZI

R. Zogoviq, Pesë vjersha (Ditare e Kolashinit, Nishit mbi Nishavë, Anti-Alesio, Rinia, Mos vdis para se të vdesësh), Koha (Titograd), nr. 3. 1985.

Lerka Shifer – Premec (RS Kroaci), Vjersha nga Kosova (Ulpiana, Graçanica natën, Në gërdhatë), Fjala 15. VIII. 1985.

I. Sarajliq (RS BeH), Po flas për Evropën, Rilindja, 2. XI. 1985.

A. Vuletiq (RS BeH), Dielli në mesnatë (Vetëm dy rrugë janë, Gurthemeli, Dielli në mesnatë, Bredhi i Vitit të Ri në sheshin e qytetit, Ankim Diellit, Shortarqëllues, Edhe unë vrisja, Toka, Mbretëresha e rrugëve), Jeta e re, 6, 1985.

ENVER GJERQEKU

Enver Gjerqeku u lind më 25 gusht 1928 në Gjakovë në një familje qytetare. Në vendlindje kreu shkollën fillore (1942) dhe Shkollën Normale (1948), kurse Fakultetin Filozofik – grupin e gjuhës e të letërsisë shqipe në Beograd (1955), ku edhe u magjistrua (1961). Pasi kreu Normalen, shërbeu një kohë mësues, e pastaj shkoi në studime. Gjatë studimeve ishte anëtar i redaksisë së revistës Zani i rinisë (1954-1956). Pas mbarimit të studimeve shërbeu profesor i gjuhës dhe i letërsisë shqiptare në Shkollën Normale të Prishtinës (1956-1959), në Shkollën e Lartë Pedagogjike (1959-1962) dhe prej vitit 1962 e deri në vitin 1995 në Fakultetin Filologjik të Prishtinës ligjërues i lartë e profesor i Letërsisë shqiptare. Në dy mandate u zgjodh prodekan i Fakultetit. Ishte kryetar i Seksionit e

mandej i Shoqatës së Shkrimtarëve të Kosovës. Në periudhën 1956-1967 ishte anëtar i Redaksisë së revistës letrare Jeta e re, kurse më 1965-1968 edhe i Redaksisë së revistës shkencore Gjurmime albanologjike. Gjatë viteve 1986-1991 ishte kryeredaktor i Redaksisë së Enciklopedisë së Jugosllavisë për Kosovën në gjuhën shqipe. Më 21 tetor 1986 u zgjodh anëtar korrespondent dhe më 3 prill 1991 anëtar i rregullt i ASHAK. Në një mandat u zgjodh sekretar i Seksionit të Gjuhësisë, të Letërsisë dhe të Arteve të ASHAK. Për letërsi ai interesohet që kur ishte nxënës. Më 1946 botoi në Zanin e rinisë poezinë e parë Shoqes së mbyllun në çarshaf. Prej asaj kohe paraqitet pothuajse vazhdimisht me poezi dhe me punime të zhanreve të tjera në revistat e gazetatat tona: Zani i rinisë, Rilindja, Jeta e re, Fjala” etj. Përveç poezisë, merret edhe me studimin e letërsisë shqiptare, përkthen nga serbokroatishtja në gjuhën shqipe kryesisht poezi, prozë dhe anasjelltas. Poezia e tij është përkthyer shpesh në gjuhën serbokroate e në gjuhë të tjera të ish-Jugosllavisë. Ka marrë pjesë në takime, manifestime dhe simpoziume letrare si në vend ashtu edhe në vendet e tjera: në Shqipëri, Rumani, Çekoslllovakia, Hungari, Turqi, Rusi, Uzbekistan, Amerikë, Kanada, etj. Në Kosovë është organizator i Mitingut të Poezisë dhe i Takimeve të Shkrimtarëve në Deçan dhe Brezovicë. Përveç këtyre që u përmendën më lart, ka marrë pjesë në Takimet e Shkrimtarëve të Tetorit në Beograd, në

Mbrëmjet Poetike në Strugë, në Bisedat letrare të Zagrebit, në Ditët e Majit – Sarajevë, në Lojnat e Zmajit në Novi- Sad, në Takimet e Shkrimtarëve të Evropës Qendrore në Kanjizhë, etj. Në të gjitha këto takime, tribuna e simpoziume, është prezentuar me krijimtarinë e vet, me kumtesa dhe me referate rreth letërsisë shqiptare, që krijohet në trevën e ish-Jugosllavisë, në Shqipëri dhe në trevat e tjera shqiptare. Është poet, studiues e historian i letërsisë dhe përkthyes letrar. Për veprimtari të pasur në fushën e letërsisë është fitues i shpërblimeve të Këshillit Popullor të Kosovës 1950, 1957, 1959, i Shpërblimit Krahinor të Dhjetorit 1960, i Shpërblimit të Nëntorit të Prishtinës 1969, i Shpërblimit të Rilindjes 1976, i Shpërblimit të 7 Korrikut 1989 dhe i shpërblimit “Aleksa Shantiq” – Mostar 1979, etj. Është autor edhe i disa botimeve antologjike, si: Sytë që shprepin dashni (1959, bashkë me E. Mekulin), Shtigjeve të qëndresës – Stazama otpora (1961, në të dy gjuhët, bashkë me E. Mekulin e V. Shitën), Panorama e letërsisë bashkëkohore shqipe në Jugosllavi (1964, bashkë me R. Kelmendin e H. Mekulin), Ndre Mjeda: Vjersha (1962, 1970, me parathënie e aparaturë shoqëruese). Po ashtu përpiloi, zgjodhi dhe redaktoi përmbledhjen përkujtimore të poezive të Esat Mekulit Qëndresë urtësie, botim i ASHAK (1996). Poezia e Enver Gjerqekut është botuar pothuajse në të gjitha antologjitë, përmbledhjet e panoramat e letërsisë shqipe në ish-Jugosllavi e

jashtë, si: Shkëndijat e para (1956), Rexhep Qosja: Antologjia e lirikës shqipe (1970, 1978), Ali Podrimja e Gjakomo Skoti: Fjalë të rilindura – Le parole rinate (shqip e italisht, 1970), Për ty dhe E di një fjalë prej guri (Tiranë, 1970, 1972), E nën çabrat Gjakova (1978), Pesme gorske i ponosne (Këngë të idhta e krenare), Sedam pesnika Kosova i Metohije (Shtatë poetë të Kosovës e të Rrafshit të Dukagjinit, Nolit, Beograd, 1962, 1968), Novija šiptarska poezija (Poezi e re shqipe, 1966), Vertikale (Split- 1970), Najnovija albanska lirika (Lirika më e re shqipe, Beograd, 1972), Bez glagola (Pa folje, August Cesarec, Zagreb, 1978), pastaj në italisht Ramo sofferente, në gjermanisht Der bekümmerts Zweig dhe në frëngjisht La solitude d'une branche (Dega e piklluar, poezia shqipe në Jugosllavi, Rilindja, 1979) etj.

BIBLIOGRAFIA

Gjurmat e jetës, përmbledhje poezish, Rilindja, 1957, 1964.

Gjurmat e jetës, përmbledhje poezish, Naim Frashëri Tiranë 1973.

Bebzat e mallit, përmbledhje poezish, Rilindja, 1960, 1968.

Tinguj të zgjuem, sonetesh, Jeta e re, 1966.

Blerimi i vonuem, përmbledhje poezish, Rilindja, 1966.

Ashti ynë, përmbledhje poezish, Rilindja, 1972.

- Xixa stralli, përmbledhje poezish, Rilindja, 1976, botimi dytë, 1979.*
- Pengu, përmbledhje sonetesh, Rilindja, 1977.*
- Lumi i palodhur, përmbledhje sonetesh, Rilindja, 1978.*
- Pengu i dashurisë, Rilindja, 1980.*
- Sogjetar amshimi, kurora sonetesh, 1982.*
- Shpella e Gadimes, poemë lirike Jeta e re, 1982.*
- Imenuj ove dane, Bagdala, Krushevac, 1968.*
- Dilema pesme, Veselin Maslesha – Sarajevo, 1978.*
- Tragovi - Gjurmët (serbisht e shqip), Pobjeda – Titograd, 1978.*
- Bulka krvi, Svjetlost – Sarajevo, 1980.*
- Pesme, Veselin Maslesha, 1980.*
- Pesen, Mladinska knjiga – Lubjanë, 1980, bashkë me A. Shkrelin, A. Podrimen dhe Rr. Dedën.*
- Kompleti i poezisë, vëll. I, II e III, Rilindja, Prishtinë, 1987.*
- Flatrimi i fjalës, Rilindja, Prishtinë 1987.*
- Na dlanu most, Mostar, 1987.*
- Kameni cvet, 100 sonete, Jedinstvo, Prishtinë 1987.*
- Razbuđeni zvuci, Shkup, Mislja, 1990.*
- 7 shkrimtarë, shtëpia botuese Rozafa, Prishtinë 2002, fq. 119-168.*
- Poezi të zgjedhura, botim i ASHAK, Prishtinë, 2002.*
- Përkthimet:*
- Djelmoshat dhe tregime të tjera, prozë, Anton Çehov.*
- Dasma - roman, Mihaillo Llaliq.*
- Ninulla e gurit dhe poezi të tjera, Stevan Raičković.*
- Fjalë e paepur, poezi - Branko Milković.*

Gjumash i gurëzuar, poezi - Mak Dizdar.
Fragmente nga "Kopshtari" - poemë, Rabindranat Tagora.
Fragmente nga "Anabasa" – poemë, Sen Xh. Pers.
Sonete, Pablo Neruda.
Memento – poezi, Vlladeta Vukoviq.
Zjarr fshehtësie - poezi Dushan Matiq.
Kurorë sonetesh dhe poezi të tjera, France Preshern.
Gjuha e detit – poezi, Lubomir Cvjetiq.
Sonete, Skender Kulenoviq.

Lënda :

STATUSI I SHKRIMTARIT SOT	- 5
GJERGJ FISHTA - HOMERI SHQIPTAR	- 25
ARSHI PIPA	- 75
SHKRIMTARJA E PËRKTHYESJA MIRA MEKSI	- 99
SHTRESËZIMI I LETËRSISË SHQIPTARE	- 109
REXHEP HOXHA, KLASIKU I LETËRSISË	- 117
"SEMANTIKA E BREGUT TJETËR" E KADRUSH RADOGOSHIT	- 127
HIJA QË I MORI JETËN PRENK JAKOVËS	- 135
EDHE QENI NUK KAFSHON NGANJËHERË	- 143
GJUHA E MARTIN CAMAJ	- 155
NDRE MJEDA	- 159
QELESHJA E BARDHË SHQIPTARE	- 175
MODERNITETI NË LETRAT SHQIPE	- 185
GANI XHAFOLLI 40 VJET POET	- 201
DIALEKTET E GJUHËS SHQIPE	- 211
NËNË TEREZA NË LETËRSINË E SOTME SHQIPE	- 229
NJERIU YNË I KA KTHYER LIBRIT SHPINËN	- 233
DERVISH SHAQA	- 243
LETRA E FUNDIT E MITRUSH KUTELIT	- 249
AGIM ÇAVDARBASHA	- 265
ODHISE K. GRILLO	- 269
ESAT MEKULI	- 273
ENVER GJERQEKU	- 283

Titulli : Moderniteti në letrat shqipe
Autori : Flori Bruqi
Redaktor : Izet Duraku
Recenzent : Rexhep Shahu
Ballina & arti grafik : BoV Desing
© Të gjitha të drejtat janë të autorit
ISBN: 978-9928-4297-6-6

Shtëpia botuese : Klubi i Poezisë, Tiranë
e-mail : klubipoezis@yahoo.com
Telefon : +355 682076965
+355682460417

Shtypshkronja : Vision Print Prishtinë

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Bruqi, Flori

Moderniteti në letrat shqipe / Flori Bruqi ;

Red. Izet Duraku ; rec. Rexhep Shahu. –

Tiranë : Klubi i Poezisë, 2016

292 f ; 14.5 x 21 cm.

Bibliogr.

ISBN 978-9928-4297-6-6

1.Letërsia shqipe 2.Kritika, interpretimi

821.18.09

